

Tartu Riiklik Ülikool
Üldajaloo kateeder

Sotsiaalsete vastuolude
teravnemine Prantsusmaal
Teise keisririigi ajal
4. septembri^{ja} 1870. a. revolutsioon.

Diplomitöö

Élfriede Schmuul

Tallinn
1959

Sissejuhatus.

Kaugele minevikku ulatuva ja suure võitlustraditsioonidega prantsuse rahva ajalugu on Pärnogaude ajalooteadust, alati huvitanud. Prantsusmaa oli see maa, kes esimesena strastavalt lõpuni viis kodanliku revolutsiooni. Prantsuse proletariaat oli jõuks, kes viis läbi 1830.a. juulirevolutsiooni, mis vapustas kogu Euroopa reantsiooni ning pani „kommunismi tondi“ lükkuma mööda Euroopat. Prantsuse proletariaat tegi esimesena maailmas katsed kehtestada tõeliselt demokraatliku proletaarne rügiorm - Pariisi Kommune. Võib öelda, et prantsuse rahvamasside võitlus on olnud eskujuus kogu maailma töölisklassile.

On väga oluline uurida prantsuse rahvahulkaade revolutsioonilise liikumise perioode, millede mõju on ulatanud kaugele üle Prantsusmaa piiri. Üks vähem käsitletud leidnud etapp Prantsuse ajaloos on xix s. 50.-70-ndad aastad, mil Prantsusmaa rügiormius oli bonapartistliku Feine keisririie. Lähtudes proletariaadi klassivõitluse seisundihalt võins seda perioodi lugeda üleminekupeerioidis 1848.a. revolutsioonilt

Parüsi Kommuni rangelaslikule võitlusele. Käesoleva diplomitöö ülesandeks on vaadelda tolle ajaajärqu majanduslikku arengut, töötava rahva majanduslikku - poliitilist olukorda ja sotsiaalsete vastuolude teravnemist, mis viis klassivõitluse kasvule ja lõpuks Teise keisririigi kukutamisele.

Töö kirjutamisel oli peamiseks raskuseks vastavate allikmaterjalide puudumine.

Allusena on võetud vastavasisulised uurimused, nagu E.A. Želubovskaja monograafia Teise keisririigi langemisest, J. Kuczyński teos - Töölisklassi olukorrast Prantsusmaal ja F.V. Potjomini uurimus - Töölisklassi olukorrast Prantsusmaal XIX s. 50.-60-ndatel aastatel. Želubovskaja monograafia (vt. J.S. Galkini retsensioon „Hovak u kobäimaa uemopukl" №3 . 1957. ln. 170-173) suurens väärtusena on see, et autor vaatleb klasside ja parteide võitlust Prantsusmaal seoses maa tootline jõudude ja tootmissuhete arenguga. Töös on nõrdvalt kasutatud ka J. Kuczyński uurimust - Töölise olukorrast Prantsusmaal 1789. a. kuni nüüdisajani, mis pakub küllaltki olulisi võrdlusandmeid.

Allikatena on rohkesti kasutatud marksismi klassikute töid. Nii Marx kui ka Engels on tolle perioodi kohta väga rohkesti kirjutanud. Marksismi klassikute tööd on mitte ainult vätmeus töös käsitletud nähtuste ja sündmuste mõistmiseks, vaid neis leidub ka arvukalt autentseid andmeid käsitletud probleemide valgustamiseks.

Prantsusmaa
majanduslik areng XIX saj.
50. - 70. aastail.

Teine keisririik Prantsusmaal (1852-1870)
kujunes 1848. a. revolutsioonile järgnenud
reaktsiooniliste jõudude võidu tulemusena
proletariaadi ja kodanlike vabariiklaste üle.
Louis Napoleon, kasutades osavalt ära prole-
tariaadi ja kodanluse vahelist võitlust, mis mõ-
lemaid pooli oli nõrgestanud, viis sõjaväelisele
kõnile tuginedes läbi rüüripöörde 2. det. 1851. a.
Kodanlike vabariiklaste arglised katsed sel-
gubul - õhutada töölisi võitlusele vägivalla
vastu, ebaõnnestusid; töölised polnud veel unes-
tanud kodanlike vabariiklaste reetlikkust 1848. a.
revolutsiooni ajal.

Uue konstitutsiooni alusel, mis võeti vas-
tu 14. jaan. 1852. a. kuulus kogu võimutäius pre-
sidendile, kes oli vastutav erinult rahva ees. Pre-
sidendile kuulus seadusandlike initsiatiivi õigus,
õigus nimetada kõrgeimad ametnikud, sõlmi-
da lepinguid, kuulutada sõda ja püramisseisu-
kord. Rüüginõukogu, Seadusandlike Korpuse ja
Senati õigused olid püüratud ja nende tegemis

sõltus täiesti presidendist. Presidendi poolt määratud ministrid vastutasid ainult täidesaatva võimu- s.o. presidendi ees. Konstitutsioon füüsilis üldise ja otsese valimisõiguse, kuid tegelikult polnud sellel mingit tähtsust. Nii näitens valiti konstitutsiooni põhjal Seadusandlik Korpus, mis koosnes 257 saadikust,¹⁾ üldise ja otsese valimise teel, kuid sama konstitutsiooniga oli rahvaesinduselt võetud seadusandliku initsiatiivi õigus. Seega konstitutsioon kindlustas isikliku valitsemisüsteemi. Veel sama aasta novembris võttis Senat vastu otsuse keisririigi väljakuulutamisest. L. Napoleon, tuginedes monarhistlikult meelestatud talupoegadele, võis selles küsimuses 21. ja 22. nov. 1852. aastal läbi plebistsüdi. Plebistsüdi tulemusena anti keisririigi poolt 7 839 000 ja vastu 253 000 häält.²⁾ Seega oli Senati otsus heaus küdetud rahva poolt ja 2. det. 1852. a. kuulutatigi välja keisririik ning keisriks Louis Napoleon-Napoleon III nime all.

Teine Keisririik Prantsusmaal on reaktioonilise suurvõimude ja sõjaväelise kliini võimutsemisperiood. Peale reaktioonilise võimude,

1) Устория XIX века. Под редакцией профессоров Лаврова и Рамбо. Том 5. Москва, 1938. Стр. 40.

2) S'arnas, lk. #1.

nelle huve Napoleon III esindas ja kaitses, leidis ta toetust ka kubernikult talupoegonalt, andes neile petlikke lubadusi ning töötades rahu.

Teise keisririigi majandusliku ja poliitilist arengut jälgides võib sünn selgelt eraldada kahte perioodi. Ajavahemikku 1852.-1860. aastani iseloomustab keiserliku režiimi kindlus; see on nn. autoritaarse valitsemise periood. See ajajärk langeb kokku kapitalistliku tööstuse suhteliselt kiire arenguga, sise- ja väliskaubanduse edanemise ning üldise majandusliku tõusuga Prantsusmaal. Teisele, nn. „liberaalsele valitsemissüsteemile“ üleminek märgitseb tegelikult bonapartistliku režiimi nõrgenemist ja opositsiooni- jõudude kasvu, mille oli põhjustanud kogu keisririigi eelne sise- ja välispoliitika. Väinsearvilise suurrõdaluuse rühmituse taskuhuvidest aetav poliitika oli laialdased töörahva hulgaad vünnud vaesumiseni. Selle otsesene tagajärjeus on töölislõikumise tõus 1860. ndail aastail. Pead tõstab ka vabarõdliku kodanliku opositsioon, ja rahulolematuse kasvab isegi tööstusliku ja kaubandusliku suurrõdaluuse hulgas, nelledel sissetulekul hancasiid järjest vähenema just Napoleon III ebaõnnestunud välispoliitika tagajärjel. Napoleon III valitsus, mis demagoogiliste võtetega ja silmanähtav-

nusega püüdis näiliselt esineda rahva huvide kaitsjana ja kõigist parteidest sõltumatusena, oli paljastanud oma tõelise klassiolemuse ja kut-
sunud esile kõige laialdasemate ühiskonnarihti-
de rahulolematuse. Sellise režiimi kohta ütleb
Lenin: „Bonapartismis (nake prantsuse keisri Bona-
parte'i nime järgi) nimetatakse sellist valitsust, kes
püüab näiliselt olla parteitu, kasutades ka-
pitalistide ja tööliste parteide äärmiselt tera-
vat võitlust teineteise vastu. Tegelikult kapita-
liste teenides peetak selline valitsus kõige rohkem
töölisi lubaduste ja väineste almustega.“¹⁾

Teine Keisririik on Prantsuse ajaloos etapis,
mil Bonapartistliku reaktioonilise režiimi tingimustes
kõrpevad jõud, kes asuvad selle režiimi vastu võit-
lema ja lõpuks 4. sept. 1870. a. revolutsiooniga
Teise Keisririigi kukutavad.

Et Teise Keisririigi aegse Prantsusmaa
sotsiaalsed olu- ja -eriti aeg sotsiaalsete vastu-
olude teravnemist mõista, on ennekõne tar-
vilik peatuda selle perioodi majandusliku
arengu probleemidel.

¹⁾ Lenin, V. I. Revolutsiooni õppetunnid. Teosed. 25. köide.
Tallinn, 1954. Lk. 217.

XIX sajandi 50.-60. aastaid iseloomustab kiire majanduslik areng kõigis Euroopa kapitalistlikes maades. See on kapitalismi võidu ja kindlustumise periood. Majanduslik tõus avaldub tööstuse ja kaubanduse õitsengus.

Prantsusmaa majanduslikus arengus toimub neil aastail vabrikusüsteemi valitsevaks kujunemine, tööstusliku revolutsiooni lõpule jõudmine.

Neil aastail on kogu maailma majanduselus iseloomulik rasketööstuse suhteliselt kiire arenemine. Vaadeldes maailma rasketööstuse kogutoodangut perioodi algul ja lõpul, näeme kahe- kuni kolmekordset kasvu.

Malmi ja söe kogutoodang:¹⁾

	1850. aastal	1870. aastal
Malmi toodang	4 432 tuh. tonni	11 910 tuhat tonni
Söe toodang	81 400 tuh. tonni	213 400 tuhat tonni

Prantsusmaa kuulub tol ajal maailma tööstusmaade esirinda, kuigi ta ei suuda toodangu üldmahu poolest võistelda „maailma vabriku“ - Inglismaaga ning hakkab maha jääma noortest kapitalistlikest maadest Põhja - Ameerika ühendriikidest ja Saksamaast.

¹⁾ Рыженко, Г. III. Металлургическое производство в Европе в 50-60-х годах XIX века. Первобытная промышленность. Москва, 1957. Стр. 3.

Tähtsamate kapitalistlike maade
sõel- ja tooraua - toodang tuhan-
detes tonnides 1850. a.¹⁾

	Süsi	Toorraud
Prantsusmaa	4400	410
Saksamaa	6700	220
Inglismaa	49000	2250
P-Amerika Ühendr.	7000	630

Prantsusmaa kapitalistlikus arengus esineb rama nähtus, mis teisteski kapitalistlikes maades - s.o. rasketööstuse hoogne areng. Kaherkümne aasta vältel, 1852 - 1872. a. kasvas Prantsusmaa säetoodang 4,9 miljonilt tonnilt 16,1 miljoni tonnini ning malmitoodang samal ajal 0,52 miljonilt tonnilt 1,09 miljoni tonnini.²⁾

Iseloomulikuna vaadeldava perioodi Prantsusmaa kapitalistlikus arengus on näha, et tööstuse - eelkõige rasketööstuse eelistatud areng toimub kergetööstuse, peamiselt tekstiiltööstuse arengu pidurdamise arvel. See ei tähenda müüdugi kergetööstuse arengu seismajäämist või koguni tagasiminekut. Kõrs rasketööstusega are-

1) Kuczynski, J. Die Geschichte der Lage der Arbeiter in Frankreich von 1789 bis in die Gegenwart. Zweiter Teil. Seit 1930. Berlin, 1955. Lk. 13.

2) Сошник, Н. И. Политическая реакция и экономическое развитие Западной Европы в 50-60-х годах XIX века. Анкрия и её колдовии в 50-60-х годах XIX века. Вторая Империя во Франции. Москва, 1952. Lk. 17.

nes ka kergetööstus: tekstiiltööstus ja muude laia-
tarbe kaupade tootmine, kuigi suhteliselt aeglase-
ma tempoga. Selle ilmekaas näiteks on ka
puuvilla tarbimise kasv. Želubovskaja uurimi-
se andmetel on 1851. aastal tarbitud 58 484
tonni puuvilla ning 1869. aastal 124 331 ton-
ni, ehk 213% 1851. aastaga võrreldes.¹⁾

Ajavahemikus 1859-1868 puuvilla tarbimine
on vähenenud, kuid siin tuleb arvestada asjalu-
ga, et sellesse ajavahemikku langevad Ameerika
Ühendriikide kodusõjast põhjustatud
„puuvillanälja“ aastad.

Puuvillatööstus oli edukalt kõrvale tõrju-
nud villatööstuse ning muutunud võimsaks
kapitalisogujaks kogu tööstusele. Selle täht-
sa osa säilitas kergetööstus Prantsusmaal
kauaks.

1860-ndate aastate lõpul toodeti Prant-
susmaal aastas riideid ja moeartikleid
1,5 miljardi frangi eest, kuid maagi-,
kivisäe- ja metallitöötlemistööstuse too-
dang ulatus ainult 565 miljoni fran-
gini.

1) Желубовская, Э. А. Крушение Второй империи и
возникновение Третьей республики во Франции.
Москва, 1956. С. 17

Võib öelda, et raske tööstus oli kergetööstusest ees küll arengu tempo poolest, kuid mitte veel toodangu üldmahu poolest.

Zelubovskaja väidab: „Ületades kergetööstust oma kasvu tempo poolest, jäi Prantsuse raske tööstus kergetööstusest süüri maha - ning mitte ainult meie poolt uuritavaal perioodil, vaid ka hiljem - oma erikaalu poolest tööstustoodangu üldmahus.“¹⁾

Prantsusmaa kapitalistliku arengut XIX s. 50.-60. aastail iseloomustab vabrikusüsteemi kiire kasv ja tootmisprotsessi kontsentreerumine. Olulisem moodurue tööstuse, eriti muidugi raske tööstuse arengutaseme hindamisel on masinaehituse tase. Marx teatavasti peab masinate tootmist masinate abil tööstusliku revolutsiooni viimase faasi sümptomiks tehnilises suhtes.

Prantsuse tööstuse mehhaniseerituse kiiret kasvu näitab ilmekalt Kuczynski poolt toodud tabel aurumasinade arvu kasvust tööstusettevõtetes. (Arvud on saadud ametlikest Prantsuse statistilistest materjalidest).

1) Келубовская, стр. 18.

"Aurumasinoid tööstuses 1830-1870."

Aasta	Stterötete arv	Aurumasinade arv	Hobujõude
1830	—	616	10000
1840	—	2591	34000
1852	6543	6080	76000
1860	13287	14513	178000
1870	22851	27088	336000

Raske tööstuse arenguga käis käsinäes ning soodustas seda arengut raudteede ehitamine. See suurendas esiteks nõudmist metallurgiatööstuse ja mäetööstuse saaduste järgi ja teisest küljest lüüdis tihedamalt maa eri osi, tooraine ja tootmiskeskusi. Prantsusmaa jäi null vaadeldava perioodi algul maha Inglismaast ja isegi Saksamaast raudteede kogupikkuselt. 1850. aastal oli Inglismaa raudteevõrk 3 korda ja Saksamaa oma 2 korda pikem kui Prantsusmaa raudteevõrk.²⁾

Prantsusmaa raudteevõrk kasvab aga kiiresti XIX s. teisel poolel.

Prantsuse tööstus teeb tehnilisi edusamme, millega koos suureneb ka tootmise kontsentratsioon. Kontsentratsioon avaldub

1) Kuczyński, lk. 59.

2) S'arnas, lk. 18.

eelnõige ettevõtete arvu vähenemises ning masinate arvu suurenemises samal ajal neis ettevõtetes. Suuretlevõtted tekkisid kõige varem tekstiilitööstuses. Nü näiteus puuvillatööstuses kahtnes ajavahemikus 1845-1865 ketrustöökodade arv 7% võrra (433-lt 401-le), kuid mehhaaniliste vartuate arv kasvas samal ajal ligi 80% võrra (16500-lt 29400-le).¹⁾

Töötamise kontsentratsioon ilmneb ka lina- ja villatööstuses. Kodutöõnduse osatõõhtsus väheneb, eriti lina töötlemise osas. Kodukangrud ei suuda võistelda kasvava vabrikutöõstusega. Kuu aastal jõõnsel - 1860-1866 mehhaaniliste töõpinkide arv linaketrustöõkodades peaaegu kahekordistus.²⁾

XIX s. 60-ndail aastail toimub kontsentratsioon ka rasketöõstuses. Kõrest tõõseb rasketöõstuse-ettevõtete mehhaniseerimise tase.

Töõtmise kontsentratsiooni kõõval toimub töõliste kontsentratsioon. Suured ettevõtted koõndavad sadu ja tuhandeid töõlisi.

Parõsis, kus õõlekaalus on nõõrgalt mehhaniseeritud töõstusharud, on väike- ja keskmise suurusega ettevõtted õõlekaalus.

1) Кузнецки, лк. 60.

2) Мелкопотоковая, лк. 20.

Vendade Schneiderite metallurgiatehases Creusot's oli Teise keisririigi ajal kümme tuhat töölist. Tehas tootis vedureid, rauolterööpuid, laevu, võikvõimaliune masinaid, mida realiseeriti mitte ainult Prantsusmaal, vaid eksporditi ka teistesse maadesse. Selliseid suuri ettevõtteid oli 50.-60-ndail aastail Prantsusmaal palju nii raske- kui ka kerge-tööstuses. Kujunesid välja kombineeritud ettevõtted, kus ühte käitisse on ühendatud eri tööstusharud, mis tegelevad üksteisele järgnevate tooraine töötlemise faasidega või jäätmete ning kõrvalproduktide töötlemisega. Kombineeritud ettevõtte esines tihti metallurgiatööstuses, kus maagist toodeti malmi, malm töödeldi teraseks, terasest valmistati mitmesuguseid valmisprodukte. Tavaliselt kuulusid sellistele firmadele ka omad rauamaagikaevandused.

Osa seda laadi suuretlevõtteid kujutasid endast suuri tööstuslinke koondisi, mis hõlmasid tehaseid ja kaevandusi mitmes departemangus.

Samaaegselt toimus ühtlasi ka tööstuskapitali kontsentratsioon. Ettevõtted koondusid vähestesse kättesse. Aastad 1860-1870 olid vaba konkurentsi arenemise kõrgeim

aste, aga ühtlasi ka selle viimane etapp. Sel etapil hakkavad juba arenema monopolide eod. Metallurgiatööstuses moodustasid ettevõtete omanikud 1864. a. laiaulatusliku ühingu - Comité des Forges de France. Comité des Forges de France on jäänud tänapäevani Prantsusmaa kõige tugevama ja kõige reaktiivsemaks kapitalistide koondiseks. Ühingu liikmeteks võeti vastu ainult nende ettevõtete omanikke, mille aastatoodang ületas 20 tuhat tonni malmi ja 15 tuhat tonni rauda.¹⁾ Esimesel aastal astus ühinguusse 1251 malmi ja rauda tootvate tehaste omanikke. Neil kokku oli 156 koksiküttel kõrgahju, 194 puuküttel töötavat kõrgahju, 1000 pudeldusahju ja 138 metallipuhastusahju.

Masinatootmise kasv ja tootmise kontsentratsioon viisid laostumisele väikeste ning osalt ka keskmiste ettevõtete omanikke. Osa väikeettevõtteleid hävis lõplikult, osa jõudis laostumise ääreni. Üldiselt jäid tol perioodil Prantsusmaal veel valitsevaks väikesed ja keskmised tööstusettevõtted, eriti Pariisis. Väike- ja keskmise

¹⁾ Кельсберга, lk. 23.

suurusega ettevõtted valitsesid just sellistes tootmisharudes, kus mehhaniseerimist hakati hiljem rakendada, näiteks parfümeerias, luksuseseemete, mööbli, valmisrüüte, ja-latsite jne. tootmisel. Sellised tööstusharud olidki eriti Pariisis levinud. Laostusid aga väiksemad ketrus- ja kudumistöökodad, keraamikatöökodad, jne., mis ei suutnud võistelda vabrikutootmisega.

1866.a. loenduse andmetel oli Prantsusmaal 2 938 153 palgatöölist ja 1 661 584 ettevõtte omanikke, kes jagunesid järgmiselt mitmesugustes tootmisharudes: ¹⁾

Tööstusharud	Tööliste üldarv	Ettevõtete omanike üldarv
1. Tekstiiltööstus	825 829	178 117
2. Rõivaste ja tualetteseemete tootmine	700 754	427 961
3. Ehitustegevus	480 388	341 991
4. Toiduainete - tööstus	159 393	410 204
5. Metallesemete tootmine	145 846	49 198
6. Ammutar tööstus	121 824	25949
7. Keraamikatööstus	71 801	18 599
8. Luksusesemete tootmine	63 804	11 984
9. Tõldade tootmine	60 759	92 021
10. Teadust ja kunsti teenindar tootmine	59 549	8 150
11. Metallurgiatööstus	49 675	2 291
12. Puidutöötlemis - tööstus	48 937	56 637
13. Mööblitööstus	48 684	15 185
14. Paha töötlemine	34 000	8 955
15. Sõjatööstus	22 441	272
16. Keemiatööstus	21 841	4733
17. Kalgustustehniline tööstus	13 509	6098
18. Muud	9 839	3239
Kokku	2 938 153	1 661 584

1) Мензобера, с. 23.

Zelubovskaja märgib õigustatult, et Teise impeeriumi aegne ametlik tööstusstatistika on väga puudulik.¹⁾ Tabelis on antud ainult keskmised arvud, mis näitavad töölisi ja ettevõtjaid tööstusharude kaupa. Puuduvad aga konkreetsete andmed suurtööstuse kasvule kolita eri tööstusharudes ja Prantsusmaa eri piirkondades. Ei saa järelikult tõelist pilti väike- ja suurtööstuse vahekorvast 60-te aastate keskpaiku Prantsusmaal. Tabeli andmetest nähtub, et ettevõtjate arv tööliste arvuga võrreldes on väga kõrge. Näiteks toiduainete tööstuses ta ületab tööliste arvu enam kui 2½ korda. Ettevõtjate arv on suurem ka tollasseppade ja puudu töötlejatel. On tõenäoline, et ettevõtete omanike lahtresse on sisse kantud nominaalseid ettevõtjaid, kes olid juba kaotanud ettevõtte ning muutunud palgalisteks. Ilmselt on mõningates tööstusharudes, nagu töldade valmistamine, toiduainete tööstus, jt. kõrge suurem nende ettevõtete protsent, millede valdajad ei kasutanud palgalist tööjõudu. Domineerisid väikesed „boulangerié'd“ (pagaritöököjad), „boucherié'd“ (lihanarvid), jne. Ka kõrgis ülejäänud tööstus-

¹⁾ Мельцовская, стр. 24.

harudes on ettevõtjate arv tööliste arvuga võrreldes küllalt kõrge. Näiteus teustiltööstuses 178 117: 825 829, keemiatööstuses 4733: 21841. Sõjatööstuses on kontsentratsioon kõige kõrgem - 272: 22441.

Kõigis tootmisharudes oli veel suur osatähtsus väinetevõtetel ühe või mõne töölisega ning esines ka selliseid ettevõtteid, kus peremees üldse ei kasutanud palgalist tööjõudu.

Väineteotmise erikaalu säilimisest annavad kujuka pildi 1872. a. loenduse andmed.¹⁾

	Ettevõtete omanike arv	Tööliste üldarv
Ammutav tööstus	14 717	164 819
Vabrikutehase suurtööstus	183 227	1.112.000
Väineteotööstus	596 776	1.060.444
Kokku	794 720	2337 269

Kui võtta ammutav tööstus, siis nähtub eeltoodud andmetest, et kuueaastasel ajavahemikul (vt. 1866. a. loenduse arve) on tööliste arv kasvanud 30% võrra (121 824 ja 164 819), ning ettevõtjate arv kahanes peaaegu poole võrra (25 949 ja 14 717). Need arvud on ilmekas näiteus kontsentratsiooni kasvust selles

¹⁾ Менделеев, к. 25.

tähtsas tootmisharus.

Väiketööstuses töötab veel umbes 75% kõigist töölistest ning suurtööstuses umbes 25%. Ühtlasi tuleb arvesse võtta, et Prantsuse statistika loeb suurettevõtteus ettevõtteid, kus on üle 10 palgatöölise.¹⁾ Seejärel on suurettevõtteid üle 50 töölisega (tavaliselt kasutatava Lenini liigituse järgi) ilmselt veelgi vähem. Tuleb lisada, et Prantsusmaal säilis veel rogu vaadeldaval perioodil hajutatud manufaktuur. Kokkuvõtja-manufaktuurist varustas toorainega kodutöölisi, kes töötas kas enda või tööandja tööpingil, ning turustas valmis toodangut. Kodutöö säilitas oma osatähtsuse ka pärast üleminekut vabrikutööstusele. Väiketööstetele ja käsitööle jääb võrreldult suurem osatähtsus kui näiteks Inglise maal, kuid see on tingitud Prantsuse tööstuse omapärasest profiilist. Prantsusmaa ja eelkõige Pariis, jäävad maailma suurimaks moekeskuseks ja galanterüesemete tootjaks.²⁾

Rasnetööstus aga areneb oma rada ja tema erikaal kasvab pidevalt. Marx kirjutab: „Kuid 1871. aastal oli suurtööstus

1) Черышова, лк. 25 ж.

2) Унгерен, А. Архивный вопрос к Францу. 1948. лк. 357.

isegi Pariisis, selles kunstkäsitöö keskses, ju-
ba nüüörd lakanud olemast erand, et
Kommuneü tähtsam dekreet kirjutas ette
suurtööstuse ja isegi manufaktuuri organi-
seerimise tööliste assotsiatsioonide alusel, mis
pidid loodama mitte ainult igas üksikus vab-
riikus, vaid mis pidid ka ühendatama ühes
suureks liidus." ¹⁾

Kapitalismi areng Prantsusmaa töös-
tuses XIX s. 50.-60-ndail aastail avaldus ka
Prantsusmaa väliskaubanduse käibe kasvus.
Prantsusmaa „Üldise kaubanduse“ käibe kasvus
1857. - 1869. a. 2615 miljonilt frangilt 8003 mil-
joni frangini. ²⁾ „Üldine kaubandus“ (commerce
générale) hõlmab kõik importkaubad - nü need,
mis on määratud siseniseks tarbimiseks, kui
ka need, mis veetakse edasi Prantsusmaalt välja.
„Spetsiaalse kaubanduse“ käibe kasvus samal
ajavahemikul 1923 miljonilt frangilt 6228
miljoni frangini. ³⁾ „Spetsiaalkaubandus“ (com-
merce spéciale) hõlmab importkaupu, mis on
määratud sisemaal tarbimiseks ning eksport-
kaupu, mis on Prantsusmaal toodetud. Kah-
juks pole neis andmetes eraldatud importi

1) Marx, K. Kodusõda Prantsusmaal. Karl Marx ja Friedrich
Engels. Valitud teosed kahes köites. I köide. Tallinn, 1957.
Lk. 380.

2) Меньшобская, lk. 31.

3) Samas.

ja eksporti, nü et ei saa jälgida Prantsuse ekspordi kasvu, mis võimaldaks mõnevõrra järeldusi teha ka Prantsuse tööstuse tasemest. Marx märgib 1858. a. Prantsusmaa kaubanduslike suhete kohta järgmist: „-- kaubavahetuses Ühendriikidega, Suurbritanniaga ja Hansalinnadega oli aktiivne bilanss nü nüüd kui ka varem kaua aega Prantsusmaa poolel.“¹⁾

Samas artiklis Marx kirjutab, et vastandina kaubandusele Ühendriikidega, Inglismaa ja Hansalinnadega on Prantsusmaa kaubandusbilanss passiivne kaubanduses Lõuna-Venemaaga, Prantsuse tolliliiduga, Hollandiga, Belgiaga, Lähis-Idaga ja Itaaliaga.²⁾ Hollandist ja Lähis-Idast imporditi muidugi koloniaalkaupu, Lõuna-Venemaalt veeti sisse vilja. Vilja import Tšiseimpeeriumi ajal oli küllaltki ulatuslik.

Väliskaubanduse kasvu taseme näitamiseks majandustsüklite kaupa toob Kuczynski järgmise tabeli, võttes indeksi aluseks 1900. a. taseme (= 100):³⁾

Majandustsüklid	Indeks
1833 - 1839	11
1840 - 1851	17
1852 - 1858	27
1859 - 1868	44

1) Маркс, К. Торговый кризис во Франции. К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, том XI, часть 1. Стр. 434.

2) Samas, lk. 479.

3) Kuczynski, lk. 83.

Funduvalt kasvab ka Prantsuse kaubalaevastik ja selle osa Prantsusmaal ekspordis. 1850. - 1869. a. Prantsuse kaubalaevastik kasvab 14354 laevalt 15778 laevani, s. o. 1424 laeva võrra, seal hulgas 328 aurulaeva võrra (126 - 454).¹⁾ Aurulaevade kogutonnage kasvab enam kui kümnekordseks (13925 tonnilt 142942 tonnini). Peab märkima, et Inglise kaubalaevastikuga võrreldes oli Prantsusmaal oma õige tagasihoidlik. Prantsuse laevastiku kogutonnage oli 1850. a. umbes 690 tuhat tonni, Inglismaal samal ajal 3565 tuhat tonni.²⁾

Maailmakaubandus tervikuna kasvab pisut kiiremini kui Prantsuse kaubandus.

Prantsusmaa kaubanduse osa maailmakaubanduses %.³⁾

Aasta	Protsent
1840	12
1850	11
1860	11
1870	10

1) Желудобская, lk. 18.

2) Кучуновский, lk. 19.

3) Samas, lk. 63.

Kui Prantsusmaa arvele langes maailma väliskaubandusest 11%, siis Põhja-Ameerika Ühendriikidele 10% ja Inglismaale 21%.¹⁾

Inglismaa oli Prantsusmaa kõige tähtsam kaubanduspartner. Tihedad kaubanduslikud suhtlemist soodustasid üldiselt sõbralikud välispolüütilised suhted Inglismaa ja Teise keisririigi vahel. Euroopa reantsioonilised ringkonnad leppisid kergesti Prantsuse keisririigi taastamisega. Louis-Napoleon näis neile olevat mees, kes suudab hävitada 1848.a. revolutsiooni saavutused. Krimmi sõjas astuvad Prantsusmaa ja Inglismaa välja liitlastena. Krimmi sõda tugevdas Napoleon III keisririigi seisundit nii sisemaal kui ka rahvusvahelistes suhetes. Napoleon III-dat nimetati mõnda aega Euroopa superarbitrins mitte ainult õukonna-meelitajate poolt, vaid ka paljude publitsistide poolt välismaal.²⁾ See oli mitmeti ebameeldiv Inglismaa mõjukatele ringkondadele, kuid Palmerstone püüdis iga hinna eest säilitada häid suhteid Prantsusmaaga, et takistada Prantsusmaa ja Venemaa edasist lähenemist, mis algas Pariisi rahukonverentsi kulisside taga ning kestis 1863.-1864.a. Poola

1) Kuczyński, lk. 20.

2) Упоминаніе гониміи. Том первый. Пог. пегакыпей. Б. П. Помінука. Москва, 1941. Лк. 471. 21.

ülestõusuni. Palmerstone püüdis Prantsusmaa välispoliitika mõjutamiseks kasutada ka ähvardusmeetodit, kuid see ei avaldanud Napoleoni III mõju. Inglisele muutusid tagasihoidlikumaks 1857. a. teisest poolest alates, kuna nad kartsid pahandada oma tugevat naabrit sel ajal, kui neil endil oli palju tegemist sise ülestõusu mahasurumisega. Palmerstone lahkus peaministri kohalt 1858. a. Tema asemele astub konservatiiv lord Derby ja välisministriks lord Malmsbury, Napoleon III sõber.

Napoleon III on valmis suhteid Inglismaaga uuesti parandama. Keiser otsustas hakata teostama vabakaubanduse poliitikat ning kaotada kaitse- ja keelutollid. Selles ajendas teda osalt soov rajada Inglismaaga tihedamaid kaubanduslinke sidemeid, kuid osalt tema enda majandusteoreetilised põhimõtted. Kaitsetollisüsteemi pooldajad nägid uues kaubanduspoliitikas ainult müügist Inglismaale, kuid seda ei saa pidada õigeks. Napoleon III oli juba varasemast ajast tuntud vabakaubandusline põhimõtete pooldajana ning oli presidendina 1851. a. deklareerinud oma sihtsiks olevat sisseveoneelduste kaotamise. Tasapisi vähendatigi tolle sөөl,

raudal, terasel, villal, lihaloomadel, vägijookidel. Laevaehitusmaterjalide import muudeti vabaks. Seaduse-elnõu nõigigi sisseveoneeldude kaotamise kohta teritas protentsionismi pooldajate seas pahameeletormi.¹⁾

Uus kaubaleping sõlmiti pikemate läbirääkimiste tulemusena 23. jaanuaril 1860. aastal. Lepingu järgi kaotatakse kõik Briti tollid Prantsuse tööstuskaupadele, (42 kaubaliigile, sealhulgas peamistele Prantsuse eksportartiklitele: südkangastele, veinidele, valmisrõivastele, villastele kangastele, galanterü-toodetele, tapetitele), osa kaupade tollid aga võrdsustati Briti antsüüsimaksuga või Briti kolooniatest imporditavate analoogiliste kaupade tollidega.²⁾ Prantsusmaa omanorda avas oma siseturu Inglise tööstuse toodangule. Prantsusmaa loobus sisseveoneeldudest, mis kehtisid veel 44 liiki Inglise kaupadele. Malmi, raua, terase jt. metallide, sõe, kousi, masinate, instrumentide, metalli-, villa-, puuvilla- ja nahatoodete, terariüstade, tinnasuhkru, keemia-tööstuse saaduste, vedrutöölade, merelaevade ja paljude teiste toodete suhtes kehtestati tollimaksimum 30% ulatuses kauba väärtusest.

1) Морьбювская, к. 32 ж.

2) Упоминя XIX века. Под редакцией профессоров Латусса и Рамбо. Москва, 1938. Том 5. Ст. 168.

1. oktoobrist 1864. a. alandati tollimaasimumi 25%-ni. Mõlemad maad andsid üksteisele vastastikku enamsoodustatud rahvaste õigused, nii et iga tollisoodustus, mis saaks kummalgi maal tulevikus saaks mõnele kolmandale riigile, laienuks automaatselt ka mõlemale lepinguosalisele.

Järgnesid tähtsad kaubalepingud Belgiaga, Itaaliaga, Šveitsiga, Rootsiaga, Hispaaniaga, Hollandiga, Portugaliga, Austriaga. Need maad alandasid samuti sisseveetolle Prantsuse kaupadele, eeskätt Prantsuse veinidele.¹⁾ Prantsusmaa omakorda tegi soodustusi nende maade tekstiil-, metallurgia- ja mäetööstuse saaduste sisseveole.

Uus vabakaubanduse süsteem õigustas end täiesti Prantsusmaa väliskaubanduse kogukäive, mis aastatel 1852-1856 ei nüündinud 3 miljardi frankini keskmiselt aastas, ulatus juba ajavahemikul 1862-1866 5½ miljardini aastas.²⁾

1860. a. kaubalepingu järgi laones märgatavalt kaubandus Inglismaaga. Prantsusmaa kaubandusbilanss Inglismaa suhtes on aktiivne enne 1860. a. kaubalepingut ning jääb aktiivseks ka peale lepingu sõlmimist.

1) Меркатор, стр. 33.

2) Bulle, *En. Geschichte des zweiten Kaiserreiches und des Königreiches Italien. „Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen.“* Herausgegeben von Wilhelm Onken. Vierte Hauptabtheilung. Dritter Theil. Berlin, 1890. Lr. 336.

Eriti kasvas südi ja veini export Inglismaale. Inglise varakad klassid - suurtooturid, rahamehed ja landlordid ilmselt tarbisid palju Prantsuse luksusemetete tööstuse kallid saadusi. Prantsusmaa aga ei tundnud nii suurt vajadust Inglise metallurgia-, tekstiil- ja söetööstuse toodangu järgi, sest kõik need tööstusharud arenesid XIX s. 50.-60-ndail aastail Prantsusmaal isegi hoogsalt edasi. Ilmselt sellepärast kujuneski kaubandusbilanss Inglismaale kahjulikuks.

1860. a. kaubaleping Inglismaaga soodustas Prantsusmaa kapitalistliku arengut. Ta aitas kaasa kontsentratsiooniprotsessile tööstuses. Inglise tootmistehnika oli paljudes tööstusharudes tunduvalt ees Prantsuse omast, mis muidugi avaldas mõju kaupade hinnale ja kvaliteedile. Keelu- ja kaitsetollide kaotamine tekitas tugeva Inglise konkurentsi. Rida väinseid ja keskmisi ettevõtteid läksid teravnenud konkurentsivõitluses pankrotti. Vastu pidasid kõige tugevamad Prantsuse ettevõtted, kõige elujõulisemad firmad. Sellised olid loomulikult suuretötted. Prantsuse tööstus sai neil aastail riikliku toetussummasid,¹⁾ mis olid ka mõeldud vaba-kaubandussüsteemi kindlustamiseks.

1) Bulle, lk. 334.

Teise keisririigi perioodil arenes ka Prantsuse sisekaubandus. Sisekaubanduse käive vähemalt kahekordistus.¹⁾ Nagu tööstuses, samuti ka kaubanduses areneb kontsentratsioon. Pariisis rajatakse suured universaalmagasinid. Kaubanduslikud suuretted tekivad ka provintsis.

Kaubanduse ja tööstuse arengut piirdasid majanduskriisid. Näiteks 1849-1850 olid suure materiaalse õitsengu ja ületootmise aastad.²⁾ Ületootmise mõju tuli ilmsiks alles 1857. a. Siis põdes Prantsusmaa kaubanduskriisi. Tööstussaaduste hinnad olid madalad võrreldes toorainetega - puuvillaga, toorsüdiga, villaga. Kriisiperioodidel puhnevad Inglismaal kaubanduslikud pankrotid, kuna Prantsusmaal jääb seisma tööstus ise, osalt sellepärast, et kriisiaegadel inglaste konkurents on eriti tugev ja tõrjub ta kõigilt turgudelt välja, ja osalt ka sellepärast, et Prantsuse tööstus on lussusesemete tootjana teravalt puudutatud igast äritegevuse seisakust.

Teise keisririigi ajal oli Prantsuse kodanlusel häid rikastumisvõimalusi. Levis börsimäng ja kõrge laialdasem spekulatsioon.

1) Жерутовская, lk. 33.

2) Marx, K. Louis Bonaparte'i rahvasateistkümnes brüümäär.
Karl Marx ja Friedrich Engels. Valitud teosed kahes köites.
I köide. Tallinn, 1957. Lk. 247 jj.

Finantskapital ja liigkasuõttlik kapital kasvavad märgatavamalt kiiremini kui tööstuskapital. Teise neisriügi tõelistus peremeesteks olid rahandusliku ja tööstusliku suureskodanluse reantsioonilised kihid. Kõige suurem mõju rügis oli finantsaristokraatial, väikesel kildkonnal suurpankureil, kes olid tihedalt seotud neisrikojaga.

XIX s. algul kippus inglise kapital tungima Prantsusmaa majandusellu, eriti raudteehitusse.¹⁾ Spetsiaalsete tööstus- ja investeerimispankade asutamine kergendas Prantsuse kapitali kaasahaaramist tööstusse; tegevuseta rahakapital muudeti funktsioneerivaks. See pani aluse pankade ja tööstuse tihedale sidemele. Pangad muutuvad vahendajaist võimsateks monopolistideks, kes kontrollivad ja kasutavad ettevõtjate rahakapitali ja sellele allub otseselt tootmisvahendeid ja toorainelikeid. Nü kujuneb finantskapital. Finantskapitali areng on üks olulisemaid nähtusi kapitalismi viimasel etapil.

Negatiivse nähtusena, mis pidurdas Prantsuse kodumaise tööstuse arengut, esines kapitali eksport. „Kapitali ülejääk“, mis ei leidnud ra-

1) Kuczynski, lk. 61.

kendamist Prantsusmaal, kasvab Feise keisririigi ajal 8 miljardi frangi võrra. 1850.a. moodustas ta umbes 2 miljardit franki ning 1869.a. 10 miljardit.¹⁾ Seda summat ei kasutatud tööstuse edasiseks arendamiseks, milles väiketootmine säilitas suure osatähtsuse, ega põllumajanduse arendamiseks, mis jäi tööstusest maha. Kapitali veti välismaale, vähem arenenud Euroopa maadesse ja kolooniatesse, kus kasuminoorm oli kõrgem. Kapitali investeeriti välismaale riiklike laenudena või paigutati otse tööstusse, eriti aga raudtee-ehitusse. 60-ndatel aastatel tungib Prantsuse kapital Englise kapitali kõrval Türgisse ja Egiptusesse. Marx kirjutab 1857.a.: „S'el ajal, kui kodumaal üha kasvab nõudmine uute ettevõtete käiku lasemiseks ja eksploateerimiseks vajalikule kapitalile, ei vähene sugugi Prantsuse kapitali neelamine välismaa ettevõtete poolt. On ammugi teada, et prantsuse kapitalistid võtsid endale tohutusuuri kohustusi Hispaanias, Itaalias, Austrias ja Saksamaal ning et nimelt „Crédit Mobilier“ tõmbab neid nüüd innukalt üha uutesse ettevõtetesse.“²⁾

1) Менделеева, к. 34.

2) Маркс, к. Экономический кризис во Франции.

к. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, том XI, часть 1. Стр. 68.

Ažiotaazj börsil võttis XIX s. 50.-60.-ndail aastail Prantsusmaal tohutu ulatuse.¹⁾ Pariisi börsi operatsioonid Feise keisririigi perioodil kolme-nordistusid. 1857.a. noteeriti säääl 118 mitmesugust väärtpaberit üldsummaga 11 miljardit franki, 1869.a. 307 lüüri väärtpabereid 33 miljardi frangi eest. Pariisi börsi tegevussfäär laienes samuti tunduvalt. Pariisi börs muutus Euroopa-maastaabilisenu rahaturuus ning haugas sellena edukalt konkureerima Londoni börsiga. 1868.a. said 14 valitsust laenu prantsuse börsispekulantidelt kogusummas 2127 miljoni frangi eest. Pariisi börsil mängiti kõigepealt raudteekompaniide aktsiatega ning välismaiste riikline väärtpaberitega.²⁾ Pariisi börsil oli näigus ligi 10 miljardi frangi eest välislaene. Väärtpaberite kurss, eriti aastatel 1852-1856 „mitte ei tõusnud, vaid hüppas ülespoole“ ühe kaasaegse börsimaanleri sõnade järgi.³⁾ Pangaoligarkhia ning tööstuslik ja kaubanduslik suurkodanlus rikastusid tohutult. „Tegelikult käib nüüd tõeline äge sõda ühelt poolt normaalse kaubanduse ja tööstuse vahel ning teiselt poolt spekulatiivsete aktsiakompaniide vahel (nüü juba tegutsevate kui ka ärsja

1) Менюбоксая, lk. 34.

2) Булле, lk. 168.

3) Менюбоксая, lk. 34.

nüpsutatute või projenteeritavate); kõik nad võitlevad üksteisega maa vaba kapitali haaramise eesmärgil." ¹⁾

Vaba kapitali haaramisel ei valitud vahendeid. Tavaline oli ülespühitud aktsiaseltside asutamine, millel puudus vajalik põhikapital. Ülespühitud aktsiaseltside asutajad levitasid taustamatult oma ettevõtete osatähti elanikkonna seas, Nüüguusel teel koguti kapitale eeskätt linna väikekodanluse ja jõukamate talupoegade käest. Marx märgib selle kohta, et spekulatiivsed ettevõtted „... võisid börsi talupoja majapidamiseni, võtsid sealt välja talupoegade erasäastud ja võisid endale väikesed kapitalid, mis varem rakendati põllumajanduse parandamiseks." ²⁾

Et bareaaalsed ja elujõuetud ettevõtted olid eriti levinud raudteemasjanduses. 1856.a. oli valitsus andnud kontsessioone umbes 11 tuhande kilomeetri raudteede ehitamiseks. ³⁾

Ehitamisele asunud raudteekompaniid olid suutnud hankida kapitali kogusummas umbes 1600 miljonit franki, börsikursi järgi noteeritud nende seltside aktsiade aga umbes 3 miljardile.

Fikti julitus aga ka küllalt, halitsemisväärsid krakke.

1) Маркс, К. Экономический кризис во Франции.
Соч. Т. XI, гл. 1. Стр. 67.

2) Самс, стр. 69.

3) Булле, стр. 168.

Üksikud sissekannemised muidugi ei tähenda-
nud veel spekulatsiooni lõppu. „Kapitalistli-
ku korra kogu jätkus, mille sisemistele tendent-
sidele oli antud täis avarus, tungis esile oh-
jeldamatu jõuga,“¹⁾ kirjutab Marx Feise reisirüü-
gi börsispekulatsiooni iseloomustamiseks.

Toimus ka finantskapitali kontsentratsioon.

Vaadeldaval perioodil kasvasid Prantsuse pangala-
operatsioonid enam kui viiekskordselt: 1857.a. 1592
miljonit franki ja 1869.a. 8325 miljonit franki.²⁾
Panga kullatagavarad samal ajal kasvasid 83
miljonilt frangilt 697 miljonini. Panga filiaal-
ide arv kasvas 30-lt (1852.a.) kuni 61-ni (1869.a.).
Prantsuse pangal oli 1848.a. alates pangala-
tähtede emissiooni ainuõigus. Prantsuse pank
täitis riigipanga funktsioone ning subsideeris
ühtlasi tööstuslinnu ja raudtee-ehitust.

Sama tugevasti kasvasid rea teiste krediidia-
sutuste operatsioonid. Feise reisirüügi perioo-
dil loodi rida uusi krediidiasutusi. Tähtsaim
neist oli „Lüüvokredüüdi üldseeltsing“ (Société
générale de Crédit mobilier), mille asutasid
1852.a. suurpaneurid vennad Péréire'id.
„Crédit mobilier“ muutus ühe kaasaegse
sõnade järgi Euroopa suurimaks mängupööraks.

1) Маркс, К. Второй кадрвок „Трагеданской войны во
Франции“. Архив Маркса и Энгельса, III том III (VIII), стр. 421.

2) Менделеевская, стр. 35.

„Crédit mobilier“ oli privilegeritud kompanii, nellele kuulus valitsuse toetus ning kes käsutas võrdlemisi suurt kapitali ja kredite.¹⁾

„Crédit mobilier“ oli nn. anonüümne ühing, mille nimetuse all Prantsusmaal mõistetause antsiaseleksi antsionäride püüatud vastutavusega ning mille moodustamine tavaliselt sõltub valitsuselt saadud privileegist.²⁾

Isaac Péreire, üks „Crédit mobilier“ asutajaid ja direktoreid kirjutas ühingu ülesannete kohta järgmist: „Crédit mobilier“ etendab tööstuskapitali esindavate väärtuste suhtes osa, mis on analoogiline funktsioonidele, mida arvelduspannad täidavad kaubanduskapitali esindavate väärtuste suhtes. Selle ühingu esimene kohus on toetada rahvusliku tööstuse arengut, kergendada suurettevõtete moodustamist...“³⁾ Prantsusmaa siseminister oma aruandes märgib, et põhikirjale vastavalt on ühingul „Crédit mobilier“ õigus osta ja müüa riikliku ja ettevõtete väärt-pabereid ning aksiaid, anda ja teha laenu, anda välja oma pikaajalisi võlakohustusi.⁴⁾

Nii on ühingul piisavalt kapitali, mida ta võib soodsal juhusel ja soodsatel tingimus-

1) Маркс, К. Французская „Crédit Mobilier“. Социальная, том XVI, часть 1. Ст. 32.

2) Samas, lk. 23.

3) Samas, lk. 28.

4) Samas, lk. 29.

tel praigutada tööstusettevõttesse ning millega võib osa võtta igasugustest finantsoperatsioonidest. „Crédit Mobilier“ seab oma sihiks ergutada tööstuse arengut ning konsolideerida eri ettevõtete mitmesuguseid väärtpabereid ühte fondi. Kui „Crédit Mobilier“ aga tahab eri aktsiaseltside aktsiaid, võlakohustused, obligatsioonid jne. asendada ühesuguste aktsiatega, mida „Crédit Mobilier“ ise välja annab, siis ta saab seda teha vaid ühel teel, nimelt - ostes kõiki mitmesuguste tööstusettevõtete väärtpabereid. Aga ettevõtte enda ostmist. „Süt on selge, et „Crédit Mobilier“ kuulutab avalikult oma kavatsust teha end kõigi Prantsuse tööstusharude omanikuks, aga Napoleon väikepeadirektoriks. See ongi too, mida meie nimetame keiserlikuks sotsialismiks.“¹⁾

„Crédit Mobilier“ nõuogusse kuulusid kõige tähtsamad frankurid ja töösturid ning Teise keisririigi tähtsad ametikandjad.

„Crédit Mobilier“ aktsiate väljalasne hind oli 500 franki, kuid varsti koteeriti neid 995, 1100 ja 2110 frangiga.²⁾

1) Маркс, К. Французский „Crédit Mobilier“. Социализм, том XVI, часть 1. Стр. 24.

2) Мороз, А. И. Европа после революции 1848 года. Англия и Франция в 50-60-х годах XIX века. Москва, 1949. Стр. 16.

"Crédit Mobilier" subsideeris 1867. aastani tööstus- ja transporditegevõtteid Prantsusmaal ning välismaal.¹⁾ Ta andis laene Prantsuse raudteedele vähem kui nelja aasta vältel 1200 miljoni franki ulatuses, finantseeris valitsust Krimmi, Itaalia ja Mehhiko sõdades ning võttis osa veel paljudest suurüritustest, nendehulgas raudteede ehitamisest Venemaal ning Hispaanias jaürgi impeeriumi pangalaomisest.

Teise reisirüügi ajal loodi ka "Crédit foncier" (Maaaredüüdi ühing), mis oli nimeliselt määratud Prantsusmaa põllumajanduse finantseerimiseks.²⁾ Tegelikult võimaldas see ühing külast väljapressitud summade minekut tööstuskapitalistide käsutusse.

Samal ajal asutati veel "Lyoni kredüüt" (Crédit lyonnais) 20-miljonilise põhikapitaliga ning rida teisi kredüüdi-asutusi. Kõigil neil kredüüdi-asutustel oli 1870. a. 64 osakonda ja kassat, neist 17 Pariisis ja 47 provintsis.³⁾ Nende käibekapital moodustas 627 miljonit franki. 60-ndate aastate lõpul olid Prantsusmaa põhilised majandusharud finantskapitali kontrolli all. Side pankade ja tööstusettevõtete vahel oli kujunenud tihedus. Pangad ei

1) Мензобочная, lk. 36.

2) Samas, lk. 35.

3) Samas, lk. 37.

jündunud ainult emissioonioperatsioonidega, vaid võtsid osa suurte tööstus- ja transport-ettevõtete rajamisest ja kindlustamisest.

Toimus kapitali kontsentratsioon. Ettevõtted koondusid vähestesse kättesse. Emile Péreire (üks „Crédit Mobilier“ asutajaid) kontrollis 1863. a. 19 kompaniid 3½ miljardi rookapitaliga.¹⁾ Samal aastal oli koondunud 183 kapitalisti kätte 20 miljardi franki väärtuses aktsiaid ja obligatsioone.

Teise keisririigi ajal kasvas protsentidest, mida saadi kapitalilt, elavate inimeste arv. 1848. a. oli Prantsusmaal 292 000 rantjeed, kuid 1867. a. juba 1 095 000.²⁾ Siin avaldub Prantsuse kapitalismi järk-järguline roiskumine. Rantjeede kiht on rogu parasiteerivast kapitalistide klassist kõige parasütlikum. „Kapitalismile on üldse omane eraldada kapitali omanine kapitali rakendamisest tootmisse, rahakapitali eraldamine tööstus- või tootlikust kapitalist, ainult rahakapitali tulust elatuva rantjee eraldamine ettevõtjast ja kõigist otseselt kapitali rakendamisest osavõtvaist isikust.“³⁾

Kapitalismi arengut Prantsuse tööstuses, kau-

1) Kuczynski, lk. 61.

2) Bulle, lk. 168.

3) Lenin, V. I. Imperialism kui kapitalismi kõrgem staadium. Teosed, 22. R. Lk. 221. j.

handuses ja medüdiarjanduses soodustas Bonapartistliku režüüm. Napoleon III valitsus aitas finantsoligarhiat ning temaga seotud tööstuslinnu ja kaubanduslinnu kodanlust rikastada rünlise laenude, subrüdiümide ja kontsessioonide abil.

Kõige enam toetas valitsus raudteede ehitamist. Raudteed ehitati vormiliselt ilma rünlise teetusega, kuid rüü garanteeris raudteekompaniile minimaalsissetuleku ja 99 aastane kasutamise privileegi, mille aegumise järgi alles raudtee pidi minema rüügi valdusse.¹⁾ Peaaegu kõik raudteelünid Prantsusmaal olid juba 1857. a. koondatud kuue suure autriaseltsi kätte, kes olid välja tõrjunud umbes 40 väiksemat raudteehingut.²⁾

XIX s. 50.-60-ndate aastate Prantsuse kapitalismi omapära iseloomustab Marx järgmiselt: „Süsteem, mis on Prantsusmaal Louis-Philippe'i poole sisse vüüud ja seisneb raudteede üleandmises väikesele finantsaristokraatide jõugule, nende kaueaegse valdamise kindlustamises ja kasumite garanteerimises rahva taskust jne., saavutas kõige tädilikuma õitsengu Louis Bonaparte'i ajal, kelle valitsemise suurel määral rajanes raudteekontsessioonidega kauplemisel, kusjuures ta oli nii helde, et isegi kinnis

1) Buell, lk. 29.

2) Меньшеровская, lk. 37.

mõnele raudteekompaniile kanaleid jms." ¹⁾

Vaadelotaval perioodil toimus Prantsusmaa tööstuses hoogne kapitalismi areng. See avaldus vabrikutööstuse laienemises, tööstus- ja finantskapitali kontsentratsioonis. Sellega kaasneb rikkuse ja vaesuse, töö ja kapitali vastuolude teravnemine.

Prantsusmaa põllumajandus arenes xix s. 50.-60-ndail aastail küll edasi, kuid jäi tunduvalt maha tööstusest ja kaubandusest. Põllumajanduse osatähtsus Prantsusmaa majanduses langes. 1857.-1871.a. langes maaelanikkonna arv 26,6 miljonilt 24,9 miljonini, linnaelanikkonna arv samal ajal kasvas 9 miljonilt 11,2 miljonini. ²⁾ 1866.a. tegeles põllumajandusega üle 40% Prantsusmaa elanikkonnast, pisut alla 40% tegeles tööstusega (kaasa arvatud käsitöö), ülejäänud rahvas leidis ravendust kaubanduses, riigiteenistuses, jm. ³⁾

Kapitalismi areng Prantsusmaa põllumajanduses lõus edasi üldistele seaduspärasustele vastavalt. Talupärgade väikemaomand üha jagunes, partselleerus, ning väiketootjad-maomanikud laos-

1) Маркс, К. - Н. Ф. Дакельскому 10 апреля 1879 г. К. Маркс и Ф. Энгельс. Избранные письма. 1948. Стр. 320.

2) Кучинский, стр. 50.

3) Самас, стр. 73.

tusid. Samal ajal aga tugevnesid kapitalistlike suurmaapidajate majandid, nende ümber toimus maaomandi kontsentratsioon.

„Kapitalismi põhiline ja peamine tendents seisab väiketootmise väljatõrjumises suurtootmise poolt nii tööstuses kui põllumajanduses. Kuid selle väljatõrjumise all ei tule mõista üksnes üvitatamatet ensproprieerimist. Väljatõrjumise hulka kuulub ka väikemaapidajate laostumine, nende majapidamistingimuste halvenemine, mis võib kesta aastaid ja aastakümneid.“¹⁾

XIX sajandi 50.-60.-ndail aastail muutub Prantsuse põllumajanduse struktuur. XIX sajandil leiutatakse tähtsamad põllutöömasinad, hakatause sagedamini ja otstarbekamalt rakendada melioratsiooni, kunstväetisi. Püütakse kasutada paremaid seemneid, aretada tootlikumaid loomatõuge. Põllumajanduses hakatause rakendada masinaid ja palgalist tööjõudu. Ka sünnib teatud spetsialiseerumine. „Kapitalistliku põllumajanduse arenemise peajoon selles just seisabki, et väikemajand, jäädes väinseus pindala suuruselt, muutub suureus tootmise ulatuselt,

1) Lenin, V. I. Uusi andmeid kapitalismi arenemise-
seadustest põllumajanduses. Teosed. 22. köide. lk. 58.

karjakasvatamise arendamise, väetiste kasutamise ulatuse, masinate rakendamise jne. poolest,"¹⁾ kirjutab Lenin.

Põllumajanduse intensiivistumine ja spetsialiseerumine Feise keisririigi perioodil toimus peamiselt külvipindade suurendamise teel kõnnumaade arvel. Samuti arenes püma ja liha tootmine ning laienes sellens vajalik söödabaas. söödakultuuride kasvatamise arvel. Laienesid suhkruppeedipõllud ja vünamäed.

Prantsuse ametliku statistika järgi laienes teravilja külvipind ajavahemikul 1840.-1862.a. 1069 tuhande hektari võrra, heintaimede külvipind samal ajal 1196 tuhande hektari võrra.²⁾ Tunduvalt suurenes masinate kasutuselevõtt põllumajanduses.

Intensiivsele, spetsialiseerunud põlluharimisele ja masinate kasutamisele said üle minna ainult suurmaaomanikud ning küla kulakid ladvik. Põõatava talurahva enamikul aga puudus kapital uuenduste ja täienduste teostamiseks. Talupoegade partsellide hämmastavalt väike pindala tegi võimatuks neis masinate kasutamise. On andmeid, et Alam-Reini departemangus 1859.a. põllumaa jagunes 14 14

1) Lenin, V. I. Uusi andmeid kapitalismi arenemise-
sсадустest põllumajanduses. Teosed. 22. Kõide. lk. 57.

2) Чернышковская, lk. 65.

tuhanded partsellisid keskmise pindalaga 12 aari.¹⁾ Arvatavasti olid tegelikult partsellid keskmiselt veelgi väiksemad, sest ametlik statistika arvestas partsellide hulka ka suurmaaomandid, mis keskmist pindala tunduvalt tõstis.

Hooldanlikus ajalookirjanduses on kujunenud arvamus, nagu oleks Feise keisririigi päevil rogu Prantsuse põllumajandus tervikuna teinud edusamme. Tegelikult saavutas edu ainult küla kapitalistlike ladvike. Marx kõneleb etse põllumajanduse degradatsioonist Feise keisririigi ajal. Ta kirjutab 1856.a.: "Põllumajandus, mis Prantsusmaal kunagi pole saavutanud kõrget arengutaset, praeguse režiimi puhul etse regresseerub."²⁾

50.-60.-ndate aastate ametlik statistika ei anna rahuldavat pilti talupoegade kihistumisest.³⁾ Ametlik statistika püüdnud summaarsete andmetega põllumajandusest tervikuna, kuid temas puuduvad teated maa, loomade, inventari, masinate, kapitalide jagunemise kohta külaelanikkonna eri kihtide vahel.

1) Желубовская, стр. 66.

2) Маркс, К. Экономический кризис во Франции.
К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, Том XI, часть 1. Стр. 69.

3) Желубовская, стр. 67.

Pole andmeid maa rentimise ulatuse kohta, palgatöö kohta jms., mis on hädavajalikud taluaregriina diferentseerumise probleemide lahendamiseks. Lenin iseloomustab Prantsuse agraarstatistikat järgmiselt: „On õige, et prantsuse agraarstatistika on halb, halvem nii saksa, nii ameerika, nii šveitsi kui ka taani omast, ja et ta ei näita täpselt ära kapitalistlikult majandatava maa pindala suurust.”¹⁾

„Ent kui mitte täpse, siis ikkagi ligikaudse ettekujutuse kapitalistlikult eksploateeritava maa pindala suurusest võib luua ka prantsuse agraarstatistika põhjal.”²⁾

Põllumajandusline loenduste andmed käsitlevad majapidamisi (exploitations), hõlmates mitte ainult omanduses olevat, vaid ka renditud maad.³⁾ 1862. a. loenduse andmete põhjal saame neist majapidamistest järgmise pildi:

Majandi suurus ha	Arv	%
1 - 5	1.815.558	56,29
5 - 10	619.843	19,19
10 - 20	363.769	11,28
20 - 30	176.744	5,49
30 - 40	95.796	2,98
40 ja rohkem	154.167	4,77
Kokku	3.225.877	100

1) Lenin, V. I. Prantsusmaa Kommunistliku Partei agraartesidest. Teosed. 33. K. Lk. 109.

2) Samas, lk. 110.

3) Кельтовская, lk. 67-68.

Majandite rühmitamine ainult maa suuruse järgi (arvestamata maasse paigutatud kapitali - melioratsiooni, väetiste, masinate muretsemise, parema seemne, jne. näol) „... nüris- tab õitsva suurtootmise ja laostuva väike- tootmise vaheliste klassivastuolude tõelist teravust, - näitab tõelisest väinsemana ka- pitali kontsentreerumist suurtootmise kätte ja väiketootmise väljatärgumist suurtootmise poolt.“¹⁾

Taluseegronna diferentseerumisprotsessi üheks ilmekas näitajaks on kääbusmajapi- damiste suur levik ja nende arvu kasvoten- dents Feise keisririigi perioodil. Kui 1862.a. oli kääbusmajapidamisi (kuni 1ha) 1.161.942, siis 1882.a. loendusandmete põhjal oli selli- seid majapidamisi juba 2.167.667.²⁾

Lisaks oli Prantsusmaal 1862.a. 869254 maata päevatöölisi ja 2095777 maata keh- vikut, kes samuti elasid palgatööst suur- majapidamistes.³⁾

Väike- ja kääbusmajapidamiste kasvu soodustas suurmaaomanike konomie - anda tillukesel maatalul põllutööliste kasutamiseks, mis aitas suurmajandil tööjõuga kindlustada.

1) Lenin, V. I. Uusi andmeid kapitalismi arenemis- seadustest põllumajanduses. Teosed. 22. köide. Lk. 69.

2) Желудобная, lk. 69. jj.

3) Samas, lk. 70.

Suurmaavalduses toimub kontsentratsioon. Need maavaldajad, kes ei suuda kohaneda areneva kapitalistliku ökonoomia ja turu nõudmistega, kaotavad oma valdused. Sellega kaasneb üha suuremate maavalduste koondumine vähestesse kätte.

Tootmise intensiivistumine süvendas Prantsuse küla lõhenemist Feise keisririigi ajal. Ühel pool seisis väike arv suurkapitaliste ja kulakuid, teisel pool töötavate talupoegade massid. 2,5 miljoni töötava talupoja ja üle 4 miljoni külaproletaarlaste ning poolproletaarlaste vastas seisis 636 tuhat kulakut ja 154 tuhat suurmaavaldajat. Suurmaavaldajate ridadesse olid Feise keisririigi päevil tunginud maa-aristokraatia kõrvale üha enam finantsaristokraatia esindajad. Viimane tendents on omanee kapitalismile - nimelt lahutada otsene tootja tootmisvahendeist. Maa haaus ära libisema oma harija, talupoja omandusest.

Üks vorm, milles avaldub maaomandi eraldumine tootmisest, on maa rentimine. Lenin kirjutab: „Mille poolest fraistab silma kapitalistlik (ja poolkapitalistlik) tootmisviis põllumajanduses? Igal pool selle poolest, et on arenenud rentimine.“¹⁾

¹⁾ Lenin, v. 3. Aruanne VSO TP ühinemiskongressi kohta. Teosed. 10. köide. Lk. 317.

1862. a. põllumajandusliku loenduse and-
meil oli Prantsusmaal 386 533 rentnike
majapidamist, kellel endal polnud üldse
maad.¹⁾ 1882. a. loenduse andmete põhjal
võiks arvata, et nende arv Feise keisri-
rüügi lõpuaastail kasvas. Sellele lisaks oli
1862. a. 648 836 talupoega, kes rentisid
maad enda maaomandile lisaks. Sinna
rühmitisse kuulus nii kapitalistlike rent-
nike kui kehotalupeegide, kes olid sun-
nitud maad juurde rentima enda kää-
busmajandile, mis muide perekonda ei
elatanud.

Vaadeldaval perioodil oli väga le-
vinud ka poolterarent - feodaalse natu-
raalrendise igand. 1862. a. oli Prantsus-
maal 201 527 maata poolterameest ning
203 860 poolterameest, kellele endale kuulus
ka maad.²⁾

Feiseus maaomandi tootmisest eral-
damise vüsis on hüpoteekvõlgnevus. See
moodus on veel varjatam. Hüpoteegiga
koormatud majapidamise perimees on ainult
tema väiline omanik. Maa kasutamise
õiguse eest peab talupoeg maksma kredü-

1) Женьцовская, стр. 72.

2) Samas.

torile suuri protsent, kusjuures kredüitor, finantskapitalist, on muutunud maatüni tegelikuks peremeheks. Marx paljastab finantskapitali röövelliku meetodit hüpoteeqi teel talurahva ekspluatcerimises. „Talupoja partsell on veel ainult ettekäändeks, mis võimaldab kapitalistil saada põllust kasumit, protsente ja renti, jättes põllupidaja ja töötasu saamise põllupidaja enese mureks. Prantsuse maal lasub hüpoteegivõlg sunnib prantsuse talurahvast maksma protsente, mis on nüisama suured kui kogu Briti riigivõla aastased protsendid. Selles kapitalisrjuses, millesse partselliomandi arenemine teda paratamatult tõukab, on partselliomand muutnud troglodüübidens enamuse prantsuse natsioonist. Kuusteist miljonit talupoega (naised ja lapsed kaasa arvatud) elavad koobastes, kus on suuremalt osalt ainult üks avaus, osalt kaus ja kõige paremal juhul kolm.“¹⁾

Marx näitab ka, kuidas tekib võlgnevus.²⁾ 1789. a. revolutsioon vabastas prantsuse talupojad tasuta feodaalkoormistest.

1) Marx, K. Louis Bonaparte'i kaheksateistkümnnes brümäär. Karl Marx ja Friedrich Engels. Valitud teosed kahes köites. I köide. Lk. 260.

2) Marx, K. Klassivõitlus Prantsusmaal aastail 1848-1850. Karl Marx ja Friedrich Engels. Valitud teosed kahes köites. I köide. Lk. 163.

See põlv ei maksnud järelikult oma maa eest midagi. Aga järgmised põlvned maad ostes maksid maahinnana sedasama, mida feodalismi ajal talupojad olid maksnud künnisena, teorigusena, jne. Mida enam kasvab rahva arv ja mida enam maad tükeldatakse, seda kallimaks muutub partselli hind, sest sedamööda, kuidas partsellid väiksemaks muutuvad, tõusis ka nõudmine nende järel. Kuid samal määral kui tõusis hind, mida talupoeg partselli eest maksis, kasvas paratamatult talupoja võlgnevus. Maad koormavad võlga nimetatavate hüpoteegidega. Partsellide tükeldamisel väheneb maa viljakus, sest masinate kasutamine, maaparanduslikud tööd, jn. muutuvad üha rättesaamatuks, ebatootlikud kulud aga kasvavad. Nivõusi majapidamine laostub ja võlad üha kasvavad. „Nü juhtub, et prantsuse talupoeg loovutab kapitalistidele maatükil lasuvate hüpoteekide protsentidena, lühekasu võtjalt saadud hüpoteegistamata võlgade protsentidena mitte ainult maarendi, mitte ainult tööstusliku kasumi, ühe sõnaga mitte ainult kogu puhastulu, vaid isegi osa oma töötasust, et ta on nüüsus langenud üri rentniku tasemini - alles näiliselt eraomanik.“¹⁾

1) Marx, K. Klassivõitlus Prantsusmaal aastail 1848-1850.
Karl Marx ja Friedrich Engels. Valitud teosed kahes köites.
I köide. Lk. 164.

ilma hüpoteegita võlad, millelt makstavad protsendid läksid samuti finantskapitalistide või küla lüügasuvõtjate taskusse.

Talurahva laostumist soodustas rüügamaksude surve. Suured kulud sõjaväe ja laevastiku ülalpidamiseks põhjustasid maksude tõstmise. „Üksikud kapitalistid ekspuatsivad üksikuid talupoegi hüpoteegiga ja lüügasuvõtmisega; kapitalistide klass ekspuatsioneerib talupoegade klassi rüügamaksudega.“¹⁾

Feise keisririigi ajal kasvasid nü kaudsed kui ka otsesed maksud. Otsese, kaudse ja tollimaksude summa Feise keisririigi ajal muutus järgmiselt:²⁾

Aastad	Maksude summa miljonites frankides
1850	747,8
1855	958,5
1860	1074,3
1865	1231,9
1869	1273,0

1) Marx, K. Klassivõitlus Prantsusmaal aastail 1848-1850. Karl Marx ja Friedrich Engels. Valitud teosed kahes köites. I köide. Lk. 165.

2) Меньшеровская, lk. 74.

Pääajures tuleb silmas pidada, et 60-ndail aastail sõlmitud kaubalepingute järgi Prantsusmaa tollitulud alanesid 228445 tuhandelt frangilt 1859.a. 147349 tuhande frangini 1868.a.)¹⁾ Järelikult kaudsed ja t-sesed maksud kasvasid veel suuremal määral, kui tabelist võiks järeldada. Maamaks kujunes eriti raskeks just talupeegronna kehvematele kihtidele. Maa oli maksustatud nimelt XIX. sajandi esimese poole kadastriandmetel, maksu määramisel ei arvestatud maa tulukuse tõusu või langust. Pägine elnevalt, et suurmaavalduse tulukus tõusis, kuid väinetaluppegade maatükkide tulukus, kus ei saadud teha täiendavaid kapitalimahutusi ega rakendada täiuslikumaid maaharimismetodeid, langes pidevalt. Suurmaapidamiste tulukuse kasvule aitas kaasa hindade tõus. Suurtööstuse arenguga käsikäes käiv linnastumisprotsess laiendas tunduvalt siseturu mahtu. Siseturu kasvust jäi maha põllumajanduse toodangu kasv, pankumine ei suutnud rahuldada nõudmist. Hentolüter nise

1) Меркаторская, стр. 75.

maksis 1852.a. 17,23 franki, 1868.a. oli tema hind tõusnud 26,64 frangini.¹⁾ Hindade tõusu üldist tendentsi ei suutnud segada põllumajandussaaduste hindade madalseisu perioodid majanduskriiside ajal (näit. 1857.-1858.a. kriisi ajal). Kuna Prantsusmaa oma põllundus ei suutnud katta kasvavat teraviljavajadust, suurenes Feise keisririigi ajal viljaimport. Marx toob tollipunktide aruannetest võetud arvud teravilja sisseveo kasvu kohta. Septembris 1855 (aastal, mis paistab silma halva viljasaagi proolest) imporditi vilja 270 146 kvintalit, kuid septembris 1856 963 616 kvintalit (s.o. 693 473 kvintali võrra rohkem).²⁾ 1858. ja 1859.a. olid paremad viljaaastad ning siis Prantsusmaa vedas vilja välja, eriti Inglismaale. 1860.a. suvel aga oli ikaldus Lääne- ja Põhja-Euroopas ning Prantsusmaa hakkas hoopis väliturgudel Inglismaaga konkureerima vilja ostjana.³⁾ Marx kirjutab: „Muude, olens euslia näha ainult ülevõtetustes, halvast ilmas ja muudes stühhilistes nähtustes põhjus, mis muudavad Prantsusmaa vilja

1) Желубовская, в. 57.

2) Маркс, К. Экономический кризис во Франции.
Карл Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, том XI, часть 1.
Стр. 69.

3) Маркс, К. Урожай в Европе. К. Маркс и Ф. Энгельс.
Сочинения, том XII, часть 2. Стр. 135.

eksportivast maast teda importivaus. Põllumajandus, mis Prantsusmaal pole kunagi saavitanud kõrget arengutaset, praeguse režiimi juures etse regresseerub: Ühest küljest, me näeme, et mansud üha kasvavad; teisest küljest, töökäte arv kahaneb, sest suured hulgaad neist olid ajutiselt emale kistud maast sõjaga ja alatiseus emale kistud raudteedega ja muude ühiskondline töödega, samal ajal kapital valgub üha enam põllumajandusest ära spekulatiivsetesse ettevõtetesse.¹⁾

Prantsusmaa viljakaubandus oli 60-ndate aastate kaubalepinguteni (nagu kogu väliskaubandus) korraldatud prodentsionismi põhimõtetele vastavalt. Viljatollid olid korraldatud liugleva skaala järgi, s.o. kõikusid vastavalt viljahindadele siseturul. 1861.a. juunis lasti vilja sissevedu peaaegu täiesti vabaks, kehtestati ainult 50-santümine toll kvintalilt.²⁾

Viljatollide püramise järgi tugevnes põllumajandussaaduste import Prantsusmaale, eriti vilja sissevedu ookeanitagustest maadest. Suurenevas konkurentsivõitluses olid tugeva-

1) Маркс, К. Экономический кризис во Франции.
К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, том XI, часть 1. Стр. 69.

2) B ule, lk. 336.

mad intensiivsemale tootmisele sündunud ja spetsialiseerunud kapitalistlikud majandid. Võistlus ja odavad hinnad krüsi perioodidel olid valusad eeskätt hüpoteegivõlgades olevaile väike- ja kesktalupoegadele. Võimalusest enam-vähem soodsalt oma majapidamise toodangu realiseerida - sõltus talupoegade mansuuvõime tasuda võlgade protsente ja jääda edasi oma partselli nominaalsuseki valdajaks. Kääbusmajandite omanikud olid aga oma perekonna ülalpidamiseks sunnitud vajalike toodete ostma; väimased, nagu näris maata põllutöölisedki ja töölised linnades, kannatasid põllumajandussaaduste hindade tõusu all. Marx tähendab selle kohta: „Kui väiketalupoegkond kannatab vähem madalatest hindadest kui suurfarmerid Inglismaal, siis, teisest küljest, ta kannatab toiduainete kallidusest, mis väimasele on tihti tuluallikas.“¹⁾

Põllutöölise nominaalpalga XIX. s.

50.-60.-ndatel aastatel küll tõusis, kuid sealjuures tuleb silmas pidades, et neil aastatel tõusid kõigi esmajärguliste tarbekaupade hinnad samuti kunduvalt.

¹⁾ Маркс, К. Экономический кризис во Франции.
К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, том XI, часть 1.
Стр. 69-71.

Tegelikult põllutöölise reaalarv ei tõusnud, vaid langes. Analooqilist nähtust võib täheldada ka tööstustöölise reaalarva uurimisel.

Kääbustalupojad, kelle majapidamised ei võimaldanud perekonnal ära elada, ei otsinud kõrvalteenistust ainult palgaliste põllutöölisena, vaid otsisid ka muud kõrvalteenistust. Üks neist oli kodukäsitöö. Talupojad punusid õlgkübaraid, heegeldasid pitse, kudusid ja retrasid villa ning südi. Tooraine saadi linnakaupmeestelt, nemad realiseerisid ka toodangu.

Ühens kõrvalteenistuse vormiks oli hooajatöö tööstusettevõtetes linnades. Paljud hooajatöölised asusidki linna elama, kus töötasu oli suhteliselt süski kõrgem. Paljud küllakehvikud emigreerusid Põhja-Aafrikasse, Ameerikasse, jm.

Talupoegade lahkumine külast on seaduspärane protsess. Kapitalistlike suhete areng viis töötava talupoegkonna laostumisele.¹⁾ Talupoeg kaotas oma peamise tootmisvahendi, oma partselli, ning muutus maaproletaarlaseks, kes oli sunnitud oma tööjõudu müüma. Fenib eksproprioneeritud talupoegadest koosnev proletariaadi reservarmee. Enamik sellest valgub linnadesse, kus

1) Ункерсон, А. Аграрный вопрос во Франции. 1948. С. 352.

ehitused ja kasvav vabrikutööstus vajavad töökäsi. Protsess leiab seega ühe väljenduse linnaelanikkonna kasvus, mis on suurem loomulikust übest; samal ajal maaelanikkond vastavalt kahaneb.

Linna- ja maaelanikkonna arvulise vahukorra muutumine %-des. ¹⁾

Aastad	1851	1856	1861	1866
Linnaelanikkond	25,52	27,31	28,86	30,46
Maaelanikkond	74,48	72,69	71,14	69,54

Maalt lahkumine oli Feise keisririigi järeil tavaline nähtus. Marx kirjutab selle kohta: „Peale ametlikult loendatud nelja miljoni (lapsed jne. kaasaarvatud) vaese, vagabundi, kurjategija ja prostituudi on Prantsusmaal veel üks miljonit inimest, kes on hukkumise äärel ja elavad kas päris maal või kolivad ühtelugu ühes oma kalltsude ja lastega maalt linna ja linnast maale.“ ²⁾

Eltoodust nähtub, kuidas kapitalismi arenedes Prantsusmaa põllumajanduses, süvenevad vastuolud töö ja kapitali vahel, suurmaapidajate ja kulakute vahel ühelt poolt

1) Чернышевская, lk. 77.

2) Marx, K. Louis Bonaparte'i kahensatseistkümmnes Brümäär. Karl Marx ja Friedrich Engels. Valitud teosed kahes köites. II köide. Lk. 260.

ning töötava partsellitalupoja ja maaproletaar-
lase vahel teiselt poolt. Olukord on analoogili-
ne mõneti tööstuses valitseva olukorraga, millest
oli juttu eelpool.

Töörakva olukord.

Prantsusmaa kapitalistlik indus-
rialiseerimisprotsess, suurvabrikutööstuse are-
nemine tõid kaasa muudatused tööliklassi
koostisse. Feise keisririigi perioodil säili-
sid küll manufaktuurproletariaat ja käsi-
töölised, sest väiketootmine ning käsitöö
säilitasid Prantsusmaal ka tööstusliku
revolutsiooni ajal oma suure osatähtsuse.
Nende kõrval aga kasvas ruttu ja pide-
valt tööstusproletariaat, täiendades oma
ridu maata ja väiketalupoegadeist. Fab-
rikutesse tööle asusid samuti laostunud-
käsitöölised - ettevõtjad ning käsitöökoda-
des töötanud töölised. Käsitöölised muutu-
sid proletaarlasteks. Tööstusproletariaat kom-
das rõhuvas enamuses masinutesse tootmisha-
rudesse, nagu tekstiilitööstusse, metallurgiatöös-
tusse, jm.

XIX s. 50.-60.-ndail aastail teraones Prant-
susmaa tööstuses kapitalistlik ekspluatat-
sioon. Tööliklassi olukorra selgitamiseks sel
perioodil tuleb vaadelda tööpäeva pikkust,
töö intensiivistumist, nominaal- ja reaalsalga

ning tööliste igapäevast elu-olu. Kõik see on vajalik tööliste olukorrast tõelise pildi saamiseks ning selleks, et kummutada kodanlike uurijate väärsusukohti. Kodanlike majandusteaduslike ja ajalookirjanduses on levinud vaade, nagu oleks Feise keisririigi päevil paranenud prantsuse töölisklassi materiaalne olukord. See vaade põhjeneb ainult tõsiasi, et tööliste nominaalpalu tol perioodil tõusis. Kui arvestada aga ka muid tegureid, ereskätt töö intensiivistumist ja palgade tõusu, saab hoopis vastupidise ettekujutuse.

Tööpäeva pikkust Prantsusmaal XIX s.

50.-60. aastail käsitleb J. Kuczynski oma eelpool märgitud teoses. Kuczynski kirjutab, et enne 1848. a. revolutsiooni vabrikutöölise tööpäev provintsis ulatus 14 tunnini ja kõrgemale.¹⁾

Parüsis ulatus tööpäev umbes 13 tunnini. Revolutsiooni järgi tööpäev provintsis lühenes keskmiselt 13 tunnini ja Parüsis 12 tunnini.

60-ndail aastail hakkas tööpäev veel vähehaaval lühenema; nüüsis 50.-aastail oli tööpäev umbes 10% võrra ja 60.-aastail umbes 12-15% võrra lühem kui enne 1848. a. revolutsiooni.

1) Kuczynski, lk. 69.

Kuczynski mõnab, et oli ettevõtteid pikema tööpäevaga, kuid rõhutab, et üldiselt oli tööpäeva lühendamise tendents.

F. V. Potjomkin oma uurimuses prantsuse töölisklassi olukorrast tööstusliku pöörde viimasel etapil kritiseerib Kuczynski seisukohta¹⁾ Potjomkin näitab, et J. Kuczynski kasutab õigupoolest kodanliku prantslase ajaloolase G. Duveau' andmeid. Duveau püüdnud tööpäeva lühendamise formaalselt-jurüüdilise miljeoga, vaadeldes Feise vabariigi ja Feise keisririigi tööaja pikkust reguleerivaid akte. Kuidas aga neid akte tegelikult kohtadel ellu rakendati, see jääb Duveau'l tagaplaanile.

2. märtsil 1848. a. anti välja tuntud revolutsiooniline dekreet, mis püüas tööpäeva 10 tunni- ni Pariisis ja 11 tunni ni provintsis. Hiljem kodanlus asus tasapisi tühistama seda proletariaadi saavutust.²⁾

Juba 9. sept. 1848. a. avaldati dekreet, mis kehtestas kõigis tehastes ja manufaktuurides 12 tunnise tööpäeva. 9. sept. dekreet raskendas täiesti tööstusliku suurskodanluse huvidele, eriti tema esirindlike ringkondade huvidele, kelle vabrikud olid tehniliselt paremini sisse seatud.

¹⁾ Томинкин Ф. В. К вопросу о положении рабочего класса во Франции в послеполитический период промышленного переворота (50-60-е годы). Когнитивус: Из истории социально-политических идей. К семидесятипятилетию академика Вячеслава Петровича Волгина. Москва, 1955. Стр. 572.

²⁾ Samas.

Vabrikandid, kelle vabrikud kasutasid aurujõudu, olid juba enne 1848. a. revolutsiooni 12-tunnise tööpäeva poolt. Aurumasinatega vabrikud võisid töötada vahetpidamata ümber tööpäeva ning nende valdajad pooldasid kahe vahetusega töötamist, nn. inglise süsteemi. Väikeste ja keskmiste ettevõtete omanikud olid teisel seisukohal. Nende ettevõtted töötasid tavaliselt veejõul. Pais on harilikult aja jõe võimsuse suhtes üle projekteeritud, nii et alles teatud aja maksimaalse võimsusega töötanud, pidi jälle vett kogutama. Need vabrikandid olid sunnitud ühes vahetuses töötama, ning pooldasid seepärast loomulikult pikemat tööpäeva, et vabrikust ja töölistest maksimaalset välja pigistada. Juuni-ülelõusu lüüasaamise järgi, reantsiooni võimutsedes-rahandustuusad, ja suurtöösturid ühinesid „ker-raparteins“, mis astus kõigi revolutsiooni saavutuste vastu. 17. mail 1851. a. ilmus seadus, mis kaotas igasuguse tööpäeva seadusliku püramise mõningates tööstus-harudes. 24. juunil 1851. a. anti sellele lisaks ringkirj, mis täiendavalt selgitas, et 9. sept. 1848. a. seadus pürab tööpäeva tehastes ja manufaktuurides, aga mitte lihtsates töökodades.

Tuleb aga märkida, et „lihtsad töökojad“ olid veel Feise reisiriügi perioodil enamia Prantsusmaa ettevõtteid.

17. mai seadus jättis tööväeva pikku- se vabrikantide omavoli hoolus kõrgahju- de juures, kuivatusahjude ja katelde juures, pleekimis- ning pesemiskatelde juures, auru- masinate teenindamisel, sepaääside teenin- damisel, dekaterimisel, lumi tootmisel, öö- vahtidel, seebitchaste katelde juures, trükkivo- dades, kivitrükkivodades, valitsehhides, affinee- rimistsehhides, metallide galvaniseerimisel ja tinutamisel ning sõjatööstuses.¹⁾

Nendes tööstusharudes, mis ei kuulu süa loetelusse, oli seaduslike võimalusi tööväeva pikendamiseks. Seda vahel teel: masinaid tuli töölistel puhastada peale tööväeva lõp- pu, ning tuli teha ületunnitööd, kui töö oli edasilükkamatu. Tööd peeti edasilük- kamatuks „... kas masina, katla, sisseseade või koguni vabrikahoone kahjustumisel või igal muul äärmise vajaduse juhul.“ Nüsu- gune formuleering muidugi jättis vabrikanti- dele vabad käed „igasuguseks seaduslikeks“ omavoliks.

1) Томіукун, лр. 574.

Teiseks - tegelik tööpäev pikendati ametlikult 13 tunnini värvimistöökodades, pesumajades ning sitsitrukkinisvabrikutes. Lõpuks - ületunnitööd (iga päev maks tundi) lubati suhkrutehastes, keemiateshastes, värvimistöökodades, riidetrükimistöökodades ja apretterimistöökodades. Seaduse järgi võis ületunnitööd nõuda 120 päeval aastas, sealjuures ettevõtja poolt valitud päevadel.

Jaanuaris 1866 ilmus dekreet, mis lubas südiketrusvabrikutes pikendada tööaega iga päev ühe tunni võrra 90 päeva vältel 1. maist kuni 1. septembrini.

Näeme, et tegelikult seaduskä annab ettevõtjale võimaluse kas jääda 12-tunnise tööpäeva juurde, või igasuguste klauslite kasutamise teel seadusega tööpäeva pikendada. Seadus oli seega ettevõtja huvides maksimaalselt päindlik. Ettevõtjad, kelle vabrikud olid tehniliselt hästi sisse seadud ning aurujõuga varustatud, võisid töötada kahes vahetuses, teised võisid legaalselt pikendada tööpäeva 14 tunnini ning väikeettevõtetes täiesti oma äranägemise järgi.

Kõik eelpool - öeldu käib ainult probleemi juriidilise külje kohta, ega vasta küsimu-

sele, kui pikaks kujunes tööpäev tegelikult. Autorid, kes selle küsimuse lahendamiseks on tegelema, väidavad kõik, et ametliku statistika andmed on kaugel tegelikkusest. Lelubovskaja kirjub tööpäeva pikkust Pariisi töölistel, kõrvutades ametliku statistilisi materjale muude allikatega.¹⁾ 1860. aastast on Pariisist kaubanduskoja andmed 101171 ettevõtte kohta. Neist 37061-s tööpäev kestis 12 tundi (kaasa arvatud kahe tundi lõunat), 37216 ettevõttes ületas 12 tundi, 6929-s alla 12 tunni (7% ettevõtete koguarvust), 19965 ettevõttes polnud tööpäeva pikkus päris kindel. Ankeedi koostajad, kommenteerides neid arve, kinnitavad, et tegelik tööaeg ulatub üle 10-ne tunni ainult toiduainete-tööstuses, kaubandusettevõtetes (näit. lihakarbid, vürtsipud, trahterid). Footvad elukutsed toiduainetetööstuses (näit. pagarid või kondüürid) oleval töötanud alla 10-ne tunni, samuti lukussepad, maalrid, kellassepad, trükitöölised, mehhanikud, graveerijad, portselanimaalijad, jne. Ankeedi koostajad jõuavad lõpuks järeldusele, et tööstusettevõtetes tööpäev ulatub 10-ne tunnini (väljaarvatud puhketunnid), ning

1) Мелубовская, стр. 46 жж.

avaldab tendentsi pidevalt lüheneda.

Teine pilt avaneb Pariisi töölise tööpäeva pikkusest jälgides Pariisi töölisede legaaside sõnavõtte Londoni rahusvahelisel näitusel.¹⁾ Näiteks, Pariisi töölasseppade tööpäev ametlikult andmetel 1860. a. oli 10 tundi. Töölasseppade esindajad Londonis kurtsid aga, et kuigi nende tööpäev on ametlikult 10-ne tunnine, nad on tegelikult sunnitud töötama 12 ja 13 tundi päevas, kuna tööhinded on väga madalaks astud. Pariisi sadulseppadel oli samuti ametlikult 10-ne tunnine tööpäev, kuid nad tegid tükitööd ja tükitööhinnete alandamise tõttu ei suutnud nad isegi 12-13 tunni tööga rahuldavalt teenida.

Pariisi plekseppade (ametlikult 10-tunnine) tööpäev kestis samal põhjusel 14-16 tundi. ~~Sarv~~toodete valmistajad, kellel ka oli ametliku statistika järgi 10-tunnine tööpäev, kurtsid, et nad on raskemas seisukorras kui vangid. Vangid töötavad suvel 11½ tundi ja talvel 10½ tundi, nemad on aga sunnitud töötama töökojas 12 tundi ning sellele lisaks võtma tööd koju, et kuidagi ära elamist kindlustada.

1) Меньшеровъ, кн. 47-48

Provintsis oli tööpäeva pikkus 1860. a. ametliku statistika järgi 11 tundi, tegelikult ulatus aga mõnikord 13-18 tunnini.¹⁾ On andmeid, et raudteede ehitusel mulla-
töölised ning rööbastel panijad töötasid 60-ndate aastate lõpul 17 tundi, kuigi amet-
likus statistikas nende tööpäeva ulatus on 10 tundi. Ettevõtjad sundisid vallandamise
ähoardusega töölisi kirjalikult tõendama, et
nende tööpäev ei ületa 10 tundi. Ühe
Lyon'i eeslinna siiditööstuses oli tööpäev
samuti 17 tundi pikk. Lyon'i kangrud töö-
tasid 16-18 tundi päevas.

Potjomkin analüüsib tööpäeva pikkust
departemangude prefektide ettekannete, ins-
pektsoonikomisjonide aruannete ja muude ma-
terjalide põhjal.²⁾ Lina- ja kanepitruustöö-
kodades Somme'i, Nord'i ja Sarthe'i prefektide
ettekannete andmeil alla 12-aastaste laste
tööpäev ulatus 15-16 tunnini; oli ettevõtteid,
kus lapsed töötasid öö läbi laupäevast
pühapäevani, ning selliseid, kus alla 8-aas-
ta vanused lapsed töötasid hommiku
1/2 6-st õhtu kella 9-ni. Puvillatruuses
Seine-et-Oise'i, Marne'i, Aube'i ja Meuse'i

1) Искыловская, к. 48.

2) Томькевич, к. 576-581.

departemangudes prefentide aruannete and-
meil töötasid 7-8 aastased lapsed 12 tundi
ja rohkem. Peast departemangudest pole
mõngisuguseid teateid tööpäeva pikkuse ega
töötingimuste kohta. Paljud kohalikud või-
mukandjad väikisid visalt maha kõik
seaduserikkumised nii tööpäeva pikkuse kui
laste tööjõu kasutamise osas. Selväsitletust
nähtus, et rihtlikud valeteated olid samuti
peamiselt tavalised. Peajõnkin teeb järelduse:
„Mõtestame lahti nende mõlema nähtuse tä-
henduse („mahavaikimised“, mis kujutavad en-
dast tegelikult ainult kuritarvituste tunnista-
mise negatiivset vormi; vabrikantide endi aval-
dused hädavaajalikkusest konkurentsi tingimus-
tes säilitada muude vördsete tingimuste juu-
res ühesugused eksploatatsioonitingimused) ja
me jõuame üldistusele: vabrikutöö tingimusi
reguleerivate seaduste rikkumised, (eeljuures
selliste seaduste, mis isegi lubasid taganeda
12 tunni normist), - need pole „juhused“...; see
on antud ajaloolistes tingimustes iseloomu-
lik seaduspärasus.“¹⁾

On selge, et tööpäev oli jõudnud piiri-
ni, millest üle oli teda raske pikendada.
Oli raske ka reaalsalka langetada, sest see oli

1) Томбукук, к. 584.

saavutanud tööjõu taastootmiseks vajaliku
püri; oli raske veelgi laialdasemalt kasuta-
da naiste ja laste tööjõude. Töölisklassi vas-
tupanu tugevnes vastuseks ekspluatatsioonile
tugevnemisele. Ekstensüüsete ekspluatcerimis-
meetodite aeg oli jõudnud lõpule. Nüüd
pidi hakkama kasutama rohkem inten-
süüset ekspluatatsioonimeetodit. Kapitalist
pidi tööpäeva lühendamises ja reaalsel
tööstes katsuma töö intensiivistamisega iga
päev ja iga tund töölisest rohkem välja
pigistada.

Kuczyński näitab, et intensiüüsete toot-
mis- ja ekspluatcerimismetodite kasutamine
(tööprotsessi otstarbekohasem korraldamine,
masinate ulatuslikum rakendamine, siseseadete
täiustamine) tõi kaasa töö tootlikkuse
tõusu.¹⁾

Prantsusmaal põlnud veel Füse keisri-
rüügi päevil juttu tööpäeva lühendamisest
töö intensiüüsususe tõstmise eesmärgil. Tööpäeva
lühendamine intensiüüsususe tõstmiseks pole ka
alati vajalik, nagu väidab Marx: „Nüü näitus
Inglismaal on tööpäeva pikendamine juba
pool sajandit arenemas käsikäes vabrikutöö

1) Kuczyński, lk. 76 jj.

intensiivsuse kasvuga. Ometi on arusaadav, et sellise töö puhul, kus ei ole tegemist ajutiste paroksüsmidega, vaid päev päeva kõrval korduva regulaarse ühetavalisusega, peab kätte jõudna teatao haripunkt, kus tööpäeva pikendamine ja töö intensiivsuse tõstmine end vastastikku välja lülitavad, nii et tööpäeva pikendamine on ühendatav ainult töö intensiivsuse madalama astmega ja, ümberpöörduvalt, töö intensiivsuse kõrgem aste on ühendatav ainult tööpäeva lühendamisega."¹⁾

Küüd tekib meidugi küsimus, millal Prantsusmaal jõudis kätte see teatao haripunkt. Sellele küsimusele vastamiseks toob Potjomkin oma artistilis materjali.²⁾ Alles XIX s. 70-ndains aastains Elsassi vabrikandid hakkasid pidama kasulikumas üleminekut 11-tunnisele tööpäevale. 1872. a. mitme Mulhouse'i vabriku direktori Baudouin'i andmetel kestis tööpäev Inglismaal 10 tundi, Prantsusmaal 13 tundi, Elsassis 10-11,5 tundi. Baudouin'i andmetel oli 1872. a. Elsassi kudumisvabrikutes kindlaks tehtud, et 11 tundi töötava tööliste toodang oli sama suur, kui 12-tunnise tööpäevaga töötajal,

1) Marx, K. Kapital. I köide. Tallinn, 1953. Lk. 355.

2) Потёмкин, lk. 593 jj.

Kuid selle erinevusega, et esimesel juhul too-
dangu kvaliteet oli kõrgem. Elsassis 1872.a.
masinad olid muidugi täiuslikumad, kui
50.-60.-ndail aastail. Prantsusmaa vabrikud
polnud tehniliselt nii kõrgel tasemel kui
Elsassi omad ning Baudouin oli arvamusel,
et Prantsuse puuvilla-keetmis-vabrikutes pole
veel kasulik 11-e tunnine tööpäev. Sellens ole-
vat vaja paremini korrasolevaid ja kiiremini
töötavaid masinaid.

Kapitalistlik majandussüsteem, mis Feix
keisririigi päevil jõudis Prantsusmaal oma
võimsesse imperialismilisesse staadiumi, tõi
rahvamassidele kaasa viletsust ja häda.
Trenev tööstus ei suutnud makutada kõiki
vabu käsi - kõiki ekspropriceritud talupo-
gi ja kõiki laostunud käsitöölisi. Prant-
susmaal tekkis töötute reservarmee. Fortmise
intensiivistumine ja tehniline areng kapi-
talistliku korra tingimustes aitab kaasa
selle kasvule. Tööpuuduse kohta Prantsus-
maal XIX s. 50.-60.-aastail on vähe and-
meid, kuid olemasolevad vähesed tõendavad
tööpuuduse kasvu. Reservarmee olemasolu
halvendas muidugi ka töötavate tööliste
olusordi. Levinud oli osaline töötasolek:
tööline töötas ainult osa aastast. Ametline

andmete järgi töölised olid 60.-ndate aastate algul Pariisis töötanud 3-5 kuud aastas.¹⁾ Tegelikult oli töötaja periood pikem, mõningatel aastatel 4-6 kuud aastas.

Ametlike statistiliste materjalide alusel saab ettekujutuse osalisest tööpuudusest 1864. a.²⁾

Elukutse	Tööseisakuud aastas
Mehhaanikud	3 kuud
Puusepad	4 kuud
Kübarategijad	3-4 kuud
Müürsepad	4 kuud
Juvelürid	Mitte alla 4 kuud
Praamsijad, trükkalid, lukussepad, tisklerid	} 4 kuud
Maalrid	5 kuud
Rätsepad	4-5 kuud
Kingsepad	2-3 kuud
Pagarid	ebaregulaarselt, aga pikemat aega
Pöjatööstuse töölised	Seisakuteta
Väärispuntisklerid	Mitte alla 4 kuud
Mustatöölised	ebaregulaarselt
Kübarategijad (Modistid)	4-5 kuud
Pesunaised	2 kuud
Lillemüüjad	4-5 kuud
Õmblejad	Mitte alla 4 kuud

1) Менюбюрократ, lk. 57.

2) Samas, lk. 44.

Ainsad, kes ei kannata tööpuuduse all, on sõjatööstuse töölised. Nende toodangut va-
gas bonapartistlik rüü oma välisavantiiride
teostamiseks. Töölistel provintsis polnud olu-
kord parem. Väieliku töötaolenu kohta on
ka väga puudulikke andmeid. Pariisi trüki-
tööliline Bazin kirjutas 1862. a. algul, et lisaks
esmajärguliste tarbekaupade tohutule kalline-
misele on jäänud töötä paljud perekonna-
isad, kes seni samuti viletsasti teenisid.¹⁾

Tööpuuduse kasvutõendab ka kerjaste arvu
suurenemine. 1860. a. algul oli Pariisis 90 tuhat
registreeritud kerjast (70 907 kerjast 1847. a.),
1866. a. oli nende arv suurenenud 121 330 inime-
seni.²⁾ Peale selle oli Pariisis prefekti tunnis-
tuse järgi palju registreerimata kehvikuid.

Eriti raskest muutus tööliste olukord
krüisiaegadel, kui tööpuudus oli massiline.
Teise krüisiriigi perioodil puhkes tootline jõudu-
de ja kapitalistlike tootmissuhete vahelise vas-
tuolu taasil majanduskrüis raskes korda -
- 1857./58. a. ja 1866./67. a. Majanduskrüis 1866./67.
andis end tööstuses vähe tunda. Üldiselt
oli krüis Prantsusmaal vähem valus kui
Inglismaal või Põhja-Ameerika Ühendriikides.

1) Меньшовская, lk. 57.

2) Sama, lk. 58 ff.

Krüsi järgnes Põhja-Ameerika Ühendriikide kodusõjast põhjustatud puuvillanälg. Import Ühendriikidest peaaegu lakkas. Paljud ettevõtted suleti ning tehistöööstuses valitses suur tööpuudus.

Rasnes olukorras olid ka Lyon'i siidikangrud. Masinatööstuse levik jättis leivast ilma paljud kvalifitseeritud käsikangrud. Siiditööstusele mõjus halvavalt just 1857./58. a. majanduskriis. Marx kirjutab krüsi algperioodil: „Paljud vabrikud Lyon'is jäid seisma toorsüdi puudumise ja kalliduse tagajärjel. Samasugused põhjused halvavad asju Mulhouse'is ja Rouen'is. Kõrged puuvillahinnad kutsusid sääl esile puuvillaseetrite hinna tugeva tõusu, kuna aga valmistooteid saab turustada suure vaevaga, vabrikandid ei suuda saada endisi hindu. Selle tagajärjel halveneb tööliste vilets olukord ja kasvab rahulolematuse, eriti Lyon'is ja Lõuna-Prantsusmaal, mis valitseb samasugune meeleheide, nagu 1847. a. krüsi ajal.”¹⁾ Järgnev Ühendriikide kodusõda vähendas Lyon'i siidi eksporti Ameerikasse 138 miljonilt frangilt 1859. a. 35 miljoni frangini 1861. a.²⁾

1) Маркс, К. Экономический кризис во Франции. Социальная, том II, часть 1. Стр. 69.

2) Мелуцковская, стр. 59.

Järgnes 1866./67.a. kriis. Kõik need faktorid halvendasid laekamatult süüdiangrute nün-
gi raskest olukorda. 1859.a. oli 50% Lyon'i
kangruteist töötä. Oktoobris 1861. Lyon'i töö-
lised ühes oma palvekirjas kirjutavad:
„Pooled meist sõna-sõnalt surevad nälga.
Me võiksime nimetada teile inimesi, kes
püüdsid elu lõpetada enesetapmisega, et teha
lõppu oma kannatustele.“¹⁾

1867.-1868.a. Lyon'i süditööstuses 28 tuhan-
dest tööpäevast töötas ainult 14 tuhat. Lyon'i
süditööstus oli 1857.a. peale kroonilise depres-
siooni seisundis. Kodanlike autorite tunnus-
tusel oli enamikul Lyon'i töölistel aastas
enam jõudepäevi kui tööpäevi. Faoline olu-
kord ei olnud müüduki mitte ainult Lyon'is
ja Pariisis, vaid kogu Prantsusmaal. Tööpuu-
dust ei suetnud likvideerida ka hädaabitööd,
mida mõnigi kord korraldati. Näiteks Parii-
sis, kus inaldusaastal 1860 hirm nälgivate
tööliste rahutuste ees vapustas kodanlust, lin-
navalitsus ostis kogu vanu maju lammutami-
seks, et anda tööd töötutele.²⁾

Kaudselt aitab tööpuuduse ja rahva vi-
letsuse kasvu üle otsustada ühiskondlike

1) Мерзобская, стр. 59.

2) Маркс, К. Угнетеніе в Европе. Социальная война, том II,
часть 2. Стр. 137.

heategevuse kasv Prantsusmaal Feise keisri-
rüügi päevil. Bonapartistliku režüüm kartis
oma revolutsiooniliste võitlusdratitsioonide
poolt kuulsat prantsuse proletariaadi rahu-
tust. Riik suurendas kulutusi igasugu hea-
tegevatele asutustele, sedasama tegid kohali-
kud omavalitsused. Selle eest loomulikult
pole mingit põhjust ülistada Napoleon III-t
või tema abikaasat Eugenie'd, nagu seda püü-
avad teha kodanlikud Feise keisririügi ajaloo
käsitlejad. Sama vähe on põhjust arvata, et
prantsuse kodanluse filantroopsed meeleolud
kavasisid. Ainult hirmust rahvamasside rahul-
olematuse eest, püüdest säilitada „ühiskondlik-
ku korda“ pööras kodanlus mõnevõrra tähele-
panu sotsiaalhoolekandele.

Rahvamasside revolutsioonilise aktiivsuse
kasv oli tööpuuduse negatiivne kaasmähtus
kodanluse seisukohalt. Tööpuuduse ning töötute
reservarmee olemasolu andsid aqa teisest kül-
jest eksploatatoritele võimaluse alla suruda
töötasusid ning tugevamat survet avaldada ak-
tiivsematele töölistele. Mõnedes ettevõtetes nõuti
tööliselt tööle asumisel tunnistust, et ta pole
kunagi poliitikaga tegeleminud.¹⁾

¹⁾ Weill, G. Histoire du Parti Républicain en France
(1814-1870). Paris, 1928. Lk. 306.

Kõige olulisem faktor tööliste olukorra määramisel on müüdi tegemine tööta.

F. V. Potjomkin juhib tähelepanu, et tööliste nominaalpalga tegelikult oli tavaliselt väiksem, kui ta ametlikus statistikas paistab. Tööline sai sama palga, mis enne tööstusliku revolutsiooni, kätte palju suurema vaevaga. Töö intensiivsus, nagu espool nägime, ning tööpäeva pikkus sealjuures säilis. Ülem-Reini departemangu prefent kirjutas 1856. a.: „Peab veel lisama, et tavaliselt nõutakse töölistelt pingutatamat tööd ja et mõned tööliste kategooriad, sellised nagu kangrud, ketrajad, riidebrükkalid, võivad nüsuguse summa nagu varem teenida ainult sel juhul, kui nad töötavad rohkem ja pingutavad rohkem jõudu oma töösse.“¹⁾

Nominaalpalga ulatust on raske kindlaks määrata isegi siis, kui täpsed arvulised andmed on olemas, sest ettevõtjad oskasid mitmesuguste võtetega faktilist töötasu kärpida töömahu suurendamise abil. Näiteks käsikangruid varustavad ettevõtjad lõimelega, mis on 20-30% pikemad sellest moodsust, mille alusel on arvestatud hind. Täpkihinda nad aga ei tõsta. Teostatause veel igasuguseid mahaarvamisi, nii et tegelik nominaalpalga on mõnikord

¹⁾ Томюкин, стр. 594.

50% võrra madalam ametlikust. Paljudes tööstusharudes 50.-60.-ndail aastail nominaalpalga ei tõusnud, vaid püsis endisel tasemel.¹⁾ Paljudel juhtudel masinatootmise areng aega hoopis surus alla kvalifitseeritud käsitöölise töötasu. Seda kurdavad Pariisi ja Lyon'i tööliste delegaadid 1867. a. maailmanäitusel. Pariisi tööliste delegaadid 1862. a. maailmanäitusel osutavad kapitalistliku eksploatatsiooni kasvule kui nominaalpalga langemise põhjusele. Pariisi kindategijad väidavad oma päevapalga olevat vähenenud:

1832. a. — 4,5 franki

1836. a. — 4,35 "

1840. a. — 4 "

peale 1848. a. — 3,25 - 3,5 franki.

Vähennemist seletavad nad sellega, et kindad mudelid muutusid keerulisemaks ja nõudsid rohkem tööd. Tükitöö hind oli küll tõusnud, aga liiga vähe, nii et päevapalk teroikuna langes. Pariisi parmalid kaebasid, et peremehed ei pea kiinni palgatarüfidest. Kasutades asjaolu, et töölised pole koondunud ametiühingusse, vähendavad nad tükitööhindid. Sama kurdavad ring-

¹⁾ Желтобкова, стр. 40.

sepad, kes teenivad 2,5-3 franki päevas. Päävapalga vähenemise üle kaebavad ka Pariisi töllassepad, sadulsepad, mehhaanikud, kannisepad, mööblitiserid, optikud, katelsepad ja paljude muude tötmisharude töölised. Kangrute, sallijoonistajate, tapetitruunkalite jt. delegaatide andmeil neis tööstusharudes on palu juäsinud endisel tasemel. Analoogiline olukord nominaalpalgade osas Pariisile ja Lyon'ile valitses rogu Prantsusmaal.

Pariisi kaubandusnoja andmeil 1860.a. Pariisis 64 tuhat töölist said päevapalga 0,5-3 franki, 211 tuhat töölist 3,25-6 franki ja 15 tuhat töölist 6,5-20 franki.¹⁾

Kodanliku majandusteadlane Ch. Lavollée neid andmeid kommenterides jätab arvesse võtmata esimese rühma, mis koosneb õpilastest, abitöelistest ning osa päeva töötavatest inimestest (näit. invaliidid), ja kolmanda rühma, mis koosneb kõrgesti kvalifitseeritud töölistest ja meistritest. Ta käsitleb teist rühma:

211 tuhat töölist kesamiselt 3,25-6-frangise päevapalgaga. Neist 53 tuhat töölist said 5 franki päevas, 44 tuhat said 4 franki, 35 tuhat said 4,5 franki ja 19 tuhat 6 franki päevas.

1) Менделеев, л. 43.

Keskmiselt selle tüüpiliselt osutuva teise rühma tööliste päevapalk on 4,57 franki.

Naiste päevapalk oli tunduvalt madalam. 1860. a. oli Pariisis registreeritud 106 310 naistöölist. Nendest 17 203 teenisid 0,5-1,25 franki päevas, 88 340 teenisid 1,5-4 franki ja 767 teenisid 4,5-10 franki. Võrreldes naistööliste kõige suurema rühma keskmist palga meestööliste suurima rühma keskmise palgaga näeme, et naiste palk oli umbes kaks korda meeste omast madalam. Želubovskaja töö ametline statistiliste materjalide alusel keskmise nominaalpäevapalga ja aastapalga võrdlustabeli eri tööstushautes:²⁾

1864. aastal.

Elukutse	Päevapalk frankides	Aastapalk frankides	Elukutse	Päevapalk frankides	Aastapalk frankides
Mehhaanikud	5-6,5	1500	Rätsepad	4-4,5	1000
Puusepad	5,5-6	1350	Kingsepad	3-3,5	950
Kübarategijad	4-5	1150	Pagariid	4-5	900
Müürsepad	4,5-5,5	1150	Sõjatööst. töölised	2-2,5	850
Juvelöörid	4-5	1050	Väärisepuuetised	3-3,5	700
Pronksijad	4-5	1050	Mustatöölised	3-3,5	800
Trükkjalid	4-5	1050	Kübarategijad (Moolistid)	2,25-3,5	640
Lukusepad	4-5	1050	Pesunaised	2,25	685
Fislerid	4-4,5	1000	Lillemüüjad	1,5-2,25	420
Maalrid	4,5-5	980	Õmblejad	1-2,25	340

1) Желубовская, кн. 43.

2) Самас, кн. 44.

Ametlike statistika andmed nominaalpal-
ga kohta on ilmselt suurendatud. Belgia
sotsialist C. de Paepre kirjutab, et tabelis näi-
datud töötasu said tegelikult ainult parimas
cas olevad kvalifitseeritud töölised.¹⁾ Peale
40. eluaastat hakkab palk langema. De
Paepre'i andmeil enamik töölisi teenib kes-
miselt 3 franki päevas ning töötab keski-
selt 300 päeva aastas, teenides ümmarguselt
900 või kõige rohkem 1000 franki aastas. Nai-
sed enamikul juhtudel teenivad ainult 240-
360 franki aastas.

Isegi siis, kui lähtuda ametlikest and-
metest Pariisi tööliste materiaalse olukorra
kindlaks määramisel, võib teha järelduse, et
nende rõhuva enamiku töötingimused hal-
venesid Feise keisririigi ajal.²⁾ Kui ka keski-
mine päevapalk Pariisis kaubanduskoja andmeil
1860. a. oli kõrgem kui 1847. a., siis tööseisakute
suurema kestvuse tõttu keskimine aastatasu oli
reas elukutsetes madalam, kui 1847. a.

Näitena Pariisi rätsepatel:

Aastad	Päevapalk frankides	Aastapalk frankides
1847	3,6	900
1860	4,25	743

1) Мерцобовская, кн. 44 ж.

2) Samas, кн. 45.

Ettenähtud nominaalpalgast tehti tööliste rahjuus veel mitmeid mahaarvestamisi. Ettevõtjal olid mitmesugused meetodid palgade kärpimiseks. Väga levinud oli rahatrahvide võtmine töölistelt mitmesugustel ettekäändetel. Vabriku sisekorra rikkumise ettekäändel trahviti kõigivõimaline püsiasjade eest. Ühes Rouen'i ettevõttes näiteks oli keelatud kõnelda asjust, mil pole otseselt tööga tegemist.¹⁾ Samuti on andmeid, et ühes Rouen'i ettevõttes oli 29 lüüri rahatrahve, mille ulatus kõikus 10 santüimist töölise päevapalgani.²⁾

Ühens palga vähendamise vahendius oli töötasu mausmine natuuras. Ettevõtjad sundisid töölisi palga välja võtma vabrikupoodidest kaupades, mis olid muidugi väga kõrgelt hinnatud. Juurdehindlus (mõnikord kuni 80% kauba väärtusest³⁾) läks muidugi vabrikandi taskusse ja kujutas endast tegelikult palgast mahaarvamist. Ardennes'i departemangu prefent kirjutab 1853. a. villaketruse vabrikute omanike kohta: „Paljud vabrikandid spekulierivad tööliste palgaga, varustades neid otse ettevõttes kõige vajalikumate tarbekaupadega, kas toidukaupadega või rõivastega --- ilma et neil oleks isegi

1) Kuczynski, lk. 72.

2) Мануфактур, lk. 42.

3) Samas, lk. 42.

õigust vastu vaielda kaupade hinna või kvaliteedi suhtes."¹⁾

Lisaks palga kärpimistele üksikute kapitalistide poolt kärpis töölise palga bonapartistlik rünn, kui noogu kapitalistide klassi esindaja. Kaudsed määrsed Feise keisririigi ajal kahenordistused. Nad kasvavad 306,8 miljonilt frangilt 1850. a. 620,4 miljoni frangini 1869. a.

Belpool käsitletu põhjal selgus, et prantsuse töölise nominaalpalga paljudes tööstusharudes isegi langes. Seda rohkem huvitab küsimus - milline on kujunenud siis prantsuse töölise reaalsalga?

Kui Kuczynski toob rea andmeid,²⁾ mille alusel väidab, et nominaalpalga 50.-60. ndail aastail tõusis, (mis osutus aga tegelikult elatõigeks), siis samal ajal aga väidab ta, et reaalsalgad paruvad hoopis teist pilti.³⁾

Reaalsalga langust põhjustasid toiduainete hindade tõus ja muude töölise ellarvesse kuuluvate kulutuste kasv. Tugevneva streigilõikumisega seoses, eriti aastatel 1869-1870, tõstsid töölised üles nõudmise palga tõstmiseks sellises ulatuses, et ta kas või osaliselt

1) Томёнкун, lk. 579.

2) Vt. Kuczynski, lk. 66.

3) Samas, lk. 67.

kompenseeriks esmajärguliste tarbeainete hindade ja korteriüüri tõusu. Streikijad nõudsid samuti paljudel juhtudel 14 tunni ulatava tööpäeva lühendamist 11-10 tunni, röövelline trahvide ning muude ebaseaduslike palgakärkimiste kaotamist. Paljud 1869. a. teise poole streigid olid pikad ning visad ja rida neist lõppes tööliste võiduga.

Milline oli kujunenud prantsuse tööliste elu-olu kapitalismi arenguga seoses, seda illustreerivad kujuselt järgmised näited.

Parüsi publitsist Carbon, endine tööline, kirjutas 1863. a., et Parüsis viimase 25-30 aasta jooksul on toiduainete hinnad tõusnud vähemalt 25%, aga kõigi tarbeainete hinnad kokku on tõusnud 35%.¹⁾

Pääljures aastane nominaalpalu enamikus elukutsetes ei kasvanud üle 10-15%, välja arvatud üksikud juhud, kui tõus ulatus 25%. Sentolüter nisu maksis 17,23 franki 1852. a. ning 26,64 franki 1868. a.²⁾ Kilo juustu maksis 1849. a. 10 franki, 1859. a. 14 franki, kuid 1869. a. juba 20 franki. Kartulikilogrammi hind tõusis samal ajavahel

1) Мемуары, кн. 52.

2) Самас, кн. 57.

minul 3,5-4-5 frangilt 7-8 frangini. Samuti tõusid ka lihahinnad.

Prantsuse töö- ja sotsiaalkindlustuse ministrium'i andmeil Pariisis neljast inimesest koosneva töölisperenonna aastane väljaminek söögile, korterile, rühtele ja valgustusele moodustas 1850. a. 1150 franki, 1860. a. 1285 franki ja 1870. a. 1385 franki.¹⁾ Kui lisada juurde kulutused rõivastusele ja muudele hädavajalikele asjadele, siis on aastane väljaminek veel suurem. De Paep, käsitledes 1864. a. andmeid leiab, et neljast inimesest koosneva perenonna kulutuste katmiskus läheb vaja vähemalt 1500 franki aastas. 1864. a. nominaalväärtusest selgus, et 1500 frangine aastapalk oli ainult mehhaanikutel, kuna enamikul töölistest oli see alla 1000 frangi.

Töölistel oli elatusmüüniline raske saavutada. Poised ja lapsed pidid aitama teenida perekonnale ülalpidamist. Vabrikandid, olles eelkõige huvitatud sellest, et vähem kulutada kapitali tööjõu ostuks, et tööjõudu odavamaks muuta,

1) Менделовская, кн. 54.

elistasid igalpool, kus võimalik, kasutada naiste ja laste tööjõudu. Naiste ja laste töö oli tunduvalt odavam ning neid oli kergem taga sundida, nagu ka Marx „Kapitalis“ mainib. Tööstustöölisest olid 1866. a. umbes 35% naised ja lapsed.¹⁾ Töökäivad rinnalaste emad uinutasid oma lapsi uimastavate mürkidega, samuti nagu see ka Inglismaal väga levinud oli. Lapsed hakkasid tööl käima uskumatult vara. Meuse'i departemangu puuvilla- ja ketrusvabrikutes töötasid alla 8-aastased lapsed.²⁾ Pas-de-Calais' departemangus töötasid 10-aastased lapsed maa all kivisöökaevandustes, sealjuures sama pika tööpäevaga kui täiskasvanud kaevurid. Selliseid näiteid on lõpmata palju.

Veel rohinem kui toiduainete ja tarbekaupade hinnad, tõusid XIX s. 50.-60-ndail aastail korteriüürid. Nad tõusid kõigepealt suurlinnades, kus elanikkonna arv kasvas kürest. Ehitustegevus jäi linnade kasvust palju maha. Kaasaeglased annavad masendavaid kirjeldusi suurlinnade korterioludest, kus inimene võis olla õnnelik, kui tal oli õlekott kuskil keldripõrandal, sest paljudel polnud sedaagi.

1) Kuczynski, lk. 73 jj.

2) Tomäukun, lk. 577.

Ferishoidlikud olud olid muidugi vasta-
vad. Maal polnud olukord parem. Nende-
gi pööningukambrite ja keldrikorterite eest,
mida töölised harilikult kasutasid, kasvas
Feise keiserriigi päevil üür pidevalt.

Carbon kirjutab 1863.a., et viimase ka-
hekümne aasta jooksul on korteriüür ena-
mikul juhtudel tõusnud 70% võrra.¹⁾

50.-60.-ndail aastail valitsus kulutas suuri
summasid Prantsusmaa linnade renoustrueeri-
miseks. Pariisi ümberehitamiseks ja kaunistami-
seks kulutati üle miljardi frangi Seine'i depar-
temangu prefenti parun Haussmann'i eestvõt-
tel ja juhtimisel. Ümberehitustööd teostati täie-
likult varakate klasside huvides. Ferod kesk-
aegsed kitsad tänavad lammutati, kusjuures
korteritest tõsteti välja üle 25 tuhande inime-
se, peaaegu kõik olid töölised.²⁾ Selle asemele
rajati bulvarite võõnd ning ehitati uued toredad
majad laiade prospektide äärde. Korteriid uutes
majades olid väga kallid ning töelistele
kättesaamatud. Tööinimesed kolisid äärelinna-
desse ning sääl korterikitsikus äha suurenes.
Pariisi elanikkond kasvas 1850.-1870.a.
80% võrra (peaaegu 1,9 miljonini), seda loo-

1) Мезыбювекан, lk. 52.

2) Samas, lk. 53.

mulikult peamiselt provintssist sissesõitnute
arvel.¹⁾ Pariisi rekonstrueerimine nüüsi ei
lahendanud vähimalgi määral korteriküsimust,
vaid tegi seda veel hoopis kalumatuks. Valit-
susel olid sealjuures aga oma eesmärgid, mida
ta ka saavutas. „Tegelikult kodanlusel on ai-
nult üks korteriküsimuse omal kombel lahен-
damise meetod, ja nimelt - lahendada ta nü-
üsi, et lahendamine iga kord püstitab
küsimuse uuesti. Selle meetodi nimi on
„Haussmann“. Sõna „Haussmann“ all ma ei
mõista sünn ainult Pariisi Haussmann'i
spetsüüfiliselt bonapartistliku maneeril lõigata
piikad, sirged ja laiad tänavad läbi
tihedasti täis ehitatud tööliskvartalite, ääris-
tades neid tänavaid mõlemal küljel suurte
luusuline ehitustega; peale strateegilise es-
märgi - raskendada barrikaadivõitlust - pree-
ti silmas ka valitsusest sõltuva spetsüüfiliselt
bonapartistliku ehitusproletariaadi kujunemist,
kuid samuti linna muutmist peamiselt luususe
linnaks. Mina mõistan sõna „Haussmann“ all
üldisus kujunenud praktikad läbi lõigata
tööliskvartaleid, eriti neid, mis asuvad meie
suurlinnade keskustes, ühiskõik, mis oleus

1) Kuezyński, lk. 84 jt.

selle ajendiks: kas ühiskondlik teravhoid või kaunistamine, kas nõudmine suurtele äriruumidele kesklinnas või lükluse vajadused, nagu raudteede, tänavate jms. rajamine. Tähelemus on igal pool üks ja sama, ükskõik kui erinevad ka ajendid oleksid: kõige nähtumad põiktänavad ja uuskad kaavad kodanluse kõige suurema enesekütuse juures selle tohutu edu puhul, kuid... nad teevad otsekohesuseks küsimisel mujal, tihti isegi vahetus läheduses." 1)

Tauriinade rekonstruktsioon tegi veel ilmekama vastuolu töö ja kapitali, rikkuse ja vaesuse vahel. Üks kodanluse esindaja Feise keisririigi päevilt kirjutab: „Kõik kunsti imed, kõik luususe ahvatlused, kõik mitmesugused naudingud on koondunud Pariisi. Kuid kogu see luksus, kõik rikkused, kõik imed on sulatud, kokku litsutud, just nagu võruka blokeeritud tohutusvõres sipelgapesas. Barokkide klasside linna ümber kõrgub ähvardavalt tööliste linn. Üks on rõivastatud pitsidesse, süüdi, sametisse, briljantidesse; teisel pole midagi peale pluusi oma ihu kaitsmiseks." 2)

1) Энгерс, Ф. К жилищному вопросу. Сочинения, том XV. Стр. 55.

2) Желудовская, стр. 57.

Töölisklassi relatiivne ja absoluutne vaesumine Prantsusmaal XIX s. 50.-60-ndail aastail oli igapäevane käegakatsutav tõsiasi. Brandi moodustas tükine vähemine töölisklassist, kelle palu pisut tõusis. Peale 1848.a. revolutsiooni hakkavad erinevused selle vähemine ja proletariaadi laiade masside elutingimustes selgemini silma paistma. See tähendab, et juba sel perioodil, hula aega enne monopolistliku kapitalismi staadiumi, hakkab eralduma proletariaadi ladvik töölisklassi pauperiseerivatest massidest. Prantsusmaa töörahva olukord tervikuna aga halvenes 50.-60-ndail aastail võrreldes Feise keisririigi eelse perioodiga. Si saad tulla teisele järeldusele, olles jälginud palvade taset, võrrelnud seda ülalpidamiskuludega, vaadeldud tööpäeva pikkust ja intensiivsust, mansukoormat, korteriolusid jne.

Elväsitlletus ilmneb Marxi sõnade õigsus, kui ta kirjutab 1864.a. Internatsionaali asutavas manifestis: „On ümberlõhkamatu fakt, et töölisklasside viletsus 1848.aastast 1864. aastani ei ole vähenenud, ja ometi ei tunne see periood tööstuse arengu ja kaubanduse kasvu poolest ajaloos enesega vördset.“¹⁾

¹⁾ Marx, K. 28. septembril 1864 Londonis Saint Martin's

Kallis, Long Acre'il toimunud avalikud koosolekul asutatud Rahvusvahelise Töölise Ühingu asutamismanifest.
Karl Marx ja Friedrich Engels. Valitud teosed kahes köites. I köide.
Tallinn, 1957. Lk. 293.

III Pt.

Kriisi süvenemine ja 4. sept. revolutsioon.

Sotsiaalsete vastuolude teravnemist ja töölisliikumise tugevnemist Prantsusmaal võib täheldada juba 1857./58.a. majanduskriisi ajal. Suure ulatuse omandanud majanduskriis, mis tõi kaasa majandusliku olukorra halvenemise laiaadele töörahva hulkaadele ja rüvas ka kodanluse huve, andis tõuke opositsiooni kasvule, millele valitsus vastas omapoolsete surveabinõude rakendamise ja arvukate arreteerimistega, criti 1857.a. valimiste eel Seadusandliku Kogusse. Kõigist hoolimata enamik töölisi häälendas opositsiooni kandidaatide poolt. Prantsuse kodanlus tööliste taetusel viis Seadusandliku Kogusse 5 parempoolset ehk nn. „möödukat“ vabarüklast, kes moodustasid Seadusandliku Kogu vasempoolse frantsiooni. Kuigi see oli nõrk opositsioon, siiski näitas uus osa kodanlusest püüdlust aktiivsemalt osa võtta poliitilisest elust; see avaldas tugevat mõju valitsusele. On arvatud, et just siis hakkas keiser plaani pidama

Itaalia sõjast (E. Fénot - kod. ajaloolane), et rahva tähelepanu kõrvale juhtida; samuti harras valitsus kaaluma Seadusandliku Korpuse õiguste laiendamist."

Repressioonide rakendamiseks vabariiklaste vastu kasutas valitsus Orsini poolt teostatud atentadi katses Napoleon III-le 14. jaan. 1859. a. Louis Bonaparte'i ebakindel valitsus asus nüüd agaralt "vaenlasi" jälitama. Valitsus andis välja "kahtlaste isinute" vastu suunatud üldise julgeoleku seaduse, mille Seadusandlik Korpus kiinnitas. Marx toob väljavõtte inglise ajalehest "Continental review", mis kujutab tolle-aegset eluoruda Prantsusmaal: "Nad võtsid vanad isinute nimekirjad, kes peale 1848. a. ja 1851. a. poliitilisi rahutusi olid politsei poolt tunnistatud ohtlikeks, ning hakkasid neid massiliselt arreteerima nii Pariisis kui departemangudes. Kõike seda tehti igasuguse uurimiseta, kas seni need isinud andsid või ei andnud mingit põhjust kaebusteks endi vastu, kuid tagajärjed olid kõige raskemad... Nüüsi on selge, et politsei võitleb mitte ainult süüdlaste, vaid kahtlusaluste

1) Меркаторская, л. 91.

vastu... Departemanguides on asi umbes sama-
sugune kui Pariisis.¹⁾

Rahulelematus tugevneb ka tööstusliku ko-
danluse hulgas, eriti peale kaubalepingu sõlmi-
mist Inglismaaga 1860.a., milline osutus sood-
samaks Inglismaale. Protentsionistid S'eadusand-
likus Korpuses astusid teravalt välja lepingu
vastu. Valitsusele avaldati protesti sellens kor-
raldatud mütinguil.²⁾

Antibonapartistlikku opositsiooni suuren-
das veelgi 1866.-1867.a. alanud maailmaline
majanduskriis. Kasvav opositsioon sundis
Louis Napoleoni valitsust mõningaid mööndu-
si tegema. 1860.a. novembrideureediga algab
nn. liberaalsete ümberkorralduste periood,
millede tagajärjel Lenini sõnade järgi - Napoleon III
suutis veel aastaid sikutada silmest tõtta-
vate masside kaela.³⁾

24. nov. 1860-nda aasta deureediga Seadus-
andlikule Korpusele ja S'enatile anti õigus
arutada valitsuse poliitikat keisri trooni-
kõne kuulamise järgi. Deureedi kahes esime-
ses §-s oli öeldud:

§ 1. S'enat ja S'eadusandlik Kogu võtavad

1) К. Маркс. Немецкие положения Бонапарта. К. Маркс и
Ф. Энгельс. Соч., т. XI, г. I, стр. 503.

2) Желубовская, с. 108.

3) Самас, с. 95.

igal aastal istungjärku avamisel vastu
adressi vastusena meie kõnele.

§2. Adressi arutatause valitsuse esinda-
jate juuresolekul, kes annavad kodadele kõi-
ki vajaline seletusi keisririigi- sise- ja
välispoliitika suhtes.¹⁾

Kodanlust need piirijäreleandmised ei rahulda-
nud. Nähti sõna-, trükivabadust, jt. 1863./64. a.
valimiskampaania eel loodi opositsiooniline
blouk „Liberaalne lüt“, kuhu kuulusid parem-
poolsed kodanlikud vabariiklased, orleanistid,
osa legitimiste.²⁾ Kodanlus püüdis muidugi
võitlusega oma kitsaste klassihvide eest.

Ohtlikumaus, kui kodanlik opositsioon,
ähvardas Feisele keisririigile kujuneda tugev-
nev töölisliikumine. Klassivastuolude teravne-
mine Prantsusmaal 50.-60.-ndail aastail viis
prantsuse töölisliikumise taassünnile ja eda-
sisele kasvule - peale 1848.-1849. a. revolutsiooni
mahasurumisel saadud hoopu. Revolutsiooni-
line tõus tugevus eriti 60-ndate aastate lõ-
pul, ja 1867. a. lõpust peale võib kõnelda
juba bonapartistliku režiimi krüsisist.³⁾

1857. a. rüüripöörde ajal ja sellele järg-
nenud aastail olid vangistatud paljud

1) Новая история в документах и материалах.
Под редакцией Н. М. Лукина и В. М. Даука, 1934. Ст. 305.

2) Моруковская, стр. 95.

3) Samas, стр. 79.

revolutsioonilised töölised ja intelligentsi esindajad. Samuti hulgaliselt kooperatiivliikumise tegelasi. Rügis kehtis sõjalise despotismi režiim. Demokraatliku ajavirjanduse keelati, koosolekute ja ühingute vabadus likvideeriti, tööliste poliitilised, ametiühingulised ja kooperatiivsed organisatsioonid purustati. 299-st tööliste ühingust jäi rüügipöörde järgi alles 15.¹⁾ Osalt vähendas tööliste aktiivsust 50-ndate aastate algul ka nende pettumus 1848.a. revolutsioonis lüüasaamisest. Tööliste oli selgunud kodanlike vabariiklaste reeturlus.

Ühens tööliikumise vaibumise ajutisuse põhjuseks oli ka asjaolu, et bonapartistliku režiimi algus langes kokku tööstusliku tõusuga Prantsusmaal. Tööliste majandusliku olukorra ajutine paranemine kindlustas Louis Napoleonile tööliklassi enamiku neutraliteedi. Iseloomulik on peaprouveri ettekanne Marseillist 1852.a. märtsis: „Opositsioon Marseille'is on rohkearvuline ja mõjukas. Valitsusele ustavad ja temaga liitunud inimesed pole sugugi enamuses... Kuid seni, kuni rahvas suudab rahuldada oma vajadusi tööga või tulutoova kaubandusega, pole karta ühiskondliku korra ega julgeoleku pärast.“²⁾

1) Мельников, л. 80.

2) Самас, л. 81.

Ainsateus tööliste legaalseteus organisat-
sioonideus olid vastastinuse abistamise seltsid,
millede tegevus pürdues seltsi haigete ja puudust-
kannatavate lüümete toetamisega. Bonapartist-
liku režüüm toetas igati neid ühinguid ja püü-
dis nogu tööliikumist juhtida taoliste leöö-
bastele. Selline valitsuse poelt aetav demagoo-
giline poliitina leidis poolehoidu just proletar-
iaadi mahajaänumate elementide seas.

Tol ajal levis Proudhoni väikenodanlik,
utoopiline õpetus, mis jutlustas anarhismi
ja klassi-koostööd, eitas ametiühingu- ja
streigiliikumise hädavajalikkust. Proudhon
idealiseeris väineeraomandit ja püüdis seda
säilitada. Proudhonism leidis suuremat kõla-
pinda just laostunud väikenodanlaste ja
laostunud käsitööstusliku proletariaadi seas.
Proudhoni populaarsust aitas tõsta tema
poelt tehtav suurkapitalistliku omandi krii-
tika, kusjuures aitas osal proletariaadil
luua pettekujutlust Napoleon III-st kui töö-
liste huvide kaitsjast, sotsiaalse pöördeteos-
tajast Prantsusmaal.

Kõigile eeltoodud tegureile vaatamata
Prantsusmaal ei lakanud streigiliikumine ka
bonapartistliku režüümi esimestel aastatel, mil
valitses julm terror valitsusega rahulolematute
suhtes.

Streikidest teatavad peaprokuröride ettekan-
ded. Lyon'is streikisid 1852. a. müürsepad,
katusekatjad, mullatöölised, jt. Loire'i departe-
mangus astusid välja söekaevurid, #isne'i
departemangus puusepad. 1953.-54. a. toimu-
sid Lyon'is jällegi ulatuslikud streigid. Mit-
mes kohas esines ikaldusega seoses nälgjara-
hutusid.¹⁾ 1855. a. teatab peaprokurör Rennes'ist
rohkearvulistest streikidest Nantes'is ning
kinnitab, et streikide peamiseks põhjuseks olevalt
„ässitar demagoogia“,²⁾ mõeldes selle all vaba-
rüürlaste ja sotsialistide agitatsioonid. Sama-
laadseid seletusi saabus ka teistelt peapro-
kuröridelt mitmest maa eri osast. Tegelikult,
nagu andmed näitavad, oli sel ajal toimu-
nud streigiliikumine (tegelikult) tööliste protes-
tiavalduseks reaalkvalga alandamise vastu ja
põlunud seotud vabariürlaste ega sotsialistide
agitatsiooniga. Streikide teravim oli suunatud
peamiselt ühiskondlike ettevõtjate, mitte aga it-
seselt Bonapartistliku režiimi vastu.

Vabariürlite agitatsioon tööpoolest oli
olemas ja mõneti isegi kasvas 1857. a. detsem-
beristatunud politseiterrorile vaatamata. Ta
mõjusfääri kuulus töölised, kodanliku intelli-

1) Желудобная, lk. 84.

2) Самая, lk. 85.

gentsi esindajaid ja talupoegi. Kuid vabariin-
lik agitatsioon omas konservatiivset iseloomu,
avalinnu poliitilist võitlust Feise keisririigi
vastu tol perioodil polnud. Nimetatud lü-
kumisest osavõtjate erinev klassikuulvus soo-
dustas ünsmeele puudumist. Vabariinlinnust lü-
kumisest osavõtjad olid erinevate ühiskond-
lik - poliitiliste ideaalide kandjad, neid ühen-
das vaid viha kehtiva režiimi vastu. Föölsed
taotlesid oma enamusel „sotsiaalset ja demo-
kraatlikku“ vabariiki, mille olemusest aga pol-
nud neil endilgi tol perioodil veel selget ette-
kujutust.

Vabariinliku liikumise nõrkuse ilme-
kaus näitus on pöördumine vananenud po-
liitiliste võitlusvormide juurde, nagu salaiühin-
gute organiseerimine, vandenõud, terroriaadid, jt.
Kuna töölistel puudus oma klassiteadlik juht-
kond, tegutsesid nad tihti koos kodanlike va-
bariinlastega või nende juhtimisel. Päit. Lyonis
kogunes 1852. a. juulis salaiühingu liikmete ar-
reteerimise puhul mitmetuhandeline rahva-
hulk tänavaile, milline suudeti alles sõjaväega
laiali ajada. Suurim antibonapartistlik välja-
astumine toimus 26.-27. aug. 1855. a. Angers'i
ümbruses (Maine-et-Loire'i departemangus), millest
võttis osa 500-600 töölist ja talupoega.¹⁾

1) Мемуары, кн. 87.

Väljaastujaist oli osa relvastatud, osa varustatud kaigaste ja kirvestega. Trüginud Angersi eslinna, piirati ülestõusnud sisse sõjaväeosa ja sandarmite poolt. Järgnesid arreteerimised ja ülekuulamised. Ülekuulamisel üks osa-õetnuist tunnistas, et „sihiks oli kukutada valitsus, mis sunnib neid nälgima“. Valitsus süüdistas salauhingut „Marianne“, et repressioone vabarüklaste vastu tugevdada. Figelikult selles nimeline ühing tegutses aastatel 1850.-57., kuid 1855.a. pole selle kohta mingeid andmeid.

1857.-1858.a. majandusarüis avab uue etapi Prantsusmaa sisepolütilises elus. Töölisklassi väljastumiste kõrval kasvab nurin ka kodanlaste seas bonapartistliku režiimi vastu. Pealetung tööliste palcadele kutsus esile arvukalt streike. Mõisahoonete süütamised maa-proletariaadi poolt märgitsevad klassivõitluse teraonemist ka külas.

1856.a. lõpust peale ilmus Pariisis üha sagedamini valitsusevastaseid proklamatsioone. Valitsus vastas omapoolsete repressioonide ja arreteerimiste suurendamisega. 1.-12. out. 1856.a. arreteeriti Pariisis kuni 900 töölise ja kodanlast. 1)

Sellesse perioodi, nagu märgitud, langeb

1) Меморандум, л. 90.

Prantsuse revolutsioonilise töölisliikumise taas-
sünd, klassiteadlikkuse kasv. Eriti ilmnese
1863.-1864.a. valimiskampania ajal. Töölised
avaldasid rahulolematust vabariiklaste grupi-
ga Seadusandlikus Kogus, keda olid teetanud
1857.a. valimiste ajal. Valimiste eel Lyon'i
peaprokurör rõhutas, et töelistelt tuleb ooda-
ta „väga halbu valimisi“. Rõhutas, et „vastas-
tikuse abistamise ühinguud, mis on nii rohke-
arvulised Lyon'is, asusid kahetsuväärsele po-
sitsioonile... Kõigil töölisvoosolekutel on mõ-
ju kõige ägedamatel elementidel, neil, kes
vüvad esiteele oma seltsimehi valeline ja
teostamatute lubadustega... Lähematel valimis-
tel saavutavad edu mitte Hénon, Faure,
Morin, jt., vaid inimesed, keda valivad dema-
gogia põhjajähid... Töölised on nüüd juhtide
võimuses, kes unistavad ühiskondliku korra
rikkumisest.“¹⁾

1863.a. mais toimunud valimistel saavu-
tas vabariikliku opositsioon suurt edu. Neude
poolt anti 1954 369 häält; samal ajal valitsuse
kandidaatide poolt anti 5308 254 häält. Sea-
dusandlikku Kogusse valiti 35 opositsiooni esin-
dajat.²⁾

1) Меньшотская, л. 90.

2) Самас, л. 97.

Ühes Pariisi valimisringkonnas oli esitatud tööliskandidaat - trükitööline Joseph Blanc. Täiendusvalimistel 1864. a. märtsis esitati Pariisis veel teine tööliskandidaat graveerija Folain. Valimiste eel ilmus Pariisi tööliste deklaratsioon. „Kuuekümmne manifest“, kus selgitati iseseisva kandidatuuri esitamise vajadust tööliste poolt: „Sageli novrati, et enam pole olemas klasse; 1789. a. peale on kõik prantslased võrdsed seaduse ees. Kuid meie, kel pole muud omandit peale oma käte, kes me igapäev allume kapitali igasugustele seadusliikudele ja omaaolulistele nõudmistele, kes me elame erakorraliste seaduste (nagu seadus ühingute kohta) olukorras..., võime vaevalt uskuda sellist väidet.“ - „Meil pole oma esindajaid - sellepärast me tõstame küsimuse tööliskandidaatidest... Kas Seadusandliku Kogu rõhu enamuse ei koosne suurmaavaldajast, vabrikantidest, kaupmeestest, kindralitest, ajakirjanikest, jne.“¹⁾

Töölisliikumise rahvusvahelisi sidemeid aitas süvendada ja tihendada 1862. a. maailmanäitus. Prantsuse töölisliikumise aktiviseerumisest kõnelevad ka solidaarsuse-avaldused Poola 1863. a. ülestõusust osavõtjatele ja antiivone osa-

1) Искыбвеная, лн. 97.

võtt Rahvusvahelise Töölisseltsi loomimisest; 1864. - 1865. a. loodi ka esimesed I Internatsionaali prantsuse seutsioonid.

Revolutsioonilise liikumise tõusu surve all oli Napoleon III valitsus sunnitud 1864. a. mais tühistama Le Chapelier'i seaduse, mis kehtis 1791. a. alates, lütude keelu kohta. Uus seadus oli järjekordest näitens Napoleon III laueerimispoliitikast, kuna see ei andnud töölistele tegelikult midagi, sest puudus koosolekute vabadus.

Samaaegselt tööliikumise kasvuga grupeeruvad ümber ka kodanlikud jõud. Dabariüklid parempoolne tüüb lähenes orleanistidele. Dabariüklaste radikaalsemast tüvast läheheb osa töölistele ja sotsialistlikule liikumisele, nagu P. Lafargue, jt.¹⁾

1865. a. juulis toimusid omavalitsuste valimised. Vaatamata tugevale politseiilisele järelvalvele levis laialdaselt opositsiooniline liikumine, mis nõige ulatuslikumal kujul tuli ilmsiks Kesk- ja reas Lääne-Prantsusmaa departemangudes. Eriti aga Lõuna-Prantsusmaal, kus valimiste puhul toimusid mitmel pool tõsised rahutused ning elavnes

1) Некрыжовенка, кн. 99.

salauhingute tegevus. Liikumine kandis va-
bariüliku - demokraatlikku iseloomu.

1867.a. kriisi ja ikalduse ajal kasvav töö-
puudus ja suurenes proletariaadi viletsus. Tun-
duvalt tõusid leivahinnad. Sellega kaasnes re-
volutsiooniliste meeleolude tõus tööliste hul-
gas, millest annab tunnistust ka 1867.a. sept.
Pariisi politseiprefenti ettekanne. Pariisi ääre-
linnas leiti kirju ja lendlehti ähvardustega
viljakauplejate ja keisri enda vastu. "Fugeo-
nes streigiliikumine. Veebruaris 1867 alustasid
streiki Pariisi pronksijad, kes Internatsionaali
Peanoonogou toetusel võitsid. 31. märtsil algas
üle 3000 Pariisi rätsepa streik. Enamini ühi-
nes neist 4. aprillil „Solidarsuse ja vastastikuse
kredüüdi vennaliku ühingusse“, mis seadis oma
sihts võitluse töötasu alandamise vastu
ning võitluse tööpäeva eest, mis ei ületaks 10
tundi. Palga suurendamist nõuti 20% võrra.
Valitsus oli sunnitud vaheli astuma, kuid osalt
süüsi streikijate nõudmised rahuldati. Palga
tõsteti 10%. Ühing saadeti aga laiali kui
ebaõiguslik.

Samaaegselt toimusid mitmel pool Prant-
susmaal ka tööstustööliste streigid, nagu teus-

1) Меркаторская, л. 115.

tülitööliste, säekaevurite, jne. I Internatsionaali Peanõunogu ja Pariisi büroo andsid 1867-a. streinide ajal töölistele suurt materjälset ja moraalset toetust. Internatsionaali seutsioonide arv Prantsusmaal suurenes tunduvalt sel ajal. Marx hindas seda kõrgelt, märkides, et Prantsusmaal on Rahvusvaheline Töölisassotsiatsioon kasvunud suureks jõuks.

Napoleon III valitsus püüdis hävitada Internatsionaali prantsuse seutsioone. Nii näiteks konfiskeeriti püüel Genfi kongressilt tulevaid raadiakuilt kongressi materjälid¹⁾. Pandi toime läbiotsimisi ja arreterimisi, kuid see kõik ei suutnud töölistükumise kasvu tõkestada. Paljudes kohtades, nagu Pariisis, Lyon'is, Bordeaux'is, Rouen'is, jn. muutus seutsioonide töö intensiivsemaks. Sept. 1866 - juul. 1867.a. tekkisid uued organisatsioonid Orleans'is, Nantes'is, Amiens'is, Marseilles'is, Le Havri'is, jn. Kohtadel kuulus seutsioonidesse sageli sadu inimesi. Internatsionaali seutsioonid loodi territoriaal- ja tootmisalase printsiibi alusel.

Samal ajal hakkasid prantsuse proletariaadi laiad massid emalduma prudonismi

1) ИСемьдесят, стр. 118.

ideedest. Ilmnes klassivastuolude teraavemise tendents. Politsei ja valitsuse agentide ettekandeid läbib 1867. a. eriti arvamus, et töölisklassi ja kodanluse vahelise antagonismi teraavemise olukorras võivad isegi kooperatiivsed organisatsioonid muutuda revolutsioonilise tegevuse kollektis.

60.-ndail aastail tegutses Pariisis ka illegaalne blankistlik organisatsioon, mille liikmete arv ulatus 2500 inimeseni. Organisatsioon oli koondunud radikaalselt meelestatud üliõpilasnoorsugu ja ka töölisi. Enamik neist seisis eemal \bar{I} Internatsionaalist ega mõistnud Peanõukogu taktikat.

2. ja 4. nov. 1867. a. toimusid Pariisis massilised manifestatsioonid, mille teraavik oli suunatud valitsuse välispoliitika vastu Itaalias. Neist võttis osa Internatsionaali Pariisi organisatsioon. Kuna aga väljaastumised olid stübilised, ei kasvanud need üle ülestõusuks. Pariisi seutsioon ei omanud juhtimise osas küllaldaselt jõude, kuna juhtkonnas olivad parempoolsed prudonistid tegid taktistusi. Samuti jälitati seutsiooni juhte valitsuse poolt.

Kodanlikud vabarüklased hoidsid neist manifestatsioonidest kõvale, kartes revolutsiooni puhkemist Pariisis. Internatsionaali

Parüsi septsioonid saatsid sel puhul delegatsiooni Jules Favre'i juurde nõudega, et vabariiklased saadikud lahkuksid Seadusandlikust Kogust - protestis Napoleon III Itaalia poliitika vastu. J. Faure vastas citavalt, kuna enamik kodanlastest vabariiklastest kartis revolutsiooni ja vihkas sotsialiste.

Internatsionaali populaarsus Prantsusmaal aga kasvas järjest. 1868. a. valitsus suurendas repressioone töölisklassile. Et kõrvaldada aktiivsemaid töölisklassi huvide eest võitlejaid, kareldati Internatsionaali Parüsi büroo vastu kaas protsessi. Samal ajal taheti meelitada mahajäänud töölisi. Legaliseeriti sündikaalkojad.

Protsessidega ei saavutanud valitsus kaugeltki oma eesmärgi, vaid vastupidi - soodustas Internatsionaali arengut ja populaarsust. Esimene protsess toimus 1867. a. detsembrist - 1868. a. märtsini. Selle tulemusena saadeti Parüsi büroo laiali ja süüdistatuile määrati rahatrahve. Protsess näitas ühtlasi, et Parüsi töölisklassi ülekasvanud oma prouidistlikust julmusest. Ümased püüdsid väita, et nad on alati eemale hoidnud poliitikast.

Juba enne protsessi lõppu valiti uus Parüsi büroo. Uue büroo liikmed pooldasid kõiki tootmisvahendite kollektiivset omandit ja töölis-

klassi poliitilist võitlust. Bürood juhtis räl-
japaister tööliikumise tegelasi Prantsusmaal-
Berlin. Kõneledes Internatsionaali osatähtsuse
kõhusust Prantsusmaal märkis Berlin 1869.a. sept.
Baseli kongressil: „Pärast meie süüdimõistmist
tulid paljud töölisel, kes seni ei tundnud huvi
Internatsionaali vastu, meie juurde ja küsisid, kas
võib veel ühineda meie organisatsiooniga. Mitte
sellest, et Pariisi assotsiatsioon elab edasi, oli
üldiselt levinud ja elas nii tööliiskulkaades kui
ärritunud kodanluse seas.“¹⁾ Sama teatas ka
üks teine Pariisi büroo liige: „Pariisi organisat-
siooni purustamisel, mille ajal aeti laiali mõni-
sada regulaarselt tegutseda grupi liiget, oli ta-
gaajärjekes see, et põhimõtteliselt ja faktiliselt ühi-
nes Internatsionaaliga, kuigi mitte kindla määra-
tud reeglite järgi, nagu Pariisi tööliiskonnaga
mõtle ja teotsev osa.“²⁾

Pole kahtlust, et Pariisi büroo oli tol ajal
üks esirindlikumaid seitsme Internatsionaalis,
kelle tegevuspüüdnud ulatus kaugemale üle Prant-
susmaa piiri. Üheks näiteks on Genfi elitus-
tööliste streigi toetamine 1868.a. kevadel. Pariisi
büroo organiseeris streikivatele töölistele abi.

1) Менделеевская, лн. 135.

2) Сайнас, лн. 136.

Solidarsusest saadud abi tõttu suutsid streikivad töölised nädala vastu pidada, kuni saavutasid palga tõstmist ja tööpäeva lühendamise ühe tunni võrra.

Parüsi büroo aktiivsus ajendaski valitsust alustama uut protsessi 22. mail 1868. a. Berlin esines seal tulise kaitsekõnega, mis paljastas kapitalistliku süsteemi röövelliku olemust. Ka teine Parüsi büroo saadeti laiali.

Klassiantagonismi teravnemine avaldus streigilükkumise hoogsa kasvus. 1868. a. lõpul streikisid Parüsi marmoritöölised, 1869. a. teustil-
töölised, jt. Mõned streikijad palusid abi Internatsionaali Peanõukogult. Internatsionaali Parüsi organisatsiooni purustamise järgi Parüsi proletariaat leidis uue võitlusvormi, kasutades selles 6. juun. 1868. a. seadust koosolekute kohta. Sama aasta meskel hakkavad töölised osa võtma avalikest koosolekuid. Poliitilise teadlikkuse tõusule aitasid need koosolekud tublisti kaasa. Esimene koosolek toimus 18. juun. 1868. a., kus oli üle 2000 osavõtja. Enamika kokkutulnuist olid töölised. Põhiküsimusena arutati naiste tööd. Avalikel koosolekuid guudutati julgelt sotsiaalseid probleeme. Sotsialistid leidsid heatahtliku vastuvõtte. Sotsialist Malon kirjutab, et

1) Менделеев, т. 139.

avalikud koosolekud Pariisis omasid kalit laadi. Need koosolekud, mis toimusid kesklinnas, baseerusid liberalismi pinnal, sotsiaalsel alal püüdnuti reforminõudlustega. Äärelinnas toimusid aga täeliselt revolutsioonilised koosolekud, ja just nende kallale tormasid administratsioon. ¹⁾ Varlin märgib, et tööliste hulgas valitses nende koosolekute vastu suur huvi. Kõnelejaid oli koosolekutel arvukalt, paljud neist kuulusid vasempoolsete prudonistide ja blanvistide hulka. Üks parimaid oratoreid oli tööline Brion, I Internatsionaali lüige.

Kodanlus suhtus eriti vaenulikult kaalistel koosolekutel esinenud töölis-oratoritesse. Orleanist Molinari kirjutas 1868. a. juunis orleanistide ajalehes, et sotsialistlik liikumine pole maha surutud, nagu arvatause, vaid nende laostavaid teooriaid levitatause edasi. Tuleb märgib, et selle vastu tulevat efektüüset võitlust teostada.

Veel. 1869. a. on Molinari sunnitud tunnistama, et sotsialism on areenil ning tugevam ja ägedam kui enne. Molinari süüdistas valitsust, et see ei tõnesta mitte ainult sotsialistlikku, vaid ka konservatiivset propagandat.

1869. a. toimusid Seadusandliku Kogu vali-

1) Мемуарная, кн. 140.

mised. Pariisi esimeses valimisringkonnas kandideeris valimistel L. Gambetta, nimetades end „radikaal-demokraadiks“, rahva suveräniteedi pooldajaks. Oma valimiseelses programmis ta nõudis: isiku-vabadust, ametnikkude vastutavust, poliitiliste süütegude arutamise üleandmist vandemeeste kohtule, püramatut ajakirjanduse ja koostöökute vabadust, täielikku ühingute vabadust, kiriku lahutamist riigist, kõrgete palgade kaotamist, mansusüsteemi ümberkorraldamist, ametiisikute valitavust, alaliste armeede hävitamist, privileegide ja monopolide kaotamist. Mis puutub puht sotsiaalsete nõudluste osas, siis oli see segaselt formuleeritud ja üldisõnaline. Gambetta oli arvamusel, et kodanlik vabariik, kus valitseb üldine hääleõigus, on selline poliitiline vorm, mis kindlustab sotsiaalküsimuste lahendamise.”

Prantsuse sotsialistid liituvad samuti valimiskampaniasse 1869. a. Föölikandidaatidena esitasid nad Brioni, Varlini, jt. „Gruppi Pariisi tööliste valimisprogrammis“ – Varlini ja 19 aktiivsemat töölistliikumise tegelast, Intern. lüget, kutsusid üles kõiki sotsialiste liituma ühiste nõudmuste ümber.²¹ Pariisi sotsialistide valimisprogramm sisaldas kodanlik-demonraatiline

1) Мезыбобская, стр. 147.

2) Самас, стр. 148.

nõudmistele kõrval ka taolisi nõudmisi, nagu pankade, raudteede, kaevanduste, finantsuompaniide, jms. enespropriceringimine. Loetletud nõudmised olid kooskõlas I Internatsionaali Brüsseli kongressil 1868. a. sept. omandiküsimuses vastuvõetud resolutsiooniga. See sotsialistide programm erines põhimõtteliselt isegi kõige radikaalsemate kodanlaste programmist, millega erines Gambetta.

Sotsialistide programm oli suunatud bona-partistliku režiimi poliitilis-bürookraatliku tsentralismi vastu. Programmis nõuti riigieelarvest kulutuste kaotamist kirjalikule; kirik lahutada riigist. Kehtestada üldine kohustuslik, ilmalik ja tasuta algharidus. Programmi propageeriti avalikult, ta väljendas töötavate masside ja väikekodanlaste antiklerikaalset meeleolu.

1869. a. mai valimised Seadusandlikku Kogusse tõid kodanlikele opositsioonile suurt edu. Opositsioon sai 3 258 777 häält (1863. a. - 1/2 milj. vähem); valitsuse erand sai 4 477 720 häält (1863. a. - 0,8 milj. enam).¹⁾ Prantsuse talupoegadele andis oma hääled enamuses ametlike kandidaatide poolt. Kõrgis suuremais linnades aga võitsid vabariiklased. Nii häälitas Pariisis 300 000 valijast valitsuse poole ainult 70 000, Lyon'is 60 000-st valijast mitte üle 12 000.

¹⁾ Kongressina, lk. 152.

Vabariiklaste - radikaalide edu oli suurel mää-
ral tingitud sellest, et sotsialistid asusid
neid toetama, eriti seejärel, kui valimiskam-
paania käigus loobuti iseseisvate kandidaati-
de ülesseadmist. Valimiskampaania esimesed
kuud näitasid, et Prantsuse töölisklass
ei suutnud veel piilada valimisvõitlusest ko-
danusega. 1859. a. veebruarist alates inten-
siivistas valitsus sotsialistide tagariisumist.
Töölisklassi halvamise eesmärgil määrati
arste koosolekuist osavõtjatele - sotsialistidele.
Sotsialistidel oli samuti materiaalseid vahen-
deid vähe valimiskampaaniast osavõttuks. See-
pärast otsustatigi toetada radikaalide kandi-
daate ja kasutada valimiskampaaniat sot-
sialismi propagandaks. Parempoolsed liberaa-
lid leidsid omakorda toetust valitsuselt, mis-
tõttu oli ka neil küllalt suur edu.

Valimiste teisel ringil 6.-7. juunini 1869. a.
toimus Pariisis rahutusi, mis näitasid, kui
pinev oli poliitiline õhkkond. Politsei ründas
töölisi, kes avaldasid protesti valimiste tulemus-
te vastu. Arreteeriti 500 osavõtjat. Nantes'is
toimus teate puhul radikaalse kandidaadi lüüa-
saamisest tõeline meeleavaldus, mis puhul va-
litsus oli sunnitud Fours'ist sõjavägesid
juurde tooma.

Arreteerimisi pandi toime ka mujal. Parüsis valitses 7.-11. juunini korralagedus. Politseiagentide poolt pandi toime provokatsioonilisi manifestatsioone, mille vastu astus välja grupp I Internatsionaali liikmeid, avaldades 16. juunil protesti provokatsioonide vastu.

1869. a. valimised andsid uue tõuke töölislükkumisele. Kasvas streigilükkumine. Marx märgib 1869. a. sept. Internatsionaali Peanõukogu aruandes Baseli kongressile: „Olles edukalt proovinud oma jõudu võitluses üldrahvaliku despoti vastu valimiste ajal, otsustasid töölised loomulikult valimiste järgi proovida jõudu oma eradespotide vastu. Ühesõnaga, valimised äratasid nende vainsed jõud.“¹⁾

1869. a. teisel poolel toimusid mitmel pool Prantsusmaal streigid. Välja astusid Loire'i basseini sükaourid, Lyon'is paljude tööstusharude töölised ja samuti mitme eriala töölised Parüsis ning mujal. Parempoolne prudonist Freiburg oli sunnitud kurvastusega konstantenrima, et rahutuste epidemia mässavat Prantsusmaal.²⁾

1) Маркс, К. Отрѣтъ Генеральнаго совета Четвертому ежегодному конгрессу Международнаго Товарищества рабочих. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., III. XII, г. I, стр. 328.

2) Келубовская, к. 160.

Streikijad esinesid majanduslike nõudmistega: nõudsid tööpäeva lühendamist 10-11 tunnile ja rõõvelline trahvide kõrvaldamist. Eriti visa streik toimus Ricamariés, Loire'i basseinis. Siin esitasid streikijad tööpäeva lühendamise nõude. Streik suruti maha relvade jõul sõjaväe poolt. Tapeti 11 töolist, nende hulgas 2 naist.¹⁾ Veel hiljem jälitati kohtadel paljusid töölisi. See tekitas pahameele - laine kogu maal.

Rida streike lõppes 1869.a. ka tööliste võiduga. Eriti suurt abi streikijatele anti Internatsionaali poolt. Ligi 1000 Pariisi parkalit streikis kuni 4 kuud. Sel pulgul toetas Internatsionaal kuni 51 tuhande frangiga streikijaid. Toetust said ka Lyon'i südiketrajad.

Abi anti ka teistest linnadest, mis näitas solidaarsust tööliste vahel.

Kagu eelpool käsitletud põgus loetelu näitab, kujunes seega 1869.a. suurte streikide aastaks. Samal ajal alustasid uuesti tegevust ja tugevnesid Internatsionaali Prantsuse organisatsioonid, mis olid 1868.a. politseiterrori ajal purustatud. Asutati uusi kohalikke organisatsioone. Nii ühinesid Internatsionaaliga Lyon'i, südiketrajad, pronksijad ja sadu

¹⁾ Кенутовская, стр. 162.

muid töölisi.

Streigilaine kürendas ka uute ametiühingute organisatsioonide tekkimist, mida tol ajal nimetati sündikaalvõtadeks. Töölislüükmise tegeledad hakkasid ametiühingute organisatsioone ühendama, luues nn. sündikaalvõtade föderatsioone. Esimesena tekkisid sellised föderatsioonid Pariisis, seejärel Lyon'is, Marseilles', Rouen'is.

Internatsionaali populaarsus Prantsusmaal oli nii suur, et tööliselised astusid sinna tervete kollektiividena; näit. Pariisi raamatuköitjad ja litograafid.

Kuiigi Internatsionaal leidis suurt poolehoidu ja populaarsust tööliste hulgas, polnud tööliklassi organisatsiooniline ja ideoloogiline lütmise ülesanne veel kaugelki lähendatud. Internatsionaali prantsuse septsioonid olid organisatsiooniliselt nõrgad, nende liikmeskond lüües ja voolav. Tähtsat osa etendasid seal inka veel parempoolsed prudonistid. Esiründlikum osa prantsuse töölislüükmise juhtkonnast pidas vajalikuks edasi jõude organiseerida. Dupont ja Lafargue kirjutasid Marxile vajadusest prantsuse proletariaati ka edaspidi nii organisatsiooniliselt kui ka ideeliselt kindlustada. Samuti vajadusest tugevdada Internatsionaali prantsuse septsioone.

Esirindlikum osa töölisliikumise juhtkonnast pidas Internatsionaali septsioone põhimisels baasis töölisklassi partei loomisel Prantsusmaal, töölis-masside ettevalmistamisel revolutsioonins. P. Lafargue kirjutas 23.01.1869.a. Marxile: „Kõige tähtsam on nüüd see, et luuakse sotsialistlikku parteid.“¹⁾

Varlin jt. kollektivistid (s.o. kollektiivse omandivormi pooldajad) ei püstitanud tol ajal veel sotsialistliku partei loomise küsimust Prantsusmaal. Varlin pidas vajalikuks valmistada revolutsiooniliseks võitluseks „antüüse propaganda teel.“²⁾ Ta pidas vajalikuks töölisi organiseerida sündinaatidesse ja kooperatiividesse, pidades viimaseid vorme revolutsiooni ettevalmistamisel ja läbiviimisel ainsains.

Ka blankistid alahindasid revolutsioonilise partei ja rahvamasside osa, lootes suhteliselt väikesele hulgale, otsustusvoimelistele ja hästi organiseeritud inimestele.

1868.a. peale kugeones Prantsusmaal Bakunini mõju. Bakunini ideed leidsid suuremat kõlapinda Lyon'is ja Marseille'is, kuna Pariisis suhtuti neisse jahedamalt.

Maal valitsev poliitiline olusord nõudis

1) Мензобовская, кн. 166.

2) Samas.

sotsialistidelt, et nad juhiisid töölisklassi selliselt, et see oleks ühendatud poliitilise võitlusega keiserriigi vastu. Kuid paljud sotsialistid alahindasid sedalaadi võitlust. Varlin, kes ei tundnud teadusliku sotsialismi aluseid ja oli teoorias väga nõrk, oli omaas võtnud mõningad prudonismile omased seisukohad. Marxi mõjul Varlin lahkeb prudonismi „ortodokssest“ positsioonist ja muutub vasempoolse prudonismi e. kollektivismi tähtsamaks pooldajaks. Vastandina Proudhoni õpetusele pidas Varlin revolutsioonilist võitlust vajalikuks. Teaduslikele sotsialismile lähenesid „kollektivistid“ ka maaväsimuse lahendamisel; nad citasid maa-erandimise igavest olemasolu. Samuti tunnistasid nad revolutsioonilise pöörde vajalikkust. „Kollektivistide“ suudatus oli peamiselt see, et nad ei mõistnud töölisklassi partei vajalikkust. Samuti arvasid nad, et Internatsionaal ja tema tegevus on väljaspool poliitikat. Lühiselt suurt tähelepanu omistasid nad ametiühingutele.²⁾

Prantsuse sotsialistid länsid „koostöö teel“ 1869. a. radikaal Rochefort'iga, kuigi mõistsid, et ta on vaid kodanlik radikaal. Lähenedamine

1) Лупов, *Ист. Пролетариат в Германии Партийной Коммуны.*

2) Там же, стр. 17.

Москва, 1956. стр. 82.

oli tingitud vajadusest - tugevdada võidlust. Rochefort hakkas välja andma päevalehte „Marsellaise”. Kuna sotsialistidel puudus raha oma ajalehe väljaandmiseks, said nad kasutada nüüd Rocheforti lehte. Ajalehe eesmärgi kohta märkis Varlin: „Asutajad kavatsesid mitte ainult teha propagandat, vaid ka ühite lüta sotsialistliku partei Euroopas, järele seada ajalehe abil alatine side gruppide vahel, ühe sõnaga, valmistada ette Euroopa sotsiaalsed revolutsiooni.”¹⁾

Sotsialistid astusid teravalt välja parempoolsete kodanlike vabariiklaste vastu. Nad vastandasid end kõigile kodanlikele parteidele: „Vabariik ainult nime poolest pole tõeline vabariik. Me ei taha vabariiki ühe või teise klassi valitsemise pärast, ... aga vabariiki, mis kujutab endast üldise valimisõiguse teostamist ja mille ainus aluseks on töö... Me tahame ... demokraatlikku ja sotsiaalset vabariiki.”²⁾

Varlin määritleb tulevase revolutsiooni sihi: „... tuleb revolutsioon, sellen, et olla lõplik, ei pea püüdma valitsusetiketi lihtsa muutmise ja mingisuguste osaliste reformidega.

1) Жемьдовская, lk. 171.

2) S'amas, lk. 174.

Ta peab vabastama radikaalselt tööliste iga-
sugusest eksploatatsioonist, kapitalistlikust ja
poliitilisest, ning kehtestama õigluse ühiskond-
likes suhetes." 1)

Üldise sotsiaal- poliitilise ja majandus-
liku olukorra põhjal olid Prantsuse sotsialis-
tid veendunud revolutsiooni läheduses, seepä-
rast lugesid vajalikuks asuda tulevase ühis-
konna organiseerimise põhiprintsiipide täp-
sustamisele. Rasendas asjaolu, et neil endil
puudus veel selge ettekujutus taolise vaba-
rüügi kehtestamisest. Lafargue luges Varlin'i
kõige mõjukamaks Parüsi sotsialistiks. Lafargue
ise vabanes 60-ndate aastate lõpus prudonismi
ideelisest mõjust enam kui Varlin. Olles autär-
ne prantsuse tööliikumise tegelane, võitles
ta proletariaadi jõudude ühendamise eest.
Tegigi palju jõupingutusi selles, et rehvastada
prantsuse tööliste teadusliku sotsialismi rev-
olutsioonilise teooriaga. Tema teeneks tuleb luge-
da Marx'i tööde levitamist Prantsusmaal.
Marx ja Engels märkisid korduvalt, et prant-
suse sotsialistid on ideelis- teoreetiliselt eba-
küpsed. Nad kritiseerisid prudonismi ja

1) Меркатор, с. 175.

blancismi väärseisukohti. Peamist ohtu nägid nad prudonismis. Marx kirjutab Ludvig Büchnerile: „Ma pean'criti tähtsaks vabastada prantslasi neist valvaadetest, mille võimuses nad on tänu Proudhon'ile koos tema väikeodanluse idealiseerimisega.“¹⁾

1869. a. lõpul ja 1870. a. algul poliitilise krüsi süvenemisega tugevnes prantsuse sotsialistide huvi poliitiliste küsimuste vastu, tulevase revolutsiooni ja revolutsioonilise võimu tegevuse vastu.

1870. a. jaanuaris oli kogu demokraatliku Pariis rapustatud vabariiklasest ajakirjaniku Victore Noiré' tapmisest, kelle mõrvarius oli keisri nõbu Pierre Bonaparté. Noiré'i matused 12. jaan. kujunesid 200 tuhandelise rahvamassi demonstratsiooniks. Sel puhul oli Brüsselist saabunud Blanqui ja kuni 2000 ta relvastatud poolehoidjat. Blanqui tahtis matuserongkäiku muuta poliitiliseks manifestatsiooniks. Kuna sellele mõttele oli aruvalt vastuseisjaid, kujunes matuse väinuks. On ilmne, et see väljaastumine oleks saanud liia, sest töölised olid relvadeta ja ettevalmistamata. Valitsus oli aga teinud ettevalmistusi ülestõusu lämmatamiseks.

¹⁾ Маркс, К. Людвиг Бюхнеру, 1 мая 1869 г. Сор., Т. XXV, стр. 486. Цитировано Келыдобена, стр. 185.

kutsunud kohale 60 tuhat sõdurit.¹⁾

12. jaan. 1870. a. sündmused näitasid revolutsiooniliste jõudude nõrkust. Ametiühingute föderaalkoja juhtivatel tegelastel polnud sidet töölistega. Samuti Pariisi Internatsionaali organisatsiooni juhid ei näidanud küllaldast algatusvõimet. Olusord muutus aga pealinnas üha pinevamaus peale Noire'i matust. Vallandati massiliselt töölisi, kes olid olnud matusel. Vallandamistele vastasid Creusot'i metallurgia-kehase töölised streigiga; 19. jaan. 1870. a. katkestasid töö üle 10 tuhande töölise.²⁾ 20. jaan. saadeti 4000 sõdurit streiki maha suruma. Pandi toime massilisi arreteerimisi.

27. jaan. avaldasid Internatsionaali Pariisi septsioonid Varlin'i, Malon'i jt. eesotsas „Marseillaise'is“ manifesti, kus avaldati solidaarsust Creusot'i streikinijatele. Avaldati protesti vägivalda vastu tööliste üle, mida toime pani kodanlus.

7. veebr. arreteeriti Rochefort; selle vastu panid töölised toime manifestatsiooni, millest võttis osa kuni 300 inimest.³⁾ Toimusid uuepöörde valitsusvägede ja tööliste vahel, kuna rünnased olid haaranud relvi relvavabrikust.

1) Keesobcuaa, lk. 189.

2) Samas, lk. 191.

3) Samas, lk. 192.

8. veebr. arreteeriti „Marseillaise'i" koimetus ja hõivati tööliste poolt ehitatud barrikaadid Belleville'is. Sellega ka 7.-8. veebr. 1870. a. väljastumine Pariisis oli ebaõnnestunud.

1870. a. alguskuude sündmused avaldasid kollektivistidele - Internatsionaali liikmetele tugevat mõju. See sundis vümasid tugevdama organisatsioonilist ja propagandistlikku tegevust Pariisis ja provintsis. Tööliikumise tõus hõlbustas seda. Creusot'is toimus teine streik 21. märtsil 1870. a. Aprilli algul algas suur streik tööstuskeskuses Fourchambault's, millest võttis osa kuni 2000 metallurgi ja mäekaevurit. Esitati palga kõrgendamise nõue. Ka sin suruti streiki maha sõjavägede abiga. 16. aprillist alustasid streiki Pariisi valutöölised, mis kestis järjest 4 kuud.

Streigilaine levis üle kogu maa, haarates kaasa ka põllutöölisi. Lyon'i ümbruses põllutööliste streigist võttis osa kuni 7000 maaproletaarlast.

1869./70. a. streigid tähistavad uut etappi prantsuse tööliikumises. Streikidest võtsid sageli osa mitme tööstusharu töölised korraga (metallurgid, tekstiiltöölised, jt.). Kasvas klassilidaarsus, eriti Internatsionaali mõjul. Streigiliikumine kürendas uute ametühingu koondiste

teknimist, samuti suurenes kohaline Internat-
sionaali seutsioonide arv. Bakuuainline ajaleht
„La Solidarité“ kirjutas aprilli lõpul: „Kogu
Prantsusmaa kattub varsti Internatsionaali
seutsioonidega.“¹⁾ Aprillis 1870. a. oli Pariisis
16 Internatsionaali seutsiooni, millesse kuulus 25
ametiühingu organisatsiooni. Üldse koosnes Pariisi
Föderaalnoda 40-st ametiühingu organisatsioo-
nist.²⁾ Pariisi sotsialistidel - kollektivistidel tuli
sel ajal võidelda Tolain'i parempoolse prudo-
nistliku rühmitusega. Kõige aktiivsemalt sel-
lest võitlusest võttis osa Lafargue. Ta kirju-
tas hiljem Marx'ile: „Teil on teada, et meisri-
rüügi ajal nemad (prudonistid) panid kõigest
järest vastu Pariisi seutsioonide moodustamisele;
nad jäid täiesti kõrvale sellest liikumisest, mida
juhtisid Varlin, Torial, Robin, Malon ja teised;
ühe sõnaga, grupp kollektiviste või, parem,
kommuniste. Keisriüügi vümastel päevadel
peeti prudoniste väljaspool Internatsionaali
seisvaks grupiks.“³⁾

Prudonistide mõjust hoolimata loodi
Pariisi seutsioonid. 18. apr. 1870. a. kinnitati
föderatsiooni põhikirj. juhtivat organit-

1) Korytobekaa, lk. 197.

2) Samas, lk. 197.

3) Samas, lk. 198.

- föderaalnõukogu kohustati igas kuus esitama aruande Internatsionaali Peanõukogule. Aprilli keskel organiseeriti Prantsusmaal 4 kohalikku Internatsionaali keskust, millistes olid Pariis, Lyon, Marseilles' ja Rouen. Peaülesandeks seadsid Internatsionaali liikmed täiesti ühendada Prantsusmaa sektioonid, millistesse sel ajal kuulus kuni 250 tuhat inimest. Sektsioonide ühendamist juhib Varlin. 18. apr. teatas Laura Lafargue Marx'ile: „Internatsionaal teeb siin imesid. Töölised on ilmselt Assotsiatsiooni vastu püritu usaldus; sektsioonid kujunevad iga päev. Initsiatiiv igas uues liikumises tööliste seas, igas uues streigis kuulub nüü või teisiti Internatsionaalile, ja omaaorda iga streik, nagu näha, aitab Internatsionaali, tõmmates tema ridadesse kaasa üha enam ühinguid ja üksikisikuid. Internatsionaali liikme nimetusse hakatakse siin suhtuma suure lugupidamisega.“¹⁾

Internatsionaali osast kirjutab ka P. Lafargue Marx'ile: „Käesoleval ajal tööliklass, tänu Internatsionaalile, kes vähemaste valimiste ajal saavutas tohutut edu, ja tänu Töölis-

¹⁾ Менделеевск., кн. 199.

ühingute Föderaalkojale, tunneb oma jõudu ja tahab maksu mis maksab tegutseda.¹⁾

Revolutsioonilise liikumise tõusu ajal kodanlikud rühmitused löid kõne lahku revolutsiooniliste võitlusmeetodite pooldajatest. Radikaal Gambetta ütles: „On vaja pidulikult deklareerida, et me põlgame usurpaatorite poole teostatavat vägivalda.”²⁾

Rahvahääletuse puhul 1870. a. kevadel, millega Napoleon III valitsus taotles rahva heaaskütu nn. „liberaalsete reformide kohta, mis on läbi viidud 1860. a. alates,” Internatsionaali Pariisi sentšioonid seadsid ülesandeks laiaulatusliku propagandakampaania, et selgitada rahvahulkadele plebistsüdi mõtet - ja hoiduda sellest emale. Kodanlikud vabariiklased liikusid tagasi sotsialistide ettepaneku ühiselt välja anda plebistsüdi vastane manifest. Sotsialistid koostasid süsni manifesti, milline avaldati 24. aprillil „Marseillaise's” Internatsionaali Pariisi Föderatsiooni ja Pariisi tööliste ametiühingute föderaalkoja nimel.³⁾ Manifestis avaldati protesti bonapartistlikule valitsusele. Manifesti autorid eitasid täidesaatva võimu õigust esitada rahvale küsimusi, millede aru-

1) Желудовская, стр. 199.

2) Самас, стр. 200.

3) Самас, стр. 202.

tamine on seaduse poolt keelatud. Manifestis esitatud tähtsamaks sotsiaal-politiliseks nõudmiseks oli - tähtsamate ettevõtete natsionaliseerimine. Ülesmõttes küla töötajatele rõhutati tööliste ja talupoegade huvide ühtsust.

Revolutsioonilise liikumise tõus külas dikteeris sotsialistidele hädavajaliku nõude näidata kindlad sihid töötavale talupojale. Samuti laones propaganda armee.

Valitsus püüdis tõkestada mitte ainult sotsialistide, vaid ka radikaalse kodanuse propagandat maal. Ohtlikumaks osutusid valitsusele sotsialistid (omasid suurima mõju rahvahulkades), seepärast suunasid valitsus pealöögi sotsialistidele, eriti Internatsionaali prantsuse sektsioonidele. Sektsoonide juhid arreteeriti just plebistsüdi eelisel päeval. Internatsionaali Peanoõukogu Marxi juhtimisel avaldas sel puhul protesti, paljastades Prantsuse valitsuse laimu Internatsionaali suhtes. Bonapartistliku reantsiooni tugevumine ei nõrgendanud aga streigiliikumist. 1870. a. maist - juulini levis streigilaine üle kogu maa. 22. juun. 1870. a. algas Pariisis Internatsionaali liikmete vastu kolmas protsess. Sel ajal ilmnis eriti rõjuvalt Internatsionaali

tugevus. Protsessi jälgis suure erutusega kogu Pariisi proletariaat. Kaebalused kaitseksid visalt oma tõuspõhjamisi. 25-aastase treialü Chalain'i kaitsekõne muutus täielikuks süüdistuseks; ta lõpetas sõnadega: „Ünuskõn milline teie otsus ka oleks, meie tegutsemine ka tulevikus vastavalt oma vabariivlikule ja sotsialistlikule veendumustele. Me jääme Internatsionaalile truudeks ja ustavateks. Teie veendumate tulemuste järgi, mis on teie kohtuotsusel, et Internatsionaali idee ja tema jõud on võitmatud... Internatsionaal on võitmatu sellepärast, et tema devüüs on ülemaailmne sotsiaalne vabariiv.“¹⁾ Fööline-mehhaanik Assy, üns Creusot' streigi juhtidest, lõpetas oma kõne sõnadega: „Ma pole praegu Internatsionaali lüge, kuid ma kavatsen peale kohut sinna astuda.“²⁾

Kohtuotsuse tagajärjeks olid vangistamised ja rahatrahvide määrämised. Tagariiusämised suutsid ainult ajutiselt nõrgestada revolutsioonilist liikumist. Revolutsiooniline liikumine tugevnes ja laienes, eriti sõja puhkemisega Preisimaa vastu. Prantsusmaa

1) Мерыловская, стр. 215.

2) Самас, стр. 215.

elanikkonna laiad massid võtsid osa sõjavastastest manifestatsioonidest. Internatsionaali Pariisi föderatsioon avaldas 12. juulil vasempoolsete vabariiklaste lehes „Le Réveil“ üleskutse „Kõigi maade töölistele,“ kus protestiti sõja vastu! Üleskutses pöörduakse Sansamaa tööliste poole: „Vennad Sansamaal! Vaenul meie vahel oleus ainsaks tagajärjeks despotismi täielik võidutsemine mõlemal pool Reini...“

Samal ajal esitasid samalaadseid üleskutseid Internatsionaali Prantsuse keised seutsioonid, mis olid rahvahulka sõjavastaste tunnete ja meeleolude väljendajaks.

1) Мелыбовская, стр. 226.

Prantsusmaa majanduslik areng, klassivastastolu tegevamine ja töölisklassi kasvamine pani teiblisti kõikuma Napoleon III valitsuse positsioonid. Nagu eelpool käsitletust nähtub, Louis Napoleon'i valitsuse tagurlik ja lühinägelik poliitika ei kutsunud rahulolematust esile mitte ainult kasvavas proletariaadis, vaid ka kodanlikes ringkondades ja samuti talurahva hulgas. Võimulolev suurrõõm, maaomanine ja sõjaväelaste väike klass, kelle esotsas seisis Napoleon III, teostas valitsemist oma kitsastest klassihuvidest lähtudes, muutes Prantsusmaa Feide keisririigi ajal poliitiliste ja finants-avantüristide jõugu eksploateerimise objektiks.

S'ise poliitilisi ebaõnnestumisi püüdis Napoleon III „kompenseerida“ eduna välispoliitikaga, et rahva-rahutusi vältida ja masside tähelepanu diisoluksoralt kõrvale juhtida. Prantsuse Feide keisririik võtab osa mitmetest sõdadest, nagu Krimmi sõjast 1853-1856, Itaalia sõjast 1859.a., Mehhiko ekspeditsioonist 1867.a. ja teostab mitmeid koloniaalseid avantüüre turgude ja looraine otsimisel. Kuid juba 1867.a.

selgus lõplikult, et Napoleon III-nda välispoliitilised plaanid olid nurjunud. Kuna see puudutas ka suurvõimkondade huve, hakkas see eriti suurt pahameelt avaldama valitsusele. 1867. a. lõpust alates ilmus kodanlikus ajakirjanduses sageli valitsuse ebaedu loetelusid, mis olivat alanud 1859. a. Itaalia sõjast. Napoleon III Itaalia poliitika tõukas ta vastu nii Prantsuse kui ka Itaalia elanikkonna laialdased kihid. Nii näiteks katoliku vaimulikkond ei andestanud Napoleon III liitu Piemontega; kodanlikud vabariiklased ja liberaalid mõistsid hukka reetliku nõuuleppe Austriaga. Prantsuse valitsuse reetlikkus rahvusliku vabastusliku liikumise suhtes Itaalias tekitas pahameelt ka prantsuse rahva laiaades hulkades ja itaalia patriootide hulgas.

1867. a. oli silmnähtav ka Mehhico avantüüri läbikukkumine.

Välispoliitiline ebaedu ja majanduslikud raskused siserüügis sundisid valitsust mõningaid muudatusi ette võtma. 1868. a. esimesel poolel võeti vastu rida seadusi, nagu sõjaväereformi seadus, liberaalsed seadused trükitõlvabaduse laiendamise kohta ja avalike koostöökute pidamise kohta.¹⁾

1) Успомях XIX века. Под редакцией профессоров Лаврова и Рандо. Москва, 1938. Стр. 186.
Прим 5,

1868.a. taheti nimelt sisse võia üldine sõjaväe-
kohustus 6-e aastase teenistusaajaga tegeväes ja
3 aastat mobiilkaardiväes.¹⁾ Rahvahulkaades
põhjustas see seaduse-elnõu pahameele-tormi;
eriti vaenulikult suhtusid sellesse talupojad.
Valitsuse erakond, olles senini teetust leidnud
peamiselt talurahvalt, oli sunnitud arvesta-
ma vüimate arvamusetega. Seadusandlikus
kogus võeti vastu projekt, mis oli märksa
tagasihoidlikum ja pehmem. Loodi mobiil-
kaardiväegi, kus oli rahu ajal ettenähtud
teenistus 15 päeva (endise 3-e aasta asemel).
Muudatustest hoolimata ei sõandanud valit-
sus seda ellu võia.

Revolutsioonilise liikumise sumbita-
miseks ja kodanliku opositsiooni rahusta-
miseks võttis valitsus ette veel kaus ma-
nöövrit. Juba oma troonikõnes 1867.a. veb-
ruaris oli Napoleon III märkinud Seadusand-
liku kogu istungi avamisel, et on saabunud
aeg liberaalsete sammuete. Alles 1868.a.
mais - juunis asuti nende nn. liberaalsete
seaduste väljandmisele. 12. maist ilmus
seadus ajakirjanduse kohta, milles oli lu-
batud uusi perioodilisi väljaandeid asutada

1) Меры доброты, к. 128.

ilma valitsuse loata. Samal ajal aga maksustati kõrge tempelmaksuga, mis praktiliselt raskendas eriti demokraatliku suunaga perioodika väljaandmist. Seega trükivabaduse seadusest oli eelkõige kasu kodanlasele, mille kohta kirjutab Lenin: „Kodanlus mõistis trükivabaduse all rikkaste vabadust välja anda ajalehti, ajakirjanduse enda kätte haaramist kapitalistide poolt, mis tegelikult on vünnud kõikjal, kõigis maades, kaasa arvatud ka kõige vabamad, ajakirjanduse müüdaavusele.”¹⁾

6. juunil 1868.a. ilmus seadus, mille alusel oli formaalselt avaline koosolekute pidamine lubatud.²⁾ Kui nad olid aga poliitilise iseloomuga, nõuti selliste koosolekute korraldamiseks eelnevalt luba, mille hankimine oli raskendatud. Koosolekud jäid politsei kontrolli alla, kellel oli õigus neid laiali ajada.

1868.a. teisel poolel kodanlik opositsiooniline liikumine kasvas. Peale trükivabaduse seaduse andmist kahe kuu jooksul hakkas ilmuma 70 uut opositsioonilist

1) Lenin, V.I. Trükivabaduse resolutsiooni projekt. Teosed, 26. köide. Tallinn, 1954. Lk. 255.

2) Келыбберка, lk. 130.

kodanliku lehte. 1. juun. 1868. a. hakkas
Parüsis ilmuma pamphlett-nädalaleht
„Lanterne“ Rocheford'i väljaandmisel. Nä-
dalaleht teostas julgeid kallaletunges Napo-
leon III-le ja saavutas varsti erandiselt suu-
re populaarsuse; ilmus kuni 100.000-lises
tiraazhis. Valitsus konfiskeeris augustis
ajalehe ja väljaandja Rochefort mõisteti sel-
jataga vangki. Üümasel õnnestus Belgiasse¹⁾
põgeneda ja seal jätkata ajalehe väljaand-
mist ning selle toimetamist Prantsusmaale.
Suur edu oli ka vabarüklase Fénol raama-
tul „Parüs detsembris 1851,“ milles kirjeldati
bonapartistide võimuletulekust ja nende kuri-
töödest.

1869. a. mais toimunud valimised Seadus-
andliku Kogusse näitasid ilmekalt, kui
vankuv oli bonapartistlik režiim.²⁾
Valimiste järgi moodustati liberaalne kabi-
net endise vabarüklase Ollivier'i juhtimisel,
kes oli üle läinud keisririigi poole. Uus
valitsus kujutas endast mitmesuguste kodan-
like frantsioonide koalitsiooni, mis oli suuna-
tud prantsuse rahva vastu. Orleanist Moli-
nari oli sunnitud tunnistama: „Meil ei või
olla enam illusioone massides valitsevate
vaadete ja tendentside suhtes. Kümnest töö-

1) Уеморна XIX века. Путь революционной профессии
Лабрука и Пайодо. Москва, 1938. Стр. 189.

2) Samas.

lisest, mida ei huvita ainult igapäevane leib, on ühensa ratsialistid või nendens saamas."¹)

20. apr. 1870. a. võeti vastu uus, liberaalsem konstitutsiooni projekt. See pidi looma kompromissi autoritaarse ja parlamentliku režiimi vahel. Senat ja Seadusandlik Kogu said eraliselt õiguse eelarvet arutada; ministrite kabinet pidi teataval määral vastutust kandma parlamendi ees. Keisrile jäid tähtsad prerogatiivid: Keiser võis sõda kuulutada, Senati liikmeid nimetada, armuandmist teostada, ministreid kõrvaldada ja korraldada plebistsüite. 23. apr. 1870. a. otsustatigi korraldada plebistsüit, mis pidi andma vastuse küsimusele: „Kas rahvas küüdnab heaus liberaalsed reformid, mida keiser on kõrgemate riigigorganitega koos 1860. a. peale teostanud konstitutsioonis ja kas ta ratifitseerib senati otsuse 20. aprillist 1870. a.“²)

Plebistsüit viidi läbi 8. mail 1870. a. Napoleon III sai 7 358 786 häält.³) Peamisteks Napoleon III valitsusele hääletajains olid taluprojad, kellele avaldati teatud survet ja mõjutati valepropaganda abil. Samal ajal

1) Чернышевская, lk. 157.

2) Самая, lk. 201.

3) Ученый XIX века. Под редакцией профессоров Лаврец и Рандо. Москва, 1938. Стр. 198.

oli sotsialistide poolt tehtav propaganda mülas veel väga nõrk. Ametlikel andmel oli linnades bonapartistliku režiimi vastu kuni 3,5 milj. (1,9 milj. ei hääletanud, 1,6 milj. hääletas vastu).¹⁾ Kogu maal ei võtnud hääletamisest osa 15,6%. Ka sõjaväes anti palju vastuhääli, mis valitsuses suurt ärevust tekitas. Valitsevates ringkondades tekkis üha enam mõte - kallutada rahvahulki revolutsioonist eemale sõja vallapäastmisega Saksamaa vastu. Eduka sõjaga tahtis Napoleon III päästa oma kõikumalõõnud prestiiži, säilitada Euroopas Prantsuse hegemoonia, ja anda hoop tugevemale Preisimale, kus militaristliku kildkond esetas Bismarcki'ga samuti ootas sobivat hetke, et purustada Prantsusmaa ja hõivata maavaredate poolt riikad alad Elsass ja Lotringen ning kujundada ühtne Saksamaa.

Mõlemad pooled olid sõjaus ettevalmistusi teinud juba 1866. a. peale. Võttes ajendiks Hispaania troonikandidaadi küsimuse, millesse nü Preisimaa kui Prantsusmaa end segasid, kuulutasid Prantsusmaa Preisile sõja 19. juul. 1870. a. Juba sõja alguses selgus Prantsusmaa sõjaline nõrkus ja Saksamaa tunduvalt ülekaal.

1) Меморандумъ, лк. 210.

See ilmus ka armees arvelises erineuses. Nii vüs S'ausamaa pealetungile kuni 338.000-lise armees, kuna prantslasi oli vastas kõigest 220.000. Sellele lisandus veel Prantsuse sõjaväe organisatsiooniline nõrkus, halvavaliteediline relvastus ja sõjaväe juhtkonna andetus, mis põhjustas ühe kaotuse teise järel.

Suure meisterlikkusega näitab kirjania Emile Zola oma teoses „Häving“ sõdivate riikide - Prantsusmaa ja Preisimaa jõudude vahkerda, tches seda teose ühe kesksema tegelasekuju, S'edani ühe kalevivabriku vanemmeisteri Weiss'i jutustuse kaudu. Weiss kõneleb: „Pärast S'adawat oli Preisimaa tugevnenud, rahvuslik liikumine oli ta asetanud teiste Sausa riikide etteotsa; see oli tohutu suur, alles kujunemisel olev imperium, uues noorusvärskses, haaratud vaimustusest ja vankumatust tahtest saavutada ühinemine. Oli kehtima pandud üldine sunduslik sõjaväekohustus, mille tõttu noogu rahvas kujunes sõjaväeks, hea väljaõppega, hea distsipliiniga, võimsa relvastusega, karastatud suure sõjas, mis ikuks veel oli kuulus oma hiilgava väkküre võidu poolt Austria üle; see armees omas taiburust ja kõlbelist jõudu, teda käsutasid enamikus noored juhied...“¹⁾

¹⁾ Zola, E. Häving. Tallinn, 1949. Lk. 16, 17.

Prantsusmaa kohta lausub Weiss järgmist:
„Keisiriik oli iganenud; talle avaldati küll veel poolhoidu rahvahääletuse ajal, ent ta oli põhjani mäda; ta ise oli nõrgendanud isamaa-armastust, hävitades vabaduse; ta oli saanud liberaalseks lüga hilja ja ainult kahjuns iseendale; ta oli küps korrutamisega... lõpuks olid kindralid enamikus kesepärased, neid näris omavaheline kadetus, mõned neist olid jahmatavalt harimatud, ja keiser nende esotsas oli haige ja nõhklev, pettis end ise ja lastes end petta tolles kohutavas algavas seisluses, kuhu kõik tormasid pimesi, ilma vajaliku ettevalmistusega, suures jahmatuses ja korratuses, nagu kari, keda viiause tappa.“¹⁾

Prantsusmaa armee ebaedu rindel suurendas rahvahulkaade pahameelt ja revolutsiooniline liikumine hoogustus.

Juba esimestes lahingutes 4. ja 6. augustil löödi prantsuse väed sakslaste poolt Weissenburgi ja Wörthi juures puruks. 7. aug. oli kaotustest levinud teade ka Pariisis. Kodanliku vabariiklane Ranc märgib sel puhul: „Kujutage ette, milline krahh see oli, kui saabus depešš

¹⁾ Zola, S. Häving. Tallinn, 1949. Lk. 17.

ja kui saadi teada Mac-Mahoni' ebaedust ja Frossard'i lüüasaamisest. Olivier oli nü raba-
tud, et avaldas kindralstaabi depeši igasugus-
te muudatusteta. Kahe tunni jooksul oli linn
ilma võimuta. Heidutatud ministrid olid pea-
ta... Bulvaritel sumisesid rahvahulgad. Prefek-
tuuris oli peataolek veel suurem kui siseminis-
teeriumis... Politseinikud ja sandarmid... ei
saanud mingisuguseid korraldusi, mingisugu-
seid instruksioone. Süski nad käitusid suure-
päraselt. Igal pool nad ajasid laiali mässajad -
vaat kus vaprad! Teostati saja arreteeri-
mise ümber. Ennetusena, arreteeritute hulgas
pole ühtki tuntud nime, mida oleus võinud
kasutada." 1)

S'amal päeval toimusid mitmesugustes
Parüsi rajoonides rahvahulgade konvulsioonid
politseiiga ja valitsusvägedega. Sellest märgib
ühe Šveitsi ajalehe Parüsi korrespondent:
„Näis, et kogu elanikkond laskus bulvaritele,
platsidele, täitis tänavad. Sandarmid pal-
jaste mõõkadega tungisid esimeste ettejuhtu-
nud inimeste kallale. Politseiagendid võtsid
kinni lipukandja; temalt kisti müts ära; ta
arreteeriti... Montmartre'i bulvaril... tarvitas

1) Мемюровская, кн. 244 ж.

ratsasandarmite sake loorest vägivalda, suures
kaitseta kodanikke naabertänavatesse..."¹⁾

Vapustavad rindeteated päästsid valla
stühhilise rahameeletorni bonapartistliku
režiimi vastu. Rahvahulgad nõudsid relvi,
Napoleon III kukutamist, vabariiki.

9. aug. 1870. a. avati Seadusandliku Kogu
istungjärgu tugevdatud politsei ja sõjaväe
valve all. Kõikidele lähedastele tänavatele
olid paigutatud sõjaväed. Fuhandeid parüüs-
lasi aga valgus tänavatele, peamiselt just töö-
lised Belleville'ist ja teistest äärelinna osadest.
Seadusandliku kogu hoone juurde tunginud
rahvas hüüdis: „Blagu vabariik!“²⁾

Rahutusi esines ka mitmel pool maal.
Toulous'i püürkonna taluproogade seas levisid
jutud, et rikkad ja papid tahavad preis-
lastega kokku leppida, et oma mõjuvõime
suurendada; väen avaldus siin mitte ainult
bonapartistliku valitsuse vastu, vaid tera-
valt kernis esile klassiantagonism.

Seadusandliku Kogu istungil 9. aug.
peaminister Olivier püüdis oma kõnes sõjalist
olukorda näidata paremini, kui ta tegeli-
kult oli, märkides, et Prantsuse armeed on

1) Мезуфобкад, lk. 245

2) Samas, lk. 259.

tabanud ainult ebaedu. Samas palus Seadus-
andlikult Kogult toetust rahvuskardiväe
ulatuslikuma organisatsiooniseks. Valitsuse
projekti alusel pidid rahvuskardiväe
kuuluma 25.-30.aasta vanused vallalised mehed,
kes varem sõjaväes teeninud.¹⁾ Vasempoolse
opositsiooni nimel esines Faure, kes soovitas
relvastada Pariisi varakad elanikud. Ette-
panek võeti vastu sellise täiendusega, et
relvastada kogu Prantsusmaa rahvuskart.
Otsus andis võimaluse relvastada ka reant-
sioonilise element - nagu talupojad, kelle-
le Napoleon III valitsus endiselt lootis.

Peaminister astus sõjaväelt välja vastuhak-
kude mahasurumiseks, nõudes sel puhul
relvastatud jõudude kasutamist. 9. aug.
istungil Seadusandlikus Kogus astusid va-
litsuse vastu välja ka vasempoolsed vaba-
rüüklased. Nad nõudsid võimu võtmist kões-
riit ja täidesaatva võimu andmist 15-lük-
melisele komiteele, milline oleks moodustatud
Seadusandliku Kogu liikmeist. Bonapartistid
mõistsid, et see tähendaus võimu üleminekut
orleanistide ja kodanlike vabariiklaste kätte.

1) Мерыловская, стр. 261.

Moodustati kürest ius reantsiooniline valitsus rahva Palikao'ga eesotsas, millelt loodeti tuge keisririigi väilitamiseks.

See mõjus töölistele nagu oli tulle valamine. Kodanlaste - vabariiklaste vahelastumine suutis 9. augustil ära hoida revolutsiooni puhkemise. Briti „suuri teeneid“ on süün Gambetta'l, kes manitses töölisi ja kutsus neid üles olema patrioodid. Sellest nähtub, et töölisel on veel tublisti kodanlike vabariiklaste mõju all, et neil puudub veel oma juhtkond.

Palikao valitsus päädis Pariisis „kordalinnas“, tuues Pariisi kuni 40 tuhat sõdurit revolutsiooniliste tööliste rahustamiseks. Rahvas karjus neile: „A la frontière!“ (Püri!).

Uus valitsus deklareeris, et edu välisvaenlase vastu saab olla süün, kui „päästetakse isamaa“ sisevaenlastest (mõeldud eelkõige revolutsioonilisi töölisi).¹⁾

Palikao ajal jätkusid rahvahulkade väljastumised mitmes suuremas tööstuskeskuses Marseille's, Foulous'is, Bordeaux'is, jm. 13. aug. toimus Lyon'i eeslinnas kodanlike vabariiklase Lantillon'i algatusel vabariigi

¹⁾ Мелушова, к. 275.

väljakuulutamise, mis kujunes abituks demonstratsioonikatses. Arreteeriti 11 inimest.¹⁾ Arreteerimisi pandi toime ka mujal. Süüdmused Pariisis andsid Blanqui'le ja ta pooldajaskonnale tõuget riigipöörde katsutamiseks. Blanqui, saabunud 12. aug. Brüsselist Pariisi, organiseeris 14. aug. umbes 100-mehelise relvastatud salgaga La Villette'i kasarmu ründamise. Katse ebaõnnestus täiesti, kuna rahvahulgad ei ühinenud vandenõulastega. Ülestõusust osavõtjad anti kohtu alla.

V. I. Lenin, näidates ülestõusu eduks vajalikud tingimused ja tuues ühtlasi välja blanquismi peamised puudused, kirjutas 1917. a.: „Et ülestõus oleks edukas, peab ta toetuma mitte vandenõule, mitte parteile, vaid esirindlinule klassile. Seda esiteks. Ülestõus peab toetuma rahva revolutsioonilisele vaimustusele. Seda teiseks. Ülestõus peab toetuma sellisele pöördepunktile kasvava revolutsiooni ajaloo, kus rahva esiridade aktiivsus on kõige suurem, kus kõikumised vaenlaste ridades ja revolutsiooni nõrkade, poolikute, ebakindlate sõprade ridades on kõige tugevam. Seda kolmandaks. Nende kolme tingimuse poolest erinebki maksimum ülestõusu

1) Мельников, кн. 279.

üksimuse käsitlemisel blankismist".¹⁾

17. aug. sai Pariisi sõjakuubernerus kindral Frochu, kes rahva peetmiseks esitas demagoogilisi üleskutsesid. Esialgu arvati tõesti, et Frochu võtab tarvitusele abinõusid Pariisi kaitsmiseks vaenlase eest. Tegelikult osutus see valeks, sest kodanlus kartis rahvahulki enam kui preislasi. Revolutsiooniline käärimine aga kasvas. 25. aug. pandi Pariisis toime massilisi läbiotsimisi ja arreteerimisi.

Oluksel rindel muutus üha raskemaks prantslastele; sakslased olid augustis Prantsuse läänesõjaväe kahe suurena rühmana sundinud kõmbuma Metz ja Sedan kindlustesse, kusjuures Sedanis võbis ka Napoleon III ise. Olles preislastest ümberpiiratud, alistus Sedan 2. sept. 1870. a., mis tegelikult tähendas juba sõja kaotamist Saksamaale. Napoleon III andis end vangi.

30. aug. alates ei avaldatud Prantsusmaal enam ühtki rindeteadet. Sedan kapitulatsiooni salati 3. sept. päeval isegi Seadusandlikule Kogule.²⁾ Kuid osa saadikuid oli sündmustest teadlik inglise ja belgia allikate kaudu. Rahvahulka eest püüti

1) Lenin, V. I. Marksism ja ülestõus. Teosed. 26. köide. Tallinn, 1954. Lk. 4.

2) Мельников, стр. 340.

igati tõe varjata. Nabariüslane J. Favre kut-
sus veel taotama valitsust, millele Thiers vas-
tu seisis, pidades vajalikuks raku sõlmida.
Favre püüdis väljapääsu leida triumviraadi
moodustamisega, kuhu pidid kuuluma Schneider,
Trochu ja Palikao.

3. sept. õhtul avaldati teade S'edani katast-
roofist, mis otsekohe ajendas revolutsioonilise
liikumise Parüsis. Fegutsemist alustas ka
Blanqui, tehes agaralt revolutsioonilist pro-
pagandat, et vältida 14. aug. viga. Blancistid
võtsid vastu otsuse - läbi käia töölisvarta-
lid, ette valmistada manifestatsioon, mis muu-
ta siis üldisens revolutsiooniks. Kuid töölisel
astusid välja enda algatusel juba enne.
Kolonnidena voolas rahvas eeslinna-osadest
kesklinna. „Seine'i rahvuskaardiväelased lah-
kusid oma kasarmetest ning hulkusid möö-
da linna. Kogu Parüsis kõlab üks hüüe. Töö-
lised, kodanlased, üliõpilased, rahvuskaardiväe-
lased, sõdurid, mobilkaardiväelased kervitavad
Bonaparte'i kukutamist. See on rahva hääl,
rahvase hääl! Kes on teisiti meelestatud -
vainib, peidab ennast või päästab end põgenemi-
sega. Kukulamine! - see on Parüsi hüüe, Prantsus-
maa hüüe!" - jutustab üks osavõttnuist.¹⁾

1) Мерысьоверка, кн. 343.

Kolonnid suundusid blankestidega eesotsas Seadusandliku Kogu juurde, kus sandarmid püüdsid mitmesugusel viisil takistusi teha ja rahvahulki laiali ajada.

Vasempoolsed saadikud püüdsid töörahva liikumist nurja ajada. Faure'i poolt juhitud delegatsioon tegi Seadusandliku Kogu esimehele Schneiderile ettepaneku Seadusandliku Kogu kogu kutsuda ja Napoleon III troonilt kukutada, sest muidu „Pariis satub demagoogia võimusesse.“¹⁾

Revolutsioonist hirmutatud kodanlus püüab laseerida, et oma valitsevat seisundit alles hoida. Selle kohta kirjutab Lenin: „Alluudugi, kodanlus on olnud ja on edaspidigi monarhia poolt, sellepärast et kapitali jõhram, sõjaväeline kaitsemine monarhistlike asutuste poolt on kõigile kapitalistidele ja mõisnikele selgem ja „lähedasem“. Kuid „altpoolt“ tuleva tugeva surve puhul on kodanlus alati ning kõikjal „leppinud“ vabariigiga, et aga kaitsta oma majanduslike võimu.“²⁾

Õöl vastu 4. septembrit toimuski Seadusandliku Kogu istung. Seadusandliku Kogu saadikud, kaasaarvatud ka parempoolsed - otsusta-

1) Меморандум, с. 344.

2) Ленин, в. 3. Публицисти päevikust. Teosed. 26. köide. Tallinn, 1954. Lk. 33.

sid slukorra arutlemise edasi lükata. Kuid töölised olid vahelpeal juba Bourbonide palee ümber püüanud ja nõudsid kohe vabariigi väljakuulutamist. Tegutsesema hakkab Gambetta. Ta ilmus rahva hulka ja kutsus üles „andma võimalust rahvaesindajatele täita oma kohust.“¹⁾ Gambetta kõnel oli teatud mõju - rahvahulk hakkas laiali minema ja kes seda ei teinud, neid summiti sõjaväe poolt lahkuuna.

4. sept. hommikul oli Pariis väliselt rahulik, kuid päeva saabudes olukord muutus. Sõjaväed olid paigutatud tänavatele. Häälinnas valitses ärevus. Belleville'is töölised ei tulnud töökohtadesse. Radikaalsemalt häälstatud kodanlikud vabariiklased kutsusid rahvuskaartlasi manifestatsioonile, kartes seda teha laiaide rahvahulkadega.

Kuid rahvamassid, ajendatud vihast bonapartistliku režiimi vastu, vallutasid 4. sept. keskpäevaus Bourbonide palee. Rahvaga ühinesid rahvuskaardiväelased ja nende poole läis üle ka enamuse valitsuse vägesid. Sündmuste käigust Bourbonide palee vallutamisel toob Zolubovska ja ära ühe pealtvaataja kirjelduse: „+Loov, mõlemad

1) Мемуары, кн. 347.

pargid, kõik nuluarid, kõik saalid slid rahvast üle ajutatud... Igalt poolt kõlasid hüüded: „Maha keisririik! Maha Seadusandlik Kogu! Slagu vabariik! Vabariik on välja kuulutatud!“¹⁾

Istungite saalis käis veel kauplemine võimu üleandmisest ja uue valitsuse moodustamisest. Gambetta kutsus üles „korda looma“: „Praegustes tingimustes igavärs teist on kohustatud hoidma korda... Kui te tahate näidata kõigi vabama ja teadlikuma rahva eesküju, vannutan teid, pidage korda, kuni meie arutame olukorda.“²⁾

Seadusandliku Kogu esimees Sélmeider lahkus. Blankist Granger deklareeris: „Kodanikud! Pidades silmas meie suuri hädakohti, pidades silmas isamaad tabanud õnnetusi, hõivas Pariisi rahvas selle ruumi, et teinud kuulutada keisririik kukutatud ja kuulutada välja vabariik. Me nõuame saadikutelt, et nad dekreeteerisid seda ja teist.“³⁾

Nagu eeltoodust nähtub, ei jäänud kodanlusele enam muud võimalust üle, kui rahvahulnade nõudmistele järele anda, sest ka sõjavägi hoidus rahva poole. Kodanlus püüdis laueerida,

1) Меморандум, л. 356.

2) Самас.

3) Самас, л. 358.

noostades deureediprojekti, milles oli öeldud, et kukutatause küll keiser, kuid võim lähel üle Seadusandlikule Kogule. Sellega polnud rahvas päri ja endiselt esitati vabariigi nõue. Raekojaile oli heisatud punane lipp, revolutsiooni sümbol. Fööliste eestvõttel, blannistide ohutusel vabastati poliitvangid, nende hulgas ka Rochefort.

Kodanlus, esotsas Faure'iga oli sunnitud vabariigi välja kuulutama. 4. septembril.

Revolutsioon oli teostatud Pariisi tööliste poolt, vaatamata sellele, et kodanlus, isegi kodanlikud vabariiklased püüdsid seda nuija ajada. „Keisririik varises kokku kui pappmajane, vabariik kuulutati uuesti,“ kirjutab Engels.

Kukutanud keisririigi, polnud Prantsusmaa tööliklass oga suuteline veel oma võime rehtestama, vaid initsiatiivi haarasid oma kätte vasempoolsed vabariiklased, kujundades ajutise valitsuse. Uus ajutine valitsus, võttes endale „rahvuskaitse valitsuse“ nimetuse, oli kodanluse rühmituste koalitsiooni-valitsus. Nii kuuluvad sinna Faure ja Gambetta kui vabariiklased - radikaalid; uue valitsuse juhiks aga sai monarhist Trochu. Revolutsiooniliselt

1) Engels, F. Sissejuhatus K. Marxi artiklile „Kodusõda Prantsusmaal“. Karl Marx ja Friedrich Engels. Valitud teosed. Seine kõrde. Tallinn, 1937. Lk. 121.

meelestatud demokraat Rochefort, kes samuti võeti algul ajutise valitsuse liikmeks, oli sunnitud sealt peagi lahkuma, kuna uue valitsuse poliitika ei olnud Rochefort'i põhimõtetele vastav. Kodanlus oli aga uue olukorraga üldiselt rahul, kuna revolutsioon ei kõigutanud nende majandusliku ülevõimu, ja kuna „majanduslik võim on kodanlusele kõik, poliitilise võimu varin on aga tema jaoks kõvalise tähtsusega, kodanlus võib ka vabarügi tingimustes võimutseda, tema võim vabarügi tingimustes on isegi kindlam selles mõttes, et see poliitiline kord, „uskõin millised muudatused ka toimuvad valitsuse koosseisus ning valitsevate parteide koosseisus ja rühmitustes, ei rüüva kodanlust,“ kirjutas Lenin.

Föörakha hulgaal, kelle teenus oli tegelikult rüügipöörde teostamine, polnud veel küllaldaselt organiseeritud selleks, et võim haarata ja põhjalikult sotsiaalseid ümberkorraldusi teha. Neil puudus oma ühtne partei, puudusid ka küllaldased võitluskogemused. Lenin ütleb selle kohta: „Et saada valitsevaks klassiks ja lõplikult võita kodanlus, tuleb

1) Lenin, v. 1. Publitsisti päevikust. Teosed. 26. köide. Tallinn, 1954. Lk. 33.

proletariaadil seda õppida, sest otsekohi ei ole tal seda oskust kuskilt võtta. Õppida aga tuleb võtluses." 1)

Pealegi oli tol ajal rahvahulka de peatähelepanu pööratud välisvaenlasele, kes juba hakkas ähvardama Pariisi. Kodanluse kukutamise oli antud momendil võimatus muutunud ja prantsuse töölisklass pidi endiselt kapitali ülevõimule alluma, kannatades majandusliku ja poliitilise surve all.

Iseloomustades uut valitsust kirjutas Marx I Internatsionaali Peanõukogu üleskutses:

"See vabariik ei ole trooni kukutanud, vaid ainult temast tühjaas jäänud noha eusele võtnud. Ta pole välja kuulutatud sotsiaalse võiduna, vaid rahvusliku kaitsevõhendiina... Prantsuse töölisklass on järelkult asetatud äärmiselt raskele olusorda. Iga katse uut valitsust kukutada oleus hullumeelne rumalus praeguses olukorras, kus vaenlane kaputab peaaegu juba Pariisi väravaile." 2)

1) Lenin, V. I. Vana krakhist hirmutatud ja uue eest võitlejad. Teosed. 26. köide. Tallinn, 1954. Lk. 369.

2) Marx, K. Rahvusvahelise Töölise Ühingu Peanõukogu esimene üleskutses Sausa-Prantsuse sõja puhul. Karl Marx ja Friedrich Engels. Valitud teosed kahes köites. I köide, Tallinn, 1957. Lk. 393.

Kokkuvõte.

Prantsusmaa kapitalistlik areng XIX s. 50.-70.-ndail aastail jõudis vaba konkurentsi viimasele astmele. Sel perioodil hakkavad tekkima juba monopolide alged. Briti hoogsat kasvutempot näitab vabrikutööstuse areng. Samal ajal erineb Prantsusmaa teistest eesrindlikest kapitalistlikest maadest selle poolest, et siin säilib väiketootmise suur osatähtsus paljudes eksporttööstusharudes. Prantsusmaa jääb maha oma tööstustoodangu üldmahu poolest teistest kapitalistlikest maadest. Kui 50-ndatel aastatel on Prantsusmaa oma toodangu üldmahu poolest peaaegu teisel kohal maailmas, siis Feise keisririigi lõpuperioodil on ta langenud neljandale kohale.

Samal ajal kujuneb välja ja tugevneb finantskapital. Toimub tööstus- ja finantskapitali kontsentratsioon. Rikkuste koondumisel tööstus- ja finantskapitalistide väikese kildkonna kätte ja töötavate rahvahulka de pauperiseerimisel kerkib varjamatult päevavalgele üha teravnev vastuolu töö- ja kapitali vahel.

Põllumajanduses toimub samuti

maaomandi kontsentratsioon, kuid tüüpiline on selleaegsele Prantsusmaale väiketalupeogade viirelvate partsellimajandite säilimine. Tagajärjens on Prantsusmaa põllumajanduse allakäik. Laostunud ja eksproprieeritud talupojad moodustavad töötute reservarmee.

Finantsaristokraatia, tööstusliku ja kaubandusliku suurbodanluse ning suurmaaomanike ja kulakite rikastumisele on vastandatud linna- ning külaproletariaadi ja väiketalupeogade kohutav vaesumine ja viletsus.

Fööliklassi eksploateerimine suurenes. See avaldus töö intensiivistumises ja tööliste elutaseme pidevas languses.

Vastuolude teravnemine töö ja kapitali vahel kajastus tööliikumise suurenemises, kogu tööliikonna häälestumises sotsialistlikumalt. Fugeeriv tööliklass näitab oma jõudu arvukates streikides, kus peamiste nõuetena esitatakse palga tõstmise ja tööpäeva lühendamise. Fööliklassi liikumise kasvuga areneb ametiühinguline ja sotsialistlik liikumine.

Suurt rõõpinda leiab Proudhoni väinodanluse huvidele vastav utoopiline, klassivõitlust eitav anarhistlik õpetus, mis harras rahjustama tööliikumist. Nende mõtete pool-

dajasoonna enamiku moodustasid väineoma-
nikud, kuid ka osa intelligentsist ja ebatead-
likemaist töölistest lähenes prudonistidele.

Vähem kalju tekitasid käsitletaval perioo-
dil blannistid ja bakuuninlased, sest rahva-
massidele oli nende õpetus võõras ja seetõl-
li ka pooldajasõond väinsem. Kuid võmased
rühmitused mõneti süski oma ebaõigete võit-
lusmeetoditega desorganiseerisid proletariaadi
võitlust ja andsid põhjust repressioonide suu-
rendamiseks valitsuse poolt.

Sellele vastukaalus hakkasid tol perioo-
dil senisest enam levima teadusliku sotsialis-
mi ideed. See on seotud 1864. a. loodud I-In-
ternatsionaali tegevusega. Prantsusmaal leidis I-In-
ternatsionaal laialdast poolehoidu, mille näi-
tajans on arvukate seutsioonide loomine Pariisis
ja mujal. Prantsuse sotsialistid-internatsiona-
listid ei suutnud aga veel sel ajal täielikult
vabaneda prudonismi kaljustavast mõjust,
mis teatud määral mõjustas ja taustas pro-
letariaadi ideelist suunamist, nende ettevalmis-
tamist lõpliku löögi andmiseks kodanlusele.

• Valitsus oli sunnitud laueerima, et või-
mu säilitada, andes selleks välja rea reforme,
millest eelpool oli juttu. Reformid rahuldasiid
mõneti kodanluse huve. Rahvahulgad jäid

endiselt õigusteta ja kannatasid ränka eks-
pluaterimise all.

Rahvahulkaade vaesumist ja viletsust suuren-
dasid veelgi arvukad sõjad Feise keisririigi
päävil. Üümane sõda - s. o. Preisimaaga 1870-1871
kürendas tublisti bonapartistliku režüümi kon-
kuvarisemist. Sõda oli Napoleon III alustanud
sellens, et siseolukorda parandada, kuid na-
gu teada - rahvas ütles süü oma sõna ja
4. sept. 1870. a. revolutsiooniga varises kokku Feise
keisririik ja kuulutati välja kolmas Vabariik.

Võitlus aga jätkus kahe antagonistliku klas-
si - kodanluse ja proletariaadi vahel, mis kul-
mineerus Pariisi Kommune ajal. Kuigi Kom-
muun sai kaotuse osaliseks, andis ta süüsi
tohutu õppetunni Kogu maailma tööliste-
sile. S'cepärast pole üleüülene õppida tund-
ma olukorda, milles küpsesid ja valmisid
jõud, kes „julgesid taevast rünnata“ ja kes suut-
sid, kuigi sel korral lühikeseks ajaks, kodanluse
voima juurest minema kihutada.

Kirjanduse loend

tsiteerimisel tarvitatud lähenditega.

1. Engels, F. Sissejuhatus K. Marxi raamatule „Klassivõitlus Prantsusmaal aastail 1848-1850”. Karl Marx ja Friedrich Engels. Valitud teosed kahe köites. I köide. Tallinn, 1957.
2. Engels, F. Sissejuhatus K. Marxi raamatule „Kodusõda Prantsusmaal”. Karl Marx ja Friedrich Engels. Valitud teosed. Teine köide. Tallinn, 1937.
3. Lenin, V. I. Aruanne VSDTP ühineniskongressi kohta. Teosed. 10. köide.
4. Lenin, V. I. Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium. Teosed. 22. köide.
5. Lenin, V. I. Uusi andmeid kapitalismi arenemiseadustest põllumajanduses. Teosed. 22. köide.
6. Lenin, V. I. Agraarküsimuste teeside esialgne visand (Kommunistliku Internatsionaali teise kongressi jaoks). Teosed. 31. köide.
7. Lenin, V. I. Prantsusmaa Kommunistliku Partei agraarstatistikast. Teosed. 33. köide.
8. Lenin, V. I. Vana rahhist hirmutatud ja uue eest võitlejad. Teosed. 26. köide.
9. V. I. Lenin. Publitsisti päevikust. Teosed. 26. köide.
10. Lenin, V. I. Marxism ja ülestõus. Teosed. 26. köide.
11. Lenin, V. I. Friinivabaduse resolutsiooni projekt. Teosed. 26. köide.
12. Lenin, V. I. Revolutsiooni õppetunnid. Teosed. 25. köide.

13. Marx, K. 28. septembril 1864 Londonis Saint Martin's Hallis Long Acri'il trimunud avalikul koosolekul asutatud Rahvusvahelise Tööliste Ühingu asutamismanifest. Karl Marx ja Friedrich Engels. Valitud teosed kahes köites. I köide. Tallinn, 1957.
14. Marx, K. Klassivõitlus Prantsusmaal aastail 1848 - 1850. Karl Marx ja Friedrich Engels. Valitud teosed kahes köites. I köide. Tallinn, 1957.
15. Marx, K. Louis Bonaparte'i kahensateistkümmnes brüümäär. Karl Marx ja Friedrich Engels. Valitud teosed kahes köites. I köide. Tallinn, 1957.
16. Marx, K. Kodusõda Prantsusmaal. Karl Marx ja Friedrich Engels. Valitud teosed kahes köites. I köide. Tallinn, 1957.
17. Marx, K. Kapital. I köide. Tallinn, 1953.
18. Marx, K. P. J. Proudhonist (kirj. J. B. Schweitzerile). Karl Marx ja Friedrich Engels. Valitud teosed kahes köites. I köide. Tallinn, 1957.
19. Энгельс, Ф. К жилищному вопросу. К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Том XV
20. Маркс, К. Экономический кризис во Франции. К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, Том II, часть 1.
21. Маркс, К. Отношения между Англией и Францией. К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Том XI, часть 1.
22. Маркс, К. Торговый кризис во Франции. К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Том XI, часть 1.
23. Маркс, К. Хлебные цены. - Европейские финансы и подготовка войны. - Восточный вопрос. К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Том XII, часть 2.
24. Маркс, К. Урожай в Европе. К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Том XV, часть 2.

25. Марке, К. Французский „Crédit Mobilier“.
К. Марке и Ф. Энгельс. Сочинения. Том XVI, часть I.
26. Марке, К. - Н. Ф. Даниельсону 10 апреля 1879 г.
К. Марке и Ф. Энгельс. Избранные письма. 1948.
27. Марке, К. Первый набросок „Гражданской войны
во Франции“. „Архив Маркса и Энгельса“. Том III (VII)
28. Марке, К. Второй набросок „Гражданской
войны во Франции“. „Архив Маркса и Энгельса“.
Том III (VII) Москва, 1934.
29. Марке - Людвигу Бюхнеру 1 мая 1867 г.
К. Марке и Ф. Энгельс. Сочинения. Том XXV.
30. Diplomaatia ajalugu. II köide.
Toimetanud akadeemik V. P. Peltomäki.
Tartu, 1948.
31. Zola, É. Häving. Tallinn, 1949.
32. Bulle, C. Geschichte des zweiten Kaiserreiches
und des Königsreiches Italien.
„Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen“.
Herausgegeben von Wilhelm Ocken. Vierte Haupt-
abtheilung. Dritter Theil. Berlin, 1890 =
= Bulle.
34. Weill, J. Histoire du Parti Républicain
en France (1814 - 1870). Paris, 1928 = Weill.
33. Kuczynski, J. Die Geschichte der
Lage der Arbeiter in Frankreich
von 1789 bis in die Gegenwart.
Zweiter Theil. Seit 1830. Berlin, 1955 =
= Kuczynski.
35. История дипломатии. Том первый.
Под редакцией В. П. Потёмкина. Москва, 1941.

36. История XIX века. Том 5.
под редакцией профессоров
Лависса и Рамбо. Москва, 1938.
37. Желубовская, Э.А. Кризисы Второй
империи и возникновение Третьей
республики во Франции. Москва, 1956 =
= Желубовская.
38. Желубовская, Э.А. Социалистическое движение
во Франции в 1869-1870г. Когитатив:
Из истории социально-политических идей.
К семидесятилетию академика Вячеслава
Петровича Волгина. Москва, 1955.
39. Лурье, А.Я. Портреты деятелей
Парижской Коммуны. Москва, 1956.
40. Менделсон, Л. Экономические кризисы
и циклы XIX века. Москва, 1949.
41. Молок, А.И. Европа после революции
1871 года. Англия и Франция в 50-60-х
годах XIX века. Москва, 1949. = Молок.
42. Потёмкин, Ф.В. К вопросу о положении
рабочего класса во Франции в последний
период промышленного переворота
(50-60-е годы XIX века). Когитатив:
Из истории социально-политических идей.
К семидесятилетию академика
Вячеслава Петровича Волгина. Москва, 1955 =
= Потёмкин.
43. Новая история в документах и
материалах. Под редакцией А.М. Лукина
и В.И. Далина. 1934.

44. Шнейерсон, А. Аграрный вопрос
во Франции. ОГИЗ-госполитиздат. 1948.

Sisukord.

1. Sissejuhatus lk. 2.
2. Prantsusmaa majanduslin
areng XIX saj. 50.-70. aastail lk. 4
3. Fööderahva olukord lk. 58
4. Krüüsi süvenemine ja
4. sept. revolutsioon lk. 90
5. Kokkuvõtte lk. 150
6. Kasutatud kirjanduse loend. lk. 154